

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIV (76) 2017/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXIV (76), 2017, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost, z. s., za grantové podpory Akademie věd České republiky, v. v. i.

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti: <http://www.narodopisnaspolcnost.cz/index.php/narodopisny-vestnik>

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Juniorní redaktor: Mgr. Aleš Smrčka

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Beograd), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Drożdż, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlůšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (München), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny a korektury: PhDr. Zdeňka Šafaříková, Mgr. Eva Kuminková, Ph.D.

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích ERIH PLUS (*European Reference Index for the Humanities*), AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*), CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*) a je zařazen na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice.

Číslo vychází 20. prosince 2017

ISSN 1211-8117

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXIV (76)

2017/2

Obsah

Studie

Otakar Kirsch, <i>Nástin vývoje etnografické muzeologie v letech 1948–1989 – přístupy, reflektovaná témata, organizační složky, podíl na vysokoškolské výuce</i>	5
Přemysl Mácha – Luděk Krtička, <i>Krajinný motiv na lidovém malovaném nábytku</i>	36
Jiří Riezner, <i>Adaptace krušnohorského lidového domu na klimatické podmínky</i>	63
Martina Hanáková, <i>Flašinetáři: od „lidí světem jdoucích“ k buskingu</i>	87

Materiály

Tomáš Truchlík, <i>Príchod ženicha po nevestu v deň sobáša ako tradičný prvok v svadobnom obradovom cykle od prelomu 19. a 20. storočia po súčasnosť v obci Veľké Rovné</i>	108

Personalia

K životnímu jubileu Stanislava Broučka (<i>Miroslav Válka</i>)	119
Životní jubileum Kateřiny Sedlické (<i>Dana Motyčková</i>)	124
Gratulace Vítu Smrčkovi (<i>Daniel Drápala</i>)	129
Vzpomínka na Lud'ka Štěpána (<i>redakce</i>) – Valašské muzeum v přírodě a jeho pomoc při budování Souboru lidových staveb Vysočina († <i>Luděk Štěpán</i>)	132

Knihy

Gabriela Kiliánová – Juraj Zajonc: <i>70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie (Jiří Woitsch)</i>	134
Dagmar Dobšovičová Pintířová: <i>Žitkovské bohyně. Lidová magie na Moravských Kopanicích (Markéta Holubová)</i>	138
Petr Číhal (red.): <i>Léčení a léčitelství v lidové tradici (Jana Tichá)</i>	139
Antonín Kurial – Věra Kovářů – Jan Kuča: <i>Katalog lidové architektury. Část jedenáctá. Okres Kroměříž (Radek Bryol)</i>	142
Zdenka Bosáková: <i>České knižní kalendáře 19. století (Markéta Holubová)</i>	144

Výstavy

Kopřiva (<i>Miroslav Válka</i>)	145
Barokní zbožnost. Hmotné projevy lidové zbožnosti v období baroka (<i>Markéta Holubová</i>)	147

Konference

Valné shromáždění a konference Národopisné společnosti Slovenska v Párnici 7.–9. září 2017 (<i>Jana Nosková</i>).....	148
„V pohybu“. Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie – konference České národopisné společnosti ve Znojmě 19.–21. září 2017 (<i>Zuzana Čermáková</i>).....	150

Nástin vývoje etnografické muzeologie v letech 1948–1989 – přístupy, reflektovaná témata, organizační složky, podíl na vysokoškolské výuce

Mgr. Otakar Kirsch, Ph.D.

Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity,
A. Nováka 1, 602 00 BRNO
o.kirsch@seznam.cz

Pro vzájemné vztahy etnologie a muzejnictví je charakteristická velmi úzká provázanost. Zvláště na území českých zemí bylo a je vzájemné ovlivňování pro obě strany zcela zásadní, a to v rovině iniciační, organizační i ideově-koncepční.¹ Nejinak tomu bylo ve značně specifickém období socialismu, kdy se etnografičtí pracovníci výrazně podíleli na teoretických a metodických postupech usilujících o zkvalitnění muzejní práce. Vycházeli při tom z vlastní empirie, znalostí jimi vystudované vědní disciplíny a vlastní hodnotové orientace, současně ale vstupovali ve stále silnější kontakt s rozvíjejícím se muzeologickým myšlením. Na tomto základě následně prohlubovali onu aplikaci svého oboru do sféry muzeí a vytvořili systém v dobové terminologii označovaný jako etnografická (národopisná) muzeologie. Předložená studie hodlá především z muzeologických pozic analyzovat některé dobové koncepce a pojetí tohoto fenoménu, přiblížit témata, která v jeho rámci rezonovala, a konečně představit organizace a instituce, jež výslednou podobu etnografické muzeologie zásadním způsobem determinovaly. Jejím hlavním cílem pak je přiblížit doposud v muzeologické i etnografické literatuře spíše přehlíženou integrální součást vývoje obou akademických disciplín.

Mezi muzeologií, etnografií, tradicemi národopisného muzejnictví a ideologií

Více než čtyřicet let trvající období komunistického režimu přineslo české národopisné muzeologii značně různorodý a proměnlivý vývoj. Její výsledná podoba a celkové směřování byly do značné míry formovány aktuální situací v tehdejšímu muzejnictví, které se postupně dostalo do absolutní sféry vlivu státu a stranické ideologie. Jedním z proklamovaných cílů, jak dosáhnout změn ve velmi konzervativně vnímaném oboru, se stalo zvědečtění a s ním související teoretické rozpracování

¹ Více viz např. BENEŠ, J.: *Rozvoj národopisu v českých muzeích*. Sborník Národního muzea v Praze / Acta Musei Nationalis Pragae, řada A – historie 16, 1962, č. 1–3, s. 1–163; ŠPĚT, J.: *Přehled vývoje českého muzejnictví I. (do roku 1945)*. Brno 2004 (2. vyd.); týž: *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Praha 1988.

jednotlivých složek muzejní práce. Stěžejní role v tomto ohledu připadla muzeologii, jež byla zpočátku zvláště vlivem publikací **Jiřího Neustupného** (1905–1981) vnímána jako suma teoretických a obecných poznatků primárně vycházejících z jednotlivých vědních disciplín zastoupených v muzeu, uzpůsobených však jeho specifickým potřebám.² Poněkud odlišné stanovisko k dané problematice zaujal **Zbyněk Zbyslav Stránský** (1926–2016), jenž muzeologii chápal jako zcela autonomní obor, v němž měla muzejní složka zaujmout dominantní postavení.³ I když autoři zabývající se tématy z oblasti národopisné muzeologie inklinovali více k Neustupného pojetí, ve svých dílech zároveň vycházeli z podnětů a závěrů obou hlavních myšlenkových koncepcí tehdejší české muzeologie.⁴ Mnozí z nich však i přesto své badatelské výstupy vnímali jako integrální součást národopisného muzejnictví a označení muzeologie se spíše vyhýbali, což mohlo úzce souviset s preferencí oboru etnografie v rámci muzejních aktivit.

Národopisná muzeologie byla výrazně determinována také svým „mateřským“ oborem, který od převratu v roce 1948 provázely zásadní změny. Již koncem 40. let lze v dobovém etnografickém diskurzu zaznamenat nástup marxisticky orientované generace badatelů s velmi kritickým pohledem na doposud dosažené odborné výsledky. V jejich optice, která předurčila vývoj a vnímání etnografie na několik desetiletí dopředu, mělo dojít k zásadním změnám v celkových cílech a zaměření tradiční akademické disciplíny, a to za vydatného přispění a pomoci zahraničních

- 2 Podle J. Neustupného tvoří přirozený základ muzeologie tzv. muzeologie speciální (pl.), vlastně aplikace jednotlivých vědních disciplín v muzejním prostředí. Právě v jejich rámci se objevují jisté společné poznatky a zásady jdoucí napříč těmito v muzeu zastoupenými obory. Ty pak následně dávají vzniknout muzeologii obecné. Více o jeho koncepci viz NEUSTUPNÝ, J.: *Otázky dnešního muzejnictví*. Praha 1950; týž: *Muzeum a věda*. Praha 1968.
- 3 Z. Z. Stránský své pojetí založil na specifickém vztahu člověka k realitě, který vybírá, uchovává, vědecky zpracovává a zprostředkovává veřejnosti její autentické reprezentanty na základě kulturní a paměťové hodnoty, kterou označuje jako muzealita. Bližší informace viz např. STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Úvod do muzeologie*. Brno 1972; týž: *Archeologie a muzeologie*. Brno 2005.
- 4 Také oba přední čeští muzeologové si ve své publikační činnosti všimli problematiky národopisné muzeologie. J. Neustupný etnografii řadil k tzv. oborům mladší historie, pro něž je podle něj charakteristické, že v jejich sféře zájmů figurují předměty vznikající mechanickou činností a často sériově vyráběné. Vedle stupně zachovalosti se pak při muzejní dokumentaci preferuje hledisko estetické, účelové, materiálové a územní a zohledňuje se i intenzita používání a společenská funkce. NEUSTUPNÝ, J.: *Muzeum a věda*, c. d., s. 102. Oproti tomu Z. Z. Stránský razil názor, že tzv. etnomuzeologii nelze formulovat bez muzeologie obecné, protože nevzniká z pouhé aplikace tzv. etnooborů (zahrnoval sem etnografii i etnologii), ale jedná se o mezioborovou záležitost. Etnomuzeologii pak považoval za specializovaný obor muzeologie, v němž dochází k užití onoho abstraktně muzeologického a teoretického na konkrétní etnologické a etnografické. Zároveň ale přiznával, že samotná muzeologie nemůže řešit specificky etnografickou problematiku bez znalostí této vědní disciplíny. STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Vztah muzeologie a národopisného muzejnictví*. *Múzeum* 36, 1991, č. 2, s. 10–11. Méně časté byly, snad s výjimkou díla Josefa Beneše a částečně Richarda Suka, badatelské přesahy etnografů do sféry obecné muzeologie. Jednou z výjimek byl JANČÁR, J.: *Teorie muzejní práce jako předpoklad překonání úzkého praktikismu*. *Muzeologické sešity* 2, 1970, s. 20–23.

vorů.⁵ Pozornost měla být soustředěna na rychle se měnící společenskou situaci ve venkovském i městském prostředí a některé dosud opomíjené skupiny obyvatel (např. dělnictvo). Tlak na akcentování soudobých trendů při výzkumu lidové kultury se měl záhy promítnout také do sbírkotvorné a prezentační činnosti muzeí stále častěji pojímaných jako důležitá badatelská a osvětová centra. Právě etnografie tak od počátku patřila mezi vědní obory, jež byly na půdě muzea po ideologické stránce ovlivňovány nejvíce. Na druhou stranu je nutné poválečnou dobu považovat za období profesionalizace národopisného muzejnictví, kdy do muzejních institucí nastupovali v etnografii univerzitně školení pracovníci, kteří postupně nahrazovali amatérské, přesto materiálu a muzejní praxe znalé kustody.

I když v letech 1948–1989 vznikaly četné texty obsahově poplatné novým společenským poměrům, jejich autoři do jisté míry navazovali na starší práce publikované ještě v období první republiky, které navíc stále výrazně rezonovaly v muzejní praxi. Mezi využívané informační zdroje patřila publikace plzeňského muzejníka a etnografa **Ladislava Lábka** (1882–1970) *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*, v níž se objevila četná doporučení, jak pracovat s národopisným materiálem na půdě muzea.⁶ Výraznou pomůckou pro sbírkotvornou činnost stále zůstával o něco mladší počín dlouholeté vedoucí národopisného oddělení Národního muzea **Drahomíry Stránské** (1899–1964) s názvem *Příručka lidopisného pracovníka*. Vlastivědné badatele zde instruovala o tom, jaké tematické okruhy by měly být za pomoci terénního výzkumu a práce s archivními prameny reflektovány, aby podaly co nejpřesnější obraz lidové kultury.⁷ Podobné cíle si kladla příručka **Antónína Václavíka** (1891–1959) z roku 1941, který v ní zúročil své dlouholeté působení v moravských a slovenských muzeích. Veřejnosti podle vlastních slov předložil „... návod jak sbírat hmotné, zvláště pak výtvarné doklady lidové kultury pro naše muzejní zájmy.“⁸

5 Více o dané problematice viz BAHENSKÝ, F.: *Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita?* In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 148–157. Články sovětských autorů z oblasti národopisného muzejnictví byly často publikovány i v předních českých periodikách. Viz např. POTAPOV, L. P.: *Základní otázky národopisné expozice v sovětských muzeích*. Český lid 6 (38), 1951, č. 9–10, s. 209–213.

6 Dílo mělo sloužit primárně jako příručka pracovníka vlastivědného muzea, díky autorově specializaci obsahovalo řadu návodů z oblasti etnografie (inventarizace a katalogizace, uložení, instalace). LÁBEK, L.: *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*. Praha 1927, s. 25–30, 44–47, 55. Poznatky z této oblasti pak byly rozšířeny v pozdějším článku LÁBEK, L.: *O sběratelské praxi národopisné*. Český lid 31, 1931, s. 61–166, 196–209.

7 Muzea, zvláště pak „všeoborová“ pak považovala za jedno ze „středišť“ národopisné a sběratelské práce a zdůrazňovala jejich zásadní roli v oblasti uchovávací, zprostředkovací a vědecké. STRÁNSKÁ, D.: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha 1936, s. 11–12.

8 VÁCLAVÍK, A.: *Zrnko k zrnečku. Návod jak shromažďovati doklady lidové kultury v oblasti jižní a východní Moravy*. Uherské Hradiště 1941, s. 3.

Dobová pojetí etnografické muzeologie a snahy o vymezení předmětu jejího zájmu

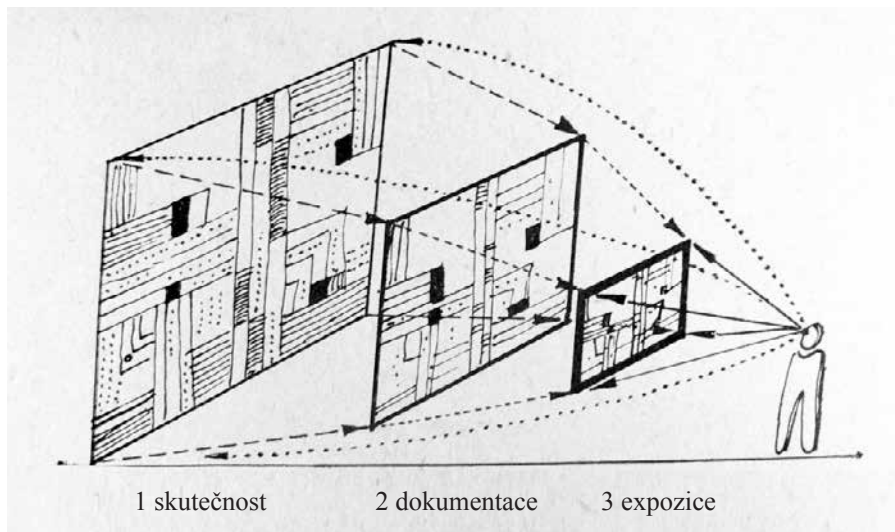
Přes přetrvávající vliv v muzejních kruzích však ani jedna z uvedených osobností do dění v etnografické muzeologii po roce 1948 zásadním způsobem nezasáhla. Na vině byly nejen odchody na univerzitní pracoviště (D. Stránská, A. Václavík), ale v případě Václavíka patrně i tvrdá kritika jeho dosavadních odborných aktivit ze strany některých prorežimně naladěných kolegů.⁹ Drahomíra Stránská a Ladislav Lábek ještě stihli přispět do sborníku vzešlého z první konference muzejníků-etnografů v Martine, cíleně se ale snažili vyhnout rozsáhlejšímu hodnocení aktuálního stavu a perspektiv oboru z ideologických pozic.¹⁰ Následující období zhruba od 2. poloviny 50. let se i proto neslo ve znamení nástupu mladších muzejních pracovníků a zaměstnanců dalších státem řízených institucí, kteří nové poměry chápali jako výrazný impuls změnit dosavadní profilaci a celkový stav národopisného muzejnictví. Do svých textů programově prosazovali jak ideologická a organizační, tak teoretická hlediska. Základními stavebními kameny jejich přístupu k etnografické muzeologii zůstávaly i zájmy a celkové zaměření jejich domovského pracoviště a individuální vnímání vzájemného vztahu mezi oběma klíčovými složkami muzealizačního procesu – muzeologií a národopisem.

K jednoznačně nejužšímu propojení muzeologie a etnografie došlo v rozsáhlé publikační činnosti **Josefa Beneše** (1917–2005), která od původního dominantního zaměření na příslušnou oborovou specializaci stále intenzivněji směřovala k obecnější reflexi muzejního fenoménu. Stala se víceméně logickým vyústěním autorovy profesní kariéry, v níž se z pozice muzejního pracovníka vypracoval na ministerského úředníka a vysokoškolského pedagoga s vlastním pojetím muzeologické problematiky.¹¹ Benešův význam a přínos pro samotnou etnografickou muzeologii spočíval v komplexnosti a odborné erudici při zpracování dílčích témat i při vymezení jejich celkových kompetencí. Poslání a cíl tohoto aplikovaného oboru viděl ve vývojově pojatém a uceleném doložení způsobu života a kultury lidových vrstev

9 Např. NAHODIL, O. – KRAMAŘÍK, J.: *Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné etnografie*. Český lid 38, 1951, č. 1–2, s. 14–15. Více o této problematice viz JERÁBEK, R.: *Antonín Václavík a (sebe)kritika*. Český lid 78, 1991, č. 3, s. 216–221.

10 STRÁNSKÁ, D.: *Národopisná musea v ČSR a některé jejich úkoly*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava 1954, s. 9–15; LÁBEK, L.: *Dokumentace krajinských vlastivědných museí a Národopisného musea Plzeňska zvláště*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava 1954, s. 149–160.

11 Ve své reflexi muzeologie vycházel z Neustupného stanoviska obohaceného o řadu závěrů brněnské muzeologické školy. Jejím základem podle jeho vlastních slov byly „... *teorie a metodika obecné muzeologie spolu s aplikacemi na jednotlivé speciální muzeologie ve vzájemném propojení tak, že principy jsou aplikovány na metodiku práce se sbírkami*.“ BENEŠ, J.: *Základy muzeologie*. Opava 1997, s. 141.

K lepšímu pochopení svých teoretických závěrů Josef Beneš často využíval schematické nákresy. Převzato z BENEŠ, J.: *Informačná kapacita národopisných zbierok v múzeách*. Múzeum 15, 1970, č. 1, s. 15.

na vesnici a v malých městech prostřednictvím hmotných dokladů.¹² Za hlavní prostředek muzejní dokumentace v oblasti etnografie pak považoval výtvary využívané v dané lokalitě, u nichž měly být zároveň zdůrazněny vazby na jejich původní prostředí.¹³ Rozsáhleji se zabýval také otázkou vztahu minulého a současného, kde se sice stavěl proti kladení vzájemných antagonismů mezi oba přístupy, nicméně usiloval o znázornění vývoje společnosti muzejními formami v přímé vazbě na pokrokové tradice.¹⁴ Důležitou výzvou pro něj proto zůstávalo zachycení proměn lidové kultury. Zároveň poukazoval na dosavadní disproportionnost v získávání etnografického materiálu oproti sféře vyšších společenských vrstev, což by mohlo u laické veřejnosti vést ke zkreslenému vnímání historie. Upozorňoval také na aktuálnost sběru etnografických sbírkových předmětů, které v současnosti vlivem různých okolností rychle zanikají.¹⁵

Poněkud odlišný pohled na danou problematiku představuje dílo vedoucího Národopisného oddělení (později Etnografického ústavu) Moravského muzea v Brně **Ludvíka Kunze** (1914–2005), z něhož je patrná cílená snaha o potvrzení a prohloubení významného postavení mateřské instituce na poli tuzemské etnografie. Již v roce 1949

12 BENEŠ, J.: *Úkoly muzeí v oboru národopisu*. Múzeum 9, 1964, č. 2, s. 3.

13 BENEŠ, J.: *Múzeum a sbírky*. Praha 1977, s. 165.

14 BENEŠ, J.: *Múzeum a výchova*. Praha 1980, s. 85.

15 BENEŠ, J.: *Múzeum a sbírky*, c. d., s. 166.

národopisnou muzeologii vnímal jako integrální a neopominutelnou součást akademického oboru etnografie a zdůraznil její praktický, metodický, ale také teoretický rozměr.¹⁶ Vycházel přitom z vlastního vnímání muzeologie jako aplikované disciplíny, které přiznal teoretickou dimenzi pouze pro oblast některých specifických problémů (odborné úkoly technologické a výtvarné povahy). Podle něj je tedy prosazovaná muzeologická specializace postavena na stejných vědeckých základech jako samotný národopis a měla by národopisnému muzejnictví dopomoci k dosažení jeho hlavního cíle – podat rekonstruovaný obraz společenského a výrobního dění.¹⁷ Charakteristickým rysem Kunzovy koncepce bylo úsilí o zajištění co možná nejvyššího stupně provázanosti muzejní práce s aktuálním stavem společnosti. Muzea by proto jako specifický typ osvětových institucí měla vychovávat veřejnost v rámci socialistické ideje a zároveň svými aktivitami přímo formovat samotnou lidovou kulturu. Vycházel z názoru, že rozhodujícím faktorem pro další rozvoj tohoto fenoménu je zajištění jeho životaschopnosti v reálném prostředí, protože i „... *nejznamenitější kultura, která z různých příčin přestává býti obecným majetkem národa, která zůstává neměnná, udržovaná mimo proudící život, stává se dříve či později kulturou mrtvou, mluvící ke generacím sotva jen odleskem své historické síly.*“¹⁸

Za další významnou reprezentantku tzv. zemských muzeí inklinující k reflexi teoretických aspektů lze označit **Zdenu Vachovou** (roz. Bužkovou, 1922). Národopisnou muzeologii vnímala jako „*úže specializovaný obor obou základních disciplín*“ (myšleno etnografie a muzeologie – pozn. autor),¹⁹ který je jejich vzájemnou syntézou. Hlavním motivem jejího pojetí se stal důraz na aplikaci vědeckého poznání v činnosti muzejních institucí, zejména pak vlastivědného zaměření. Z. Vachová vyšla z předpokladu, že muzejní etnograf ve své profesi nemůže vystačit pouze s faktografickými znalostmi, ale musí úzce kooperovat se svými kolegy z oboru i představiteli dalších akademických disciplín zastoupených v muzeu (např. historie). Přesto by neměla etnografie ztratit v muzejním prostředí na své jedinečnosti a především v expozici musí být specifika lidové kultury jasně rozpoznatelná od ostatních společenských vrstev. Vědecká činnost by podle ní měla ovlivňovat i práci s návštěvníkem, protože úspěch lidovému výchovné práce zcela závisí na seznámení se se závěry moderní pedagogiky a konkrétními způsoby masově osvětové práce.²⁰

16 Zásadní pro L. Kunze v tomto ohledu zůstalo úzké propojení národopisné muzeologie s výzkumnou složkou a teoretickou etnografií. O této problematice viz KUNZ, L.: *Úkoly národopisného musejnictví*. Zvláštní otisk z Acta Musei Moraviae / Časopis Moravského musea v Brně 34, 1949, s. 3–4.

17 KUNZ, L.: *K problémům národopisné instalace*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii*. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografů v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954. Bratislava 1954, s. 125.

18 KUNZ, L.: *Úkoly národopisného musejnictví*, c. d., s. 5.

19 VACHOVÁ, Z.: *K úkolům etnografie v muzeích*. Časopis Slezského musea – řada B 13, 1964, č. 1, s. 57.

20 *Tamtéž*, s. 59–61, 64.

Spíše metodického charakteru jsou příspěvky zástupců Národního muzea **Stanislava Františka Svobody** (1904–1985) a **Heleny Johnové** (1926–2006). Hlavní poslání národopisných muzeí spatřovali v úzkém propojení jejich vědecko-výzkumné, osvětové a konzervační (vlastně uchovávací) činnosti a v potřebě sloužit jak etnografické vědě, tak i muzejním sbírkám.²¹

Výrazné prvky marxistického myšlení oproti tomu vykazují texty **Richarda (Ríši) Suka** (1935). Jako zaměstnanec a pozdější ředitel Ústředního muzeologického kabinetu zvláště od počátku 70. let 20. století sice zdůrazňoval nutnost teoretického poznání,²² etnografickou muzeologii však pojímal jako strukturu propojující ideologické myšlení, vhodně nastavené organizační uspořádání tehdejšího muzejnictví a kvalifikovanou odbornou činnost. Kompetence muzejníka-etnografa tak podle něj nespočívala jen ve zvládnutí samotného procesu muzealizace v rovině muzeologické a etnografické, ale i v osvojování si stranické a státní politiky v jejím pohledu na aktuální ekonomické, sociální a kulturní poměry. Kromě procesu dokumentace je nutné obě roviny skloubit zejména při pořádání expozic a výstav, které se měly stát hlavní osou interpretační činnosti muzeí a na něž musí bezprostředně navazovat činnost lektorská, práce s mládeží a přednáškové cykly.²³ Potřebných znalostí a dovedností v dané oblasti by se muzejnímu pracovníkovi podle R. Suka mělo dostat v rámci permanentního vzdělávání. Za jeho základ považoval řádné vysokoškolské studium národopisu, kde bude kladen zvýšený důraz na absolvování dlouhodobých stáží a uplatnění studentů v muzejní praxi. Na něj by následně měla navázat postgraduální výuka, která dosavadní poznatky rozvine a prohloubí. Za neméně zásadní pro rozvoj národopisného muzejnictví a muzeologie ale pokládal i organizaci a koordinaci jednotlivých muzejních aktivit rozvíjené na úrovni oborové–neoborové (s ostatními vědními disciplínami včetně muzeologie), muzejní–nemuzejní (s vědeckými institucemi v oblasti etnografie) a národní–mezinárodní (se zahraničními odborníky).²⁴

21 SVOBODA, S. F. – JOHNOVÁ, H.: *Plánování práce a organizační výhledy národopisných muzeí*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Příspěvky k národopisnej muzeologii*. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954. Bratislava 1954, s. 169. Další úspěšný rozvoj etnografických muzeí pak spatřovali především v dlouhodobém plánování a vhodném personálním, technickém, finančním, prostorovém a legislativní zaštitění jejich činnosti. *Tamtéž*, s. 169–177.

22 R. Suk zastával názor, že se muzejní praxi dává přednost před teorií. Prakticismus byl však podle něj svým způsobem teorií, a to teorií špatnou, protože praxi značným způsobem škodí. SUK, R.: *Uplatnění etnografie v muzejních expozicích socialismu*. Muzejní a vlastivědná práce 11 (81), 1973, č. 4, s. 241.

23 SUK, R.: *Perspektivy českého etnografického muzejnictví*. Muzejní a vlastivědná práce 15 (85), 1977, č. 2, s. 90.

24 *Tamtéž*, s. 82–83.

Ústřední témata etnografické muzeologie v letech 1948–1989

Zatímco odborná produkce a diskuze o celkové koncepci a vymezení etnografické muzeologie zůstávaly omezeny na úzkou skupinu odborníků, okruh badatelů věnujících se jejím dílčím problémům byl relativně početný a velmi různorodý. Kromě výše zmíněných autorů, kteří měli často tendenci hodnotit danou problematiku komplexně a v souvislostech, jej tvořily osoby, jež se specializovaly na konkrétní témata. K obecným závěrům docházely prostřednictvím vlastního badatelského úsilí specifickým způsobem mixujícím nabyté zkušenosti z praxe a teoretické znalosti získané studiem odborné etnografické a muzeologické literatury. Během sledovaného období tak bylo vydáno značné množství publikací i dílčích studií uveřejňovaných především v oborových a vlastivědných periodikách (např. Muzejní a vlastivědná práce, Český lid, Národopisný věstník českoslove(a)nský, Múzeum, Národopisné aktuality), které reflektovaly otázku jednotlivých fází muzealizačního procesu (selektce, tezaurace, prezentace), problematiku etnografie aplikovanou na prostředí tehdejších muzeí nebo přinášely příspěvky informativního charakteru. Na rozdíl od většiny ostatních tzv. speciálních muzeologií tak byla vytvořena velmi široká platforma, jež muzejníkům do značné míry pomáhala překonávat problémy z praxe a orientovat se v základních otázkách a přístupech etnografického muzejnictví.

V mnoha ohledech klíčovou se stala v období let 1948–1989 problematika sbírkotvorné činnosti. Počáteční aktivity etnografických muzejníků směřovaly spíše k vypracování metodických studií do značné míry čerpajících z předchozích podniků,²⁵ nicméně v některých případech zasazujících dané téma do aktuálního společenského kontextu, což je případ pražského etnografa **Viléma Pražáka** (1889–1976).²⁶ Teoretické uvažování na tomto poli nicméně odstartovaly až odborné výstupy Ludvíka Kunze. Podle něj měly být nashromážděné soubory lidové kultury hodnoceny za pomoci psychologických metod jako výsledek činnosti lidského jedince a rovnoměrně se zabývat v českém prostředí dosud značně zanedbávaným duchovním a sociálním rozměrem života jednotlivých sociálních skupin.²⁷ Jako jeden z prvních v českém prostředí se L. Kunz začal zabývat problematikou dokumentace v kontextu

25 Příkladem může být Helena Johnová, jež se soustředila na objasnění výhod a nevýhod jednotlivých způsobů akviziční činnosti muzeí či problematiku ochrany a uložení sbírek. JOHNOVÁ, H.: *Některé další zkušenosti z praxe sběru*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii*. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954. Bratislava 1954, s. 91–95.

26 V. Pražák například nastínil úkoly, které je třeba prioritně řešit. Mělo se jednat o budování muzeí v přírodě přenesením budov do okolí muzea, dále výzkum postupů výroby a zemědělské i řemeslné práce, zaměření muzejního materiálu na národnostní menšiny, vytvoření centrálního katalogu národopisných sbírek a Ústředí národopisné propagace a také vydávání časopisu věnovaného muzejní práci. PRAŽÁK, V.: *Metodika sběru národopisného materiálu*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii*. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954. Bratislava 1954, s. 88–90, 65–90.

27 KUNZ, L.: *Úkoly národopisného musejníctví*, c. d., s. 3.

muzejní činnosti.²⁸ Z muzeologického hlediska je jistě zajímavé sledovat jeho snahy o typologizaci předmětů podávajících obraz lidové kultury, kde vedle „tradičních“ trojrozměrných předmětů vyzdvihoval význam dalších informačních zdrojů – údajů technického a technologického charakteru a souborů záznamů ústního sdělení.²⁹

Podobnými tématy se v teoretické rovině věnoval také Josef Beneš. Stejně jako L. Kunz pracoval s pojmem dokumentace, kterou zpočátku rozebíral jako aktivitu soustředující všechny informační doklady k muzejním sbírkám.³⁰ V širším významu ji však vnímal jako způsob získávání informací o okolním světě a poukazoval na jedinečnost a specifika etnografické dokumentace, jež výrazněji než ostatní obory zastoupené v muzeu zdůrazňuje specifika oblasti jejich výskytu.³¹ V pozdějším období se J. Beneš zajímal o cíle, formy a metody dokumentační činnosti v oblasti národopisného muzejnictví stejně jako o jeho hlavní vyjadřovací prostředky – sbírkové předměty. Hlavním důvodem pro jejich zařazení do systému sbírky považuje tzv. dokladovost, tedy schopnost autenticky doložit procesy a jevy původního prostředí a informovat o nich.³² Zároveň uvádí obecná kritéria přijetí národopisného materiálu do muzejních sbírek. Vedle hodnoty historické a estetické uvádí etnografické hledisko, vlastně specifčnost příslušného reprezentanta lidové kultury pro dané území.³³

Stranou pozornosti nezůstávala ani problematika uložení etnografických sbírek³⁴ či evidence sbírkových předmětů a pomocného materiálu. Její hlavní cíle byly spatřovány ve zpracování relevantních informací o evidovaných předmětech, jež měly sloužit nejen pro potřeby odborné veřejnosti, ale také k zajištění snadnější identifikace muzeálií

28 Předmětem dokumentace v etnografii je podle L. Kunze „... jednak shromažďování hmotných dokladů, památek, pramenů a výsledků výzkumné a badatelské činnosti, jednak jejich systematické utřídění a zpracování formou vědeckých soupisů, které vycházejí z povahy materiálu a odpovídají odlišným hlediskům jeho vědeckého uplatňování. Dokumentace je tedy vytvářením systematicky utříděných a zvláštní formou zpracovaných souborů hmotných dokladů, památek, pramenů a výsledků výzkumné a badatelské práce v oboru pro další práci vědeckou a odbornou.“ KUNZ, L.: *Nástin dokumentační práce v etnografii a folkloristice*. Zvláštní otisk ze Slovanského národopisu 1, 1953, s. 204.

29 *Tamtéž*, s. 201.

30 BENEŠ, J.: *Dokumentace v okresních muzeích*. Múzeum 2, 1955, č. 3, s. 58–62.

31 Dokumentační činnost by se podle J. Beneše měla zaměřit na vyplňování mezer v národopisných sbírkových fondech a k jednotlivým předmětům získávat potřebné provenienční údaje. BENEŠ, J.: *Národopisná dokumentace – naléhavý úkol vlastivědných muzeí*. Věstník Národopisné společnosti československé 1959, č. 2, s. 17–19.

32 BENEŠ, J.: *Interpretácia národopisného zbierkového predmetu*. Múzeum 13, 1968, č. 1, s. 12.

33 *Tamtéž*, s. 16–21. J. Beneš zmiňoval při hodnocení národopisného materiálu také hledisko třídnosti, které mělo badatele oprostít od idealizace venkovského prostředí v období kapitalismu a feudalismu a zároveň se stát prostředkem pro pochopení protikladů mezi tehdejšími společenskými vrstvami. BENEŠ, J.: *K pojetí národopisných sbírek v muzeích*. Časopis Národního muzea – řada historická 131, 1962, č. 4, s. 230.

34 KUNZ, L. – PERNICA, F.: *Drobné příspěvky k údržbě a restauraci národopisných sbírek / Kleine Beiträge zur Erhaltung und Restaurierung volkskundlicher Sammlungen*. Časopis Moravského musea / Acta Musei Moraviae 60, 1955, s. 177–192.

Jan Bečák při dokumentaci seníku z Vyškovce, který byl přenesen do sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. 1964, fotoarchiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

ve sbírkovém fondu.³⁵ Stále důležitější roli při zpracování a vyhodnocení národopisného materiálu hrálo postupně prosazování některých moderních a progresivních metod.³⁶ Vítanou pomůckou pro muzejní pracovníky se pak staly návody usilující o zvýšení odborné erudice při klasifikaci a vědeckém popisu jednotlivých druhů předmětů z prostředí lidové kultury.³⁷ Prim v tezaurační fázi muzealizačního procesu nicméně tradičně hrál způsob strukturování sbírkových fondů, v jehož rámci existovaly snahy vytvořit logický a ucelený systém na základě analýzy dobové muzeologické literatury.³⁸

35 Základními evidenčními dokumenty jsou pak inventář a katalogizační list obsahující vědecky vedené záznamy, přičemž analogicky je třeba pořizovat zápisy i v rámci fotografického a zvukového archivu, negativů, diapositivů, filmů, kreseb. Zvláštní postavení mají v dokumentačním systému tisky a rukopisy, považované jednak za doklady sbírkové povahy, zčásti za součást fondů knihovny. Kunz zde mimo jiné vyslovil požadavek na obsahovou úplnost jednotlivých zápisů a ustálení praxe popisu předmětu. KUNZ, L.: *Nástin dokumentační práce v ethnografii a folkloristice*, c. d., s. 216.

36 Např. Richard Suk v polovině 70. let odborné veřejnosti představil výhody jednotné mechanizované evidence a sjednocení evidenčních záznamů pomocí jejich algoritmizace. SUK, R. – ZASTÁVKA, Z.: *K metodě evidence muzejních sbírek*. Muzejní a vlastivědná práce 13 (83), 1975, č. 4, s. 196–197. R. Suk na toto téma posléze navázal i ve druhé polovině 80. let.

37 Např. SUK, R.: *Tradiční zemědělské nářadí a nástroje*. Muzejní a vlastivědná práce 4, 74, 1966, č. 4, s. 193–197; STAŇKOVÁ, J.: *Stehy českých lidových výšivek*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 144–160; ŠTASTNÁ, J.: *Lidové pečivo v muzejní sbírce*. Muzejní a vlastivědná práce 10 (80), 1972, č. 1, s. 5–17; HERBENOVÁ, O.: *Nábytek ve sbírkových fondech muzeí, galerií a památkových objektů*. Muzejní a vlastivědná práce 8 (78), 1970, č. 1–4, s. 1–39.

38 Navržené uspořádání vycházelo z obecné metodiky etnografie a systematiky polského etnologa Kazimierze Moszyńskiego. Rozdělilo muzejní materiál do čtyř základních skupin – 1. Dějiny a bibliografie,

Po celé sledované období se největší pozornosti dostalo problematice muzejní prezentace. Muzejníci často řešili metodické otázky, především jak účinně a působivě vystavovat etnografický materiál, a to jak v rovině tematické, formální, tak i technicko-instalační. Například Ludvík Kunz si byl velmi dobře vědom významu plánování výstavních akcí. Upozorňoval na technickou a výtvarnou stránku takového počínu a nutnost spolupráce s architektem, přičemž v případě vlastivědného muzea bylo podle něj třeba instalaci předem logicky uspořádat a určit její formu a rozsah.³⁹ I když musí vedle vědeckopopularizačního a výchovného zároveň plnit úkol vědecký, je nutné návštěvníkům představit instalaci, která pro ně bude „... *poutavá svým ladným zevnějškem a která bude vábit návštěvníka k studijnímu zahledění také i zajímavostí exponátů.*“⁴⁰

V rámci národopisné muzeologie však vznikaly i další pokusy analyzovat některé pozitivní a negativní rysy tehdejšího výstavnictví zdůrazňující nutnost odborného přístupu, důkladné přípravy a vzájemné kooperace mezi jednotlivými ústavy.⁴¹ Příkladem může být Helena Johnová, která rozlišovala dva základní způsoby prezentace národopisných jevů – statický (stav v určitém období) a dynamický (vývojově pojatý). Co do účinnosti sdělení preferovala druhou variantu, která veřejnosti představuje proměny zastaralých forem lidové kultury a jejich transformaci, resp. nahrazování progresivními a pokročilejšími projevy. Toto „historické“ uspořádání etnografických sbírek má přes zvýšené nároky na vnímání návštěvníka a velkou míru typizace dokumentovaných jevů pro danou oblast podat „... *syntetický, přehledný obraz vývoje specifických rysů kultury dané oblasti, jejich vzniku, rozvoje a zániku tak, aby byly hlavní směry tohoto vývoje a hlavní rysy oblastních zvláštností jasně, ba vhodně zvýrazněny.*“⁴² Pozornost některých etnografů se soustředila i na vhodné

vědecké ústavy, činnosti vědeckoorganizační; 2. Kultura hmotná; 3. Lidová kultura společenská a koenečně 4. Lidové umění. KUNZ, L.: *Nástin dokumentační práce v ethnografii a folkloristice*, c. d., s. 226–248.

39 L. Kunz se detailněji zabýval expozicí zemědělskou a přiklonil se k názoru, že by se ve vlastivědných muzeích sice měla stát složkou širěji koncipované historické prezentace, zároveň však v jejím rámci vytvořit monotematickou, vývojově pojatou jednotku. KUNZ, L.: *Úkoly vlastivědných muzeí plynoucí ze socializace venkova*. In: Kunz, L. (ed.): *Národopis v historické expozici vlastivědného muzea*. Malé tisky č. 7. Brno 1959, s. 26.

40 KUNZ, L.: *K problémům národopisné instalace*, c. d., s. 135.

41 BENEŠ, J.: *Prezentace národopisných sbírek ve vlastivědných muzeích*. Český lid 48, 1961, č. 6, s. 260. I když L. Kunz nacházel v jejich činnosti jistá pozitiva (např. zvyšující se kvalifikaci odborných muzejních pracovníků), za velmi problematickou považoval především vědeckoorganizační strukturu a nekvalitní technické vybavení. KUNZ, L.: *Za česká národopisná muzea*. Český lid 43, 1956, č. 2, s. 56.

42 JOHNOVÁ, H.: *K některým otázkám vystavování národopisných sbírek*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 1, s. 13. Na nutnost celkové redukce hmotných dokladů v rámci instalace upozorňoval i Josef Beneš. Zároveň analyzoval možnosti a meze informační kapacity národopisného materiálu pro vědecké a edukační využití. BENEŠ, J.: *Informačná kapacita národopisných zbierok v múzeách*. Múzeum 15, 1970, č. 1, s. 14–15.

začlenění etnografické problematiky do celkové expozice vlastivědného muzea, kde podle jejich názoru mělo dojít k ostřejšímu vymezení kultury lidu vůči ostatním společenským třídám, aby jako doposud nezůstala okrajovou a izolovanou záležitostí muzejní prezentace.⁴³

Dobové tlaky ze strany státních orgánů i samotných muzeí cílily zvláště na edukační funkci muzeí. Stejně jako u některých dalších autorů té doby se i v etnografickém muzejnictví řešila otázka diskrepance vědecké a osvětové činnosti muzejních institucí, která spočívala zejména ve sdělování obsahu vědeckým způsobem získaných a uspořádaných sbírek laické veřejnosti. Dlouholetý pracovník Československé akademie věd (dále jako ČSAV) **Vladimír Scheufler** (1922–1995) chtěl udržet oba fenomény ve vzájemné rovnováze. Muzeum tak mělo plnit funkci lidové univerzity, která „... přiblíží vědeckou problematiku veřejnosti a poskytne jí své vědomosti svým specifickým způsobem, tj. instalací a výstavami.“⁴⁴ Připomněl však i další prvky nutné pro úspěšné řešení vztahu s návštěvníky, a to lektory, síť dobrovolných spolupracovníků a spolupráci s místními orgány.⁴⁵ Stejnému tématu se intenzivně věnovala Zdena Vachová. Upozornila přitom na fakt, že za osvětovou činnost se často úmyslně vydávalo vše, co neneslo parametry vědecké práce.⁴⁶ Sama zdůrazňovala potřebu zavést do prezentační činnosti odborný přístup. Zajímavé jsou nároky, které vznášela na muzejního pracovníka instalujícího výstavu či expozici. Podle Z. Vachové by měl proniknout k podstatě vědy a dokázat ji zároveň smysluplně vysvětlit laikům. Pro tuto činnost tak je třeba školit osoby z řad vědeckých pracovníků, kteří zároveň disponují nadáním pro výchovně-vzdělávací činnost.⁴⁷ Výrazným inspiračním momentem se ale pro české prostředí nakonec staly spíše tři publikace Richarda Suka, jež se v obecné rovině věnovaly problematice výzkumu návštěvníků a uváděly četné konkrétní příklady zahraničních i tuzemských zkušeností při práci s publikem.⁴⁸

43 VACHOVÁ, Z.: *K úkolům etnografie v muzeích*, c. d., s. 58–59. Jistě zajímavým je v tomto ohledu příspěvek Otakara Fraňka, jenž se etnografickou problematikou zabýval z pozice představitele muzeí zabývajících se problematikou dělnického hnutí. FRANĚK, O.: *K problémům spolupráce etnografů a historiků v období nových a novějších dějin v muzeích*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 3, s. 121–124.

44 SCHEUFLER, V.: *K otázkám vědecko-osvětové činnosti muzeí*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava 1954, s. 100.

45 *Tamtéž*, s. 100–101. O dobrovolných spolupracovnících a jejich využití při akviziční činnosti viz PAVLIŠTÍK, K.: *Dobrovolní spolupracovníci a soudobý etnografický výzkum v muzeu oblastního typu*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 2, s. 85–88.

46 BUŽKOVÁ, Z.: *Vědecko-osvětové poslání národopisných muzeí a některé zkušenosti z praxe*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava 1954, s. 104–113.

47 *Tamtéž*, s. 106.

48 SUK, R.: *Výzkum návštěvnosti muzeí*. Praha 1966; týž: *Výzkum návštěvnosti muzeí. 2. část*. Praha 1968; týž: *Výzkum návštěvnosti muzeí III*. Praha 1970.

Mezi stěžejní témata diskutovaná na poli etnografické muzeologie, která přímo nezahrnovala aktuální problematiku v oblasti selekce, teaurace a prezentace, je nutné zařadit reflexi historického vývoje národopisného muzejnictví. Na jednu stranu byly mnoha autory připomínány bohaté tradice a analyzovány některé stěžejní události (např. Národopisná výstava československá v Praze)⁴⁹ či výrazné osobnosti (Lubor Niederle, Ladislav Lábek)⁵⁰ z minulosti, v řadě případů se však lze setkat s tendencí až ostentativně zdůrazňovat ostrou hranici mezi dřívějším obdobím a přelomovým rokem 1948. Ve zvýšené míře se příslušné rozlišení objevuje v základních dílech usilujících o celistvou rekapitulaci klíčových aspektů historie tohoto fenoménu. Příkladem může být kruciólní studie Josefa Beneše, který prostřednictvím čtyř základních period charakterizoval genezi českého národopisného muzejnictví od jeho počátků do 60. let 20. století a zároveň představil nejdůležitější muzejní sbírky lidové kultury.⁵¹ Richard Suk a Ludvík Kunz se oproti tomu soustředili výhradně na analýzu nejdůležitějších změn a událostí, které v dané oblasti proběhly v období budování socialismu.⁵² Za zmínku jistě stojí také tehdejší publikace a články podávající přehled o sbírkových fondech jednotlivých muzejních ústavů, z nichž největší pozornosti se dostalo zvláště třem centrálním muzeím (Praha, Brno, Opava).⁵³ Od 60. let začala být hojně zastoupena i literatura týkající se dějin muzeí v přírodě.⁵⁴

Reprezentanti etnografické muzeologie ve svých analýzách často reflektovali aktuální dění a zapojovali se do akcí ideologického charakteru podporovaných

49 Např. SUK, R.: *Význam Národopisné výstavy ve vývoji naší etnografie*. Český lid 62, 197, č. 3, s. 125–128; FROLEC, V.: *Národopisná výstava československá a Morava*. Národopisné aktuality 7, 1970, č. 3–4, s. 185–204; SKALNÍKOVÁ, O.: *Národopisná výstava československá a dělnictvo*. Český lid 42, 1955, č. 3, s. 106–112.

50 JOHNOVÁ, H.: *Vědecký a organizační přínos prof. dr. Lubora Niederla k počátkům Národopisného muzea československého*. Časopis Národního muzea – řada historická 135, 1966, č. 2, s. 113–119; KUNZ, L.: *Muzeologické dílo Ladislava Lábka 1915–1963*. In: K 75. výročí Národopisného muzea Plzeňska (supplementum). Sborník Západočeského muzea v Plzni – historie 17, 1991, s. 61–64.

51 BENEŠ, J.: *Rozvoj národopisu v českých muzeích*. Sborník Národního muzea v Praze / Acta Musei Nationalis Pragae, řada A – historie 16, 1962, č. 1–3, s. 1–163.

52 Při hodnocení vývoje etnografického muzejnictví je třeba sledovat vzájemný přínos a doplňování se obou oborů (muzeologie a národopis) a interpretovat je z ideologickoteoretického hlediska. SUK, R.: *Třicet let českého etnografického muzejnictví*. Český lid 62, 1975, č. 2, s. 67–73. O této problematice viz také KUNZ, L.: *Etnografická muzeologie v socialistické společnosti*. Muzeologické sešity 6, 1977, s. 26–39.

53 Např. JOHNOVÁ, H.: *Vývoj struktury národopisných sbírek Národního muzea v Praze*. Časopis Národního muzea v Praze – řada historická 147, 1978, č. 1–2, s. 56–63; STRÁNSKÁ, D.: *Národopisné oddělení*. In: Skalský, G. (ed.): *Národní museum 1818–1948*. Praha 1949, s. 119–136; KUNZ, L.: *Národopisné sbírky Moravského muzea v Brně. Průvodce po oddělení a činnost v letech 1947–1957*. Brno 1957; VACHOVÁ, Z.: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava 1962.

54 KUBEŠA, A.: *Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Zborník Slovenského národného múzea – etnografia 6, 1965, s. 115–124. Zásadní bylo také zpracování vývoje českých a slovenských muzeí v přírodě v celosvětovém kontextu. ŠTIKA, J. – LANGER, J.: *Československá muzea v přírodě*. Martin 1989.

státními orgány. Tak tomu bylo i u tzv. dokumentace období výstavby socialismu podpořené některými legislativními opatřeními na počátku 80. let 20. století.⁵⁵ Intenzivní zájem o současnost a její aktivní podchycení muzejními prostředky však byly mnohem staršího data a lze je doložit například během legendárního setkání muzejníků-etnografů v Martině.⁵⁶ Již tehdy stejně jako v dalších letech byla propagována zejména ideologicky podbarvená témata, jako socializace venkova a kultura dělnictva. V teoretické a metodické rovině se této problematice na půdě etnografické muzeologie intenzivně věnoval Richard Suk.⁵⁷ Kromě soustavnějšího a trvalejšího začlenění významných státních výročí do muzejně prezentační činnosti mohly podle něj etnografické expozice a výstavy zabývající se aktuální podobou lidové kultury výrazně přispět k lepšímu pochopení základních rozdílů mezi kapitalistickou a socialistickou společností.⁵⁸

Značný progres zejména od 60. let prodělávala muzea v přírodě, což bylo mimo jiné způsobeno diskuzemi iniciovanými odborníky z oblasti muzejnictví, památkové péče a akademických kruhů. Představitelé etnografické muzeologie během nich zdůvodňovali jejich zakládání především nutností ochrany významných vesnických objektů před zničením a usilovali o jejich začlenění do stávající muzejní sítě.⁵⁹ První etapa

55 ŠPĚT, J.: *Zásady komplexní dokumentace období výstavby socialismu*. Muzejní a vlastivědná práce 21, 1981, č. 4, s. 193–197; též: *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Praha 1988, s. 297–303.

56 Tzv. dokumentace současnosti se stala jednou ze zásadních otázek tehdejší československé muzeologie. V obecné rovině ji řešili zvláště GALANDAUER, J.: *Příspěvek k problematice dokumentace současnosti*. In: Zgafas, I. (ed.): *Problémy soudobé dokumentace: materiály z celostátního semináře v Brně, listopad 1966*. Praha 1968, s. 50–59; STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Metodologické otázky dokumentace současnosti*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 13–28; ŠPĚT, J.: *Dokumentace současnosti a muzea*. Muzejní a vlastivědná práce 27 (97), 1989, č. 2, s. 65–74. Předmětem zájmu se pak stala u představitelů oborových muzejních specializací (např. TELCOVÁ, J.: *K dokumentaci současnosti v muzeích uměnovědného typu*. Muzeologické sešity 6, 1976, s. 21–23; SEHNAL, J.: *K dokumentaci hudební současnosti v muzeích*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 5–11; BERKA, M.: *Dokumentace současnosti z hlediska dějin vědy a techniky*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 56–62) a zástupců jednotlivých regionů (např. SCHNEIDER, E. – KULÍŘ, V.: *Některé zkušenosti z rozvíjení komplexní dokumentace současnosti v muzeích Jihočeského kraje*. Muzejní a vlastivědná práce 21 (91), 1983, č. 3, s. 65–73; SCHEYBAL, J.: *Etnografická práce severočeských muzeí*. Muzejní a vlastivědná práce 14 (84), 1976, č. 4, s. 223–230).

57 Např. SUK, R.: *Muzejní dokumentace současnosti očima etnografa*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 181–184; též: *Etnografie současné české vesnice*. Muzejní a vlastivědná práce 10 (80), 1972, č. 3–4, s. 139–147; též: *Uplatnění etnografie v muzejních expozicích socialismu*. Muzejní a vlastivědná práce 11 (81), 1973, č. 4, s. 241–247.

58 Na tomto základě bylo podle R. Suka možné přiblížit demografické proměny, tendence obyvatel stěhovat se do měst, růst nezemědělského obyvatelstva na vesnici či doložení rozdílů mezi dřívějším a aktuálním společenským uspořádáním. SUK, R.: *Uplatnění etnografie v muzejních expozicích socialismu*, c. d., s. 241.

59 JOHNOVÁ, H.: *K problémům československých muzeí v přírodě*. Časopis Národního muzea – řada historická 130, 1961, č. 2, s. 203–217; PFAFOVÁ, J.: *Lidová architektura a budování muzea v přírodě*. Časopis Slezského muzea – řada B 10, 1961, s. 115–120; BALÁŠ, E.: *K problematice zřízení*

započatá v roce 1958 setkáním v Rožnově pod Radhoštěm byla uzavřena konferencí v Poděbradech, kde byly shrnuty dosavadní teoretické a praktické poznatky o dané problematice.⁶⁰ I přes založení několika těchto institucí v 60. až 80. letech udávalo od samého počátku základní směr dalšího vývoje Valašského muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, které se pokoušelo o nové formy dokumentace a zvláště prezentace lidového prostředí. Úsilí jeho odborných pracovníků vyvrcholilo vydáním publikace *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*,⁶¹ vlastně první terminologické a metodické příručky (nejen) na území tehdejšího Československa.

Za významného reprezentanta muzeologických přístupů lze považovat tehdejšího ředitele **Jaroslava Štiku** (1931–2010), který prosazoval tezi, že v muzejním prostředí není možné pouze aplikovat výsledky etnografického výzkumu.⁶² Jako klíčový pojem pro aktivity muzeí v přírodě stanovil identitu – vlastně totožnost vystaveného se zobrazovaným objektem.⁶³ Jeho myšlenky úzce souvisely s koncepcí tzv. živého muzea (*museum vivum*), která rožnovskou instituci proslavila v 80. letech v mezinárodním měřítku. Ta spočívala ve snaze o celkové oživení muzejních institucí

Montáž objektu rolnické usedlosti přeneseného z Velkých Karlovic, údolí Miloňov do areálu Valašské dědiny Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. 60. léta 20. století, fotoarchiv Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

muzea vesnických staveb v Československu. Český lid 48, 1961, č. 5, s. 212–219. Mezi aktivní účastníky tehdejšího dění patřil Josef Beneš, jenž si byl vědom, že všechny potřebné stavby nelze zachránit, a proto je rozdělil do dvou kategorií – ty, u kterých mělo dojít k provedení potřebné dokumentace před jejich nutným zánikem, a skupinu, jež měla být určena k permanentní či alespoň částečné ochraně. BENEŠ, J.: *Národopisná muzea v přírodě jako naléhavý problém naší společnosti*. Olomouc 1967.

60 Příspěvky z poděbradské konference byly uveřejněny v *Muzejní a vlastivědná práce* 7 (77), 1969, č. 3–4.

61 KRIŠTEK, I. – LANGER, J. a kol.: *Národopisná muzea v přírodě. Teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm 1981.

62 Etnograf sice rozhoduje, co je pro zkoumanou oblast lidové a nelidové či typické a netypické, pro zařazení stavebních objektů do péče muzea v přírodě je ale rozhodujícím kritériem jejich reálný výskyt. ŠTIKA, J.: *Folklor a obyčej jako jedna z aktivit muzea v přírodě*. In: *Museum vivum* III. Materiály z konference konané 6.–8. X. 1987. Rožnov pod Radhoštěm 1988, s. 18–19.

63 Tím se muzeum zároveň stává důležitým střediskem patriotizmu a regionalizmu. *Tamtéž*, s. 24. Koncepce *musea viva* hned od počátku zaujala některé tehdejší muzeology, kteří rožnovské konference navštěvovali. Viz např. ŠPĚT, J.: *Aktivizační činnost v muzeích*. In: *Museum vivum* III. Materiály z konference konané 6.–8. X. 1987. Rožnov pod Radhoštěm 1988, s. 11–17.

ve vztahu k návštěvníkovi založeném na co možná nejtěsnějším propojení stavebních objektů a v nich instalovaných předmětů k okolní realitě (společnosti a přírodě). Jaroslav Štika ji popsal jako „... v širším smyslu veškeré dění v muzeích, umocňující netradičními formami poslání muzea a jeho aktivní zapojení do současného politického dění, kdežto v užším smyslu chápeme živé muzeum jako cíl, ke kterému směřuje řada aktivit muzeí v přírodě.“⁶⁴ Další výraznou osobností působící v Rožnově pod Radhoštěm se stal **Jiří Langer** (1936), jehož zájem se mimo jiné soustředil na experimentální muzeologické postupy uskutečněné ve specifickém prostředí muzeí v přírodě.⁶⁵

Mezi faktory důležité pro rozvoj národopisné muzeologie patřily aktivity, jejichž primárním cílem bylo umožnit muzejním etnografům lepší orientaci v muzejní praxi i v rámci celkového dění v oboru. Lze sem zařadit zejména kritiky výstav a expozic, které mnohdy velmi přísně hodnotily jednotlivé prezentační akce z technickoinstalačního, koncepčního i muzeologického hlediska.⁶⁶ Velký význam však v tomto směru současně měly některé informační články autorů jednotlivých výstavních počínů, v nichž vysvětlovali své záměry a postupy při jejich přípravě a realizaci.⁶⁷ Zásadní podíl na formování obecného povědomí o problematice národopisného muzejnictví a uvědomění si jeho specifík představovaly informativní studie a články, které přinášely přehled nejen o aktivitách tuzemských muzeí a setkáních jejich etnografických pracovníků, ale poměrně často v nich byly publikovány poznatky o inspirativních přístupech a koncepcích používaných v zahraničí.⁶⁸ Za do jisté míry jedinečnou záležitost

64 ŠTIKA, J.: *Museum vivum*. In: *Museum vivum I. Konference muzeí v přírodě 28.–30. 9. 1983. Rožnov pod Radhoštěm 1985*, s. 25. V rámci užšího pojetí si J. Štika uvědomoval limity muzea v přírodě způsobené socialistickou ideologií, a to zejména při dokumentaci některých náboženských jevů (např. rekonstrukce historické bohoslužby). Rozhodující roli při zprostředkování lidové kultury v rámci živého muzea přikládal vybavení interiéru (květiny, oheň pod hrncem, přítomnost hospodyně), demonstraci stavebních techniky (např. výroba šindele, došků, pokrývání střechy, roubení) a tradičním řemeslným činnostem. *Tamtéž*, s. 28–29. O této problematice viz též JANČÁŘ, J. – SOUČEK, J.: *Instalace interiérů v muzeích lidových staveb*. *Národopisné aktuality* 16, 1979, č. 3, s. 169–183.

65 LANGER, J.: *Experiment s lidovou stravou*. *Národopisné aktuality* 12, 1975, č. 4, s. 327–328; BRANDSTETTROVÁ, M. – LANGER J.: *Věřohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*. *Národopisné aktuality* 17, 1980, č. 4, s. 321–327.

66 Nejvýraznějším představitelem muzejněvýstavní kritiky v etnografii byl bezesporu Josef Beneš. Viz např. BENEŠ, J.: *Nová národopisná expozice Moravského muzea v Brně*. *Český lid* 49, 1962, č. 6, s. 268–272; též: *Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě*. *Český lid* 47, 1960, č. 1, s. 30–32. Problematice se ale dlouhodobě věnovaly další osobnosti, z nichž lze připomenout např. R. Jeřábka, V. Scheuflera či J. Kramaříka.

67 Např. JOHNOVÁ, H.: *Nová expozice Národopisného oddělení Historického muzea*. *Časopis Národního muzea – řada historická* 134, 1965, č. 4, s. 222–230.

68 Články s touto tematikou byly publikovány zvláště v Muzejní a vlastivědné práci a Českém lidu, přičemž v průběhu 60. a koncem 80. let si řada z nich všimla situace národopisných muzeí v západních demokraciích. Jejich dílčí přehled do počátku 70. let podává BENEŠ, J.: *Anotovaná výběrová bibliografie české a slovenské etnografické muzeologie za léta 1945–1971*. Praha 1972, s. 4–6, 13–14. Souborně se problematice věnoval KUNZ, L.: *Národopisná muzea států střední a východní Evropy*. Malé tisky č. 5. Brno 1958.

pak lze považovat koncem 60. let periodicky uveřejňované přehledy o nejdůležitějších událostech v národopisném muzejnictví připravované Richardem Sukem.⁶⁹

Organizace a instituce působící na poli národopisné muzeologie

Jednotlivé koncepce a analyticky zpracovaná dílčí témata z oblasti etnografické muzeologie nevznikaly pouze jako výsledek teoretického myšlení a praktických zkušeností na sobě nezávislých jednotlivců. Byly výrazně ovlivňovány pravidelnými kontakty mezi muzejními pracovníky, které byly ve většině případů iniciovány a koordinovány státem zřizovanými subjekty usilujícími o rozsáhlé organizační, metodicko-odborné a ideologicky motivované proměny tehdejšího muzejnictví. Typickými formami se stala různá zasedání, setkání, konzultace a konference otevřené relativně širokému spektru zájemců, na nichž kromě rozsáhlé výměny názorů a poznatků docházelo k vyjasňování některých doposud neřešených organizačních záležitostí (např. vymezení územních kompetencí mezi jednotlivými muzei) či navazování spolupráce v odborné a výzkumné oblasti (výstavy, publikace, projekty).

Počáteční iniciativa při pořádání společných akcí vzešla od samotných pracovníků postátněných muzeí, kteří potřebovali řešit své aktuální problémy objevující se v souvislosti s probíhajícími celospolečenskými změnami. Do značné míry vycházela ze tří celostátních konferencí etnografů konaných v letech 1949–1953, z nichž pro národopisná muzea vyplynuly některé naléhavé úkoly.⁷⁰ První setkání se nakonec uskutečnilo pod patronací slovenského muzejního svazu v roce 1954 v Martině a zúčastnili se jej (nejen) špičky českých a slovenských muzejníků činných v oboru.⁷¹ Ve společné rezoluci značně ovlivněné dobovou atmosférou byla zdůrazněna nutnost kooperace mezi muzei a dalšími kulturními institucemi, výchovy etnografických pracovníků, vydání metodické příručky a vznik blíže nespecifikovaného muzeologického ústředí, a to „v zájme rovnoměrného rozvoja všetkých muzeálnych odvetví a koordinácie ich činností.“⁷²

69 V Českém lidu od roku 1958 vycházela samostatná rubrika Zprávy z (venkovských) muzeí, která byla roku 1967 nahrazena právě Sukovými každoročními zprávami o stavu etnografie v českých zemích. Jejich uveřejňování pak končí rokem 1974. Přehled o tehdejší literární produkci ale mohli zájemci získat i z dalších zdrojů, a to pravidelně vydávané *Bibliografie muzeologické literatury* a *České národopisné bibliografie*. Zásadní význam pro poznání děl publikovaných v oblasti národopisného muzejnictví má Benešova *Anotovaná výběrová bibliografie české a slovenské etnografické muzeologie za léta 1945–1971*. Praha 1972, vydaná Střediskem pro výuku muzeologie.

70 Prohlášení nicméně stále zůstávala spíše v rovině obecných proklamací. Kromě požadavku, aby byla národopisná muzea řízena na základě nových úkolů etnografie, byla např. u tzv. krajských muzeí zdůrazněna potřeba angažování odborně školených etnografů. *Resoluce II. celostátní národopisné konference*. Český lid 39, 1952, č. 1–2, s. 2.

71 Jednání se nakonec nezúčastnily některé významné osobnosti jako S. F. Svoboda, L. Lábeč či A. Václavík. Příspěvky prvních dvou zmíněných reprezentantů české etnografie však byly alespoň uveřejněny v konferenčním sborníku.

72 *Rezolúcia*. In: Hanušin, J. – Kunz, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii*. Materiály z 1.

Na martinské zasedání v pozdější době navázala celá plejáda akcí podobného zaměření na celostátní, národní i krajské úrovni.⁷³ Po tematické stránce se zabývaly nejen charakteristickými skupinami národopisných sbírkových předmětů (např. lidový textil, stavby, tradiční zemědělství) a metodikou jejich výběru, klasifikace a interpretace, ale zároveň rozebíraly teoretické a metodologické záležitosti obecnějšího charakteru (např. etnografie a muzeum, etnografie a věda, etnografie v soustavě věd). Postupně se na jejich pořádání začaly stále intenzivněji podílet nově se rodící subjekty, které byly komunistickou mocí instalovány, aby transformovaly dosavadní přístupy ve sféře muzejnictví. Muzejní profesní organizace a částečně i centrální muzejní instituce zabývající se národopisnou tematikou (v českém prostředí Národní muzeum a Moravské muzeum) tak byly nahrazovány orgány těsně provázanými s pražskými ministerstvy – *Ústřední muzejní radou* (dále také jako Rada) a *Kabinetem muzejní a vlastivědné práce* (1969 Muzeologický kabinet, 1973 Ústřední muzeologický kabinet, dále jako ÚMK).⁷⁴

Ústřední muzejní rada působící při ministerstvu školství a kultury zřídila svou etnografickou komisi na celostátním sjezdu o *Národopisné dokumentaci současnosti a jejím kulturně-výchovném využití muzeí* v Martíně roku 1960.⁷⁵ Mezi její členy patřili např. Ludvík Kunz (dlouholetý předseda), Josef Beneš, Helena Johnová či Richard Suk a dlouhodobě si zachovávala stěžejní vliv na chod etnografického muzejnictví v českých zemích. Jako poradní, koordinační a iniciativní orgán ministerstva do vlastních rukou přebrala nejen konání konferencí a tzv. konzultačních dnů, ale i další úkoly. Stanovovala základní cíle oboru, pokoušela se o optimalizaci sítě národopisných muzeí, pomáhala vydávat knižní tituly a podílela se na pořádání postgraduálních kurzů na vysokých školách a mnoha výzkumných projektech.⁷⁶ Podařilo se jí překonat i krizi Rady, která od roku 1967 nebyla svolávána, a po svém obnovení jako Ústřední rada muzeí v roce 1969 fakticky fungovala jen do roku 1972.⁷⁷

celoštatnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954. Bratislava 1954, s. 181. Diskutovalo se ale např. i o vydání etnografické příručky pro muzejní pracovníky a rozšíření muzeologických přednášek na univerzitách. Viz též SCHEUFLER, V.: *Konference muzejních pracovníků etnografů v Martíně*. Český lid 41, 1954, č. 3, s. 141.

73 Základní informace o nich viz KUNZ, L. – SUK, R.: *Zpráva k činnosti a programu Komise etnografů-muzejních pracovníků 1954–1968*. Brno 1968, s. 2–5; KUNZ, L.: *Etnografická muzeologie v socialistické společnosti*. Muzeologické sešity 6, 1977, s. 40–65 (součástí článku s názvem *Etnografické konference a semináře a Referáty a komentáře k akcím* vytvořil Kunz ve spolupráci R. Sukem).

74 DOUŠA, P.: *Ústřední muzeologický kabinet 1956–1989*. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 49, 2011, č. 1, s. 3–14.

75 BENEŠ, J.: *Seminář muzejníků etnografů o dokumentaci současnosti*. Český lid 48, 1961, č. 1, s. 46; KUNZ, L. – SUK, R.: *Zpráva k činnosti a programu Komise etnografů-muzejních pracovníků 1954–1968*. Brno 1968, s. 6.

76 *Tamtéž*, s. 6–9.

77 DOUŠA, P.: *Organizace českého muzejnictví 1945–1989. Systém řízení muzeí v zajetí politické*

Právě v normalizačním období začaly znatelně sílit vazby etnografické komise na ÚMK. Při zasedáních se stále intenzivněji projevovала snaha o ideově ovlivnění muzejní práce a jejích výsledků. Bylo tomu tak například i v roce 1971, kdy se „jako červená niť táhla referátem Václava Pubala (předseda ÚMK – pozn. autor) *myšlenka angažované práce odborných pracovníků pro naši společnost*.“⁷⁸ Na programu však stále zůstávala konkrétní „méně angažovaná“ témata (racionalizace řízení, evidence sbírek, formy výchovně-vzdělávacích aktivit) a v zájmu profesionalizace byla často zdůrazňována nutnost prohloubení spolupráce s příbuznými organizacemi a institucemi (např. Oborová komise etnografie a folkloristiky kolegia historie při Československé akademii věd, Komise Vědeckotechnického komitétu ministra kultury ČSR pro vědeckou práci muzeí, Národopisná společnost československá). Jistě zajímavým rysem této fáze vývoje bylo přenesení některých jednání na půdu regionálních muzeí, aby tak byly prohloubeny vzájemné kontakty a bylo dosaženo lepší koordinace mezi jednotlivými etnografickými pracovníky v příslušné oblasti a představiteli centrálních muzeí.⁷⁹ Činnost etnografické komise však začala od konce 70. let slábnout a ani pokusy o její znovuoživení v dalším desetiletí nepřinesly očekávané výsledky.⁸⁰

Etnografická muzeologie měla svou přirozenou základnu v samotných muzejních ústavech. Teoretické uvažování generovaly především z potřeby zkvalitnit vlastní aktivity, v případě velkých centrálních muzejních institucí (Národní muzeum, Moravské muzeum, Slezské muzeum) však bylo jejich motivací zvýšit celkovou úroveň tohoto specifického typu muzejnictví. Důležitými prostředky pro realizaci těchto cílů se nestaly pouze tradiční formy muzejní činnosti (prezentační výstupy, publikace, přednášky, konference atd.), ale také speciálně vytvořená pracoviště jako v případě Moravského muzea a jeho Etnografického ústavu.⁸¹ Kromě zemských muzeí si muzeologie vytvořila silné pozice ve Valašském muzeu v přírodě v Rož-

ideologie. Dizertační práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filosoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2005, s. 163–164.

78 SUK, R.: *Etnografie a muzeum*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 2, s. 114.

79 Např. SUK, R.: *Etnografická komise ÚMK v Domažlicích*. Muzejní a vlastivědná práce 12 (82), 1974, č. 3, s. 175. Komunikace mezi muzejními etnografy však probíhala i na nižších úrovních a měla za cíl vyřešit společně aktuální úkoly, v řadě případů organizačního charakteru. Aktivní bylo sdružení v jihočeském kraji, kde si tamní etnografická muzejní pracoviště vzájemně vymezila dokumentační oblast a vyměňovala zkušenosti z praxe. RŮŽIČKA, M. O.: *Pravidelná studijní setkání jihočeských etnografů*. Muzejní a vlastivědná práce, 5 (75), 1967, č. 2, s. 109–110.

80 V komisi došlo počátkem 80. let ke generační výměně a nadále sledovala spíše praktické záležitosti etnografického muzejnictví. Předsedou byl jmenován J. Tausch z pelhřimovského muzea. GRULICH, T.: *Etnografická komise ÚMK v roce 1982*. Muzejní a vlastivědná práce 21 (91), 1983, č. 2, s. 94.

81 O něm a jeho hlavním představiteli L. Kunzovi viz DVOŘÁKOVÁ, H.: *Ludvík Kunz – osobnost české etnografie*. In: Folia Ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae 48, 2014, č. 1, s. 5–12; KIRSCH, O.: *Ludvík Kunz a jeho pojetí etnografické muzeologie*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo 3, 2015, č. 2, s. 9–27.

Pohled do expozice Lid v pěti generacích instalovaná v Etnografickém ústavu Moravského muzea. 1961, foto Oldřich Staněk, fotoarchiv Etnografického ústavu Moravského zemského muzea.

nově pod Radhoštěm jako centru muzejnictví v přírodě, významně však pronikala také do řady regionálních muzeí (Plzeň, Uherské Hradiště, Cheb, České Budějovice, Český Těšín), což se projevovalo především v jejich výstavní činnosti inspirované některými domácími počiny (např. expozicí *MM Lid v pěti generacích – od vesnice robotní k socialistické* z roku 1961).⁸²

Zásadní vliv na její rozvoj měly i kontakty na četné instituce působící mimo hranice českých zemí. Když pomíneme tradiční úzké vztahy s muzejnictvím slovenským, zejména od 60. let nabyla na intenzitě spolupráce se zahraničím, což se týkalo zejména výstavních projektů.⁸³ Velmi intenzivní bylo angažmá některých představitelů etnografického muzejnictví v mezinárodních muzejních organizacích spojených s *Mezinárodní radou muzeí* (ICOM, International Council of Museums), a to *Mezinárodní komisí pro muzea a etnografické sbírky* (ICME, International Committee

82 Díky autoru Ludvíku Kunzovi došlo v jejím rámci k úspěšnému propojení systematickosti, názornosti, přehlednosti a tematické vyváženosti s estetickým a emotivním působením. Zevrubný popis a ideový záměr expozice viz též Archiv Moravského zemského muzea – Etnografický ústav (částečně zprac.), fond Ludvík Kunz, kart. 147, Ludvík Kunz: Libreto a scénář stálé výstavy *Lid v pěti generacích – od vesnice poddanské k socialistické* [nedat.].

83 Aktivní v tomto směru byl brněnský muzejník Ludvík Kunz, který se měl podílet na výstavách v Berlíně, Drážďanech, Poznani, Vilniusu, Rize, Leningradu, Tbilisi a Plovdivu. TYLLNER, L.: *DOC. PhDr. Ludvík Kunz, CSc. – 75 let*. Český lid 76, 1989, č. 3, s. 179; KALESNÝ, F.: *Ludvík Kunz osemdesiatročný*. Slovenský národopis 42, 1994, č. 3, s. 354. V zahraničí však představily své výstavní počiny další instituce, např. Národní muzeum či Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

for Museums and Collections of Ethnography)⁸⁴ a *Svazu evropských muzeí v přírodě* (AEOM, Association of European Open Air Museums).⁸⁵

Národopisná muzea jako důležitá dokumentační centra zprostředkovávající veřejnosti převážně hmotnou lidovou kulturu se dostala také do sféry zájmu akademických pracovišť. Již v 50. letech se nově vzniklý *Kabinet pro národopis* ČSAV angažoval ve shromažďování údajů o národopisných sbírkových předmětech, většinou z oblasti lidové architektury, zemědělství a zaměstnání obyvatelstva.⁸⁶ Jeho pozdější následovník Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v těchto snahách pokračoval s cílem vytvořit fotografický archiv nejdůležitějšího etnografického materiálu z tzv. venkovských muzeí.⁸⁷ Ústav ve svých aktivitách v oblasti národopisného muzejnictví nepolevoval ani v dalších letech. Organizačně se podílel na pořádání hned několika konferencí a setkání etnografických muzejníků, pomáhal s řadou publikačních výstupů s muzeologickou problematikou a pokračoval i ve své další tradiční aktivitě – po provedení vlastních terénních výzkumů byl získaný materiál předáván do sbírkových fondů muzeí.

Spolupráce se státními orgány přinášela muzejním pracovníkům participaci na výzkumech garantovaných tehdejšími ministerstvy. I když se zpočátku tento druh projektů, jejichž koordinací byl pověřen ÚMK, nedařilo představitelům etnografických muzeí získávat, od 70. let se situace zásluhou Ludvíka Kunze změnila. Řada národopisných pracovníků se tak podílela na řešení resortního úkolu R-22/73 *Ekonomické, politické a kulturní proměny kapitalistické a socialistické společnosti z hlediska jednotlivých regionů a jejich dokumentace muzejními formami*, především jeho dílčí části s názvem *Etnografický výzkum a dokumentace revoluční proměny zemědělství*, konkrétně pak na výzkumu *Vliv rozvoje průmyslu na způsob života a proměny společnosti, dělnické hnutí a KSČ v jednotlivých regionech*.⁸⁸ Koncem roku 1980 pak byly v rámci oponentního řízení úkoly muzeí v průběhu šestého pětiletého plánu zhodnoceny a uzavřeny.⁸⁹

84 Členem sdružení, jehož kořeny sahají až do roku 1948, byl Ludvík Kunz. Sám uvedl, že byl jmenován do širšího výboru ICOM pro etnografická muzea. Od nástupu normalizace se ovšem jeho zasedání údajně nezučastňoval. Archiv Moravského zemského muzea, fond Moravské zemské muzeum – část Etnografický ústav (částečně zprac.), složka Odesláno 1977, dopis L. Kunze Ředitelství MM ze dne 31. ledna 1977.

85 Svaz funguje jako přidružená organizace ICOM. Dlouholetými členy byli Ludvík Kunz, Helena Johnová, Jiří Langer a Jaroslav Štika, který se stal v roce 1982 členem výboru a v roce 1986 dokonce viceprezidentem. LANGER, J.: *Úspěchy a prohry Valašského muzea v přírodě*. Museum vivum 10, 2014/2015, s. 78.

86 SCH.: *Poznámky k evidenci národopisného materiálu v jihočeských muzeích*. Český lid 40, 1953, č. 4, s. 191.

87 J. K.: *Soupis etnografického materiálu ve venkovských museích*. Český lid 42, 1955, č. 1, s. 45.

88 SUK, R.: *Pracovní soustředění řešitelů resortních úkolů koordinovaných Ústředním muzeologickým kabinetem*. Muzejní a vlastivědná práce 15 (85), 1977, č. 1, s. 41–42; též: *Perspektivy českého etnografického muzejnictví*. Muzejní a vlastivědná práce 15 (85), 1977, č. 2, s. 87–88.

89 SUK, R.: *Druhý aktiv řešitelů etnografické části resortního výzkumného úkolu*. Muzejní a vlastivědná

Etnografická muzeologie jako součást vysokoškolského vzdělávání

Etnografická muzeologie našla své uplatnění v univerzitním prostředí, kde lze rozlišit dva základní typy její výuky. První představoval přednášky a semináře uskutečňované v rámci kurikula akademického oboru etnografie. Jejich cílem bylo seznámit posluchače se základy muzejní práce, které mohli následně využít při svém budoucím povolání. Přesto se řada tehdy realizovaných kurzů neprofilovala jako pouhá metodika upřesňující jednotlivé druhy muzejních aktivit, ale v mnoha ohledech vykazovala výrazné teoretické aspekty. Jejich prohloubení ovšem přineslo až založení samostatných univerzitních učebních jednotek zabývajících se výhradně problematikou muzeologie. Tato druhá skupina se na univerzitní půdě začala prosazovat od 60. let 20. století a byla reprezentována především tzv. brněnskou a pražskou muzeologickou školou.

Co se týká první kategorie, Richard Suk na konci 60. let zaznamenal výraznější edukační činnost při univerzitách v Praze, Brně a částečně také v Olomouci.⁹⁰ Bohatý a rozmanitý byl vývoj etnografické muzeologie na Univerzitě Karlově. Na tradici započatou v období první republiky⁹¹ navázali na místní katedře formou přednášek a seminářů Josef Beneš a Helena Johnová.⁹² Od druhé poloviny 60. let realizované dvouleté kurzy pro zaměstnance muzeí však měly přece jen poněkud odlišný charakter. Jako tzv. postgraduální typ studia byly určeny nejen pro muzejníky-etnografy, ale také pro další odborné pracovníky, kteří se zabývali sbírkami podobného zaměření (zemědělství, řemesla, umění).⁹³ Úkolem bylo aktualizovat a doplňovat znalosti potřebné k úspěšnému zvládnutí muzejní praxe v oboru etnografie, přičemž důraz byl kladen jak na teoretickou, tak i praktickou rovinu výuky.⁹⁴ V Brně byly přednášky pořádány nestorem moravského národopisu Antonínem Václavíkem již

práce 14 (84), 1976, č. 1, s. 40; týž: *Závěrečné oponentní řízení resortních výzkumných úkolů muzeí z období šesté pětiletky*. Muzejní a vlastivědná práce 19 (89), 1981, č. 2, s. 103–104.

90 SUK, R.: *Postgraduální studium etnografie a muzeologie na Karlově univerzitě*. Muzejní a vlastivědná práce 7 (77), 1969, č. 3–4, s. 207–208.

91 Již v roce 1929 při pokusu o založení edukačního centra na pražské filozofické fakultě byla muzeologie označena za obor národopisu blízký. PETRÁŇOVÁ, L.: *Karel Chotek a jeho škola*. In: Woitsch, J. – Jůnová Macková, A. (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016, s. 76.

92 Např. *Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1973–74*. Praha 1973, s. 84.

93 SUK, R.: *Postgraduální studium muzeologie*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 187.

94 Rozvíjení dosud získaných kompetencí zájemců o studium přispěla samotná skladba učebního programu rozdělená do tří hlavních tematických oblastí – muzeologie, etnografie a také etnografické a folkloristické sbírky. Dalším důležitým rysem se stalo praktické zaměření kurzů, kde se do centra pozornosti dostala problematika tvorby a správy sbírkových fondů a znelectví jejich integrálních součástí – předmětů etnografického charakteru. Studenti si tak nejen vyslechli přednášky věnující se sbírkotvorné činnosti, konzervaci, evidenci, způsobech prezentace, ale také o některých specifických skupinách národopisného materiálu (lidové tisky, keramika, textil, hudební nástroje, terče, obrazy na skle). SUK, R.: *Postgraduální studium etnografie a muzeologie*. Muzejní a vlastivědná práce 7 (77), 1969, č. 1–2, s. 71.

koncem 40. let a v dalším období krátce navázal Ludvík Kunz.⁹⁵ Přes proklamovaný zájem o problematiku muzejnictví nebyl předmět v následujících letech vypisován vůbec a přednost dostávaly jiné formy seznámení studentů s muzejním fenoménem, zvláště pak praxe a povinné exkurze.⁹⁶ K rozsáhlejší reflexi muzeologické problematiky při výuce etnografie tak došlo až v první polovině 80. let, kdy v rámci denního studia konaly přednášky a semináře Bohuslava Beneše, Dušana Holého a Václava Frolce.⁹⁷

Druhý typ edukace v oblasti etnografické muzeologie představovaly výukové kurzy, jež uvedli v život samotní muzeologové. Ve výchovně-vzdělávacích aktivitách externí katedry muzeologie působící při Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně se etnografii podařilo zapracovat těsně po jejím oficiálním zřízení v roce 1963. I když v systému postgraduálního studia byly upřednostňovány předměty zabývající se spíše obecnějšími problémy, součástí osnov se staly také přednášky a cvičení věnované jednotlivým speciálním muzeologiím. Jejich garanti se zpočátku rekrutovali z odborných pracovníků Moravského muzea, jehož muzeologické oddělení katedru ideově a organizačně zaštitilo. Jako exponovaný představitel národopisné muzeologie byl osloven také jeho zaměstnanec Ludvík Kunz, který již od prvního školního roku 1965/1966 spolu s Miroslavou Ludvíkovou vedl kurz s názvem *Etnografická muzeologie*.⁹⁸ Jeho jméno na seznamu pedagogů figurovalo až do období transformace katedry v *Katedru archeologie a muzeologie*. Následovníky stárnoucího etnografa se v následujících letech stali Richard Jeřábek, Miroslava Ludvíková, Eva Večerková a Pavel Kurfürst, později dokonce Josef Beneš.⁹⁹

Výrazného postavení se dostalo etnografické muzeologii také v rámci *Střediska pro výuku muzeologie* založeného roku 1967 na pražské univerzitě, které se řídilo Neustupného muzeologickým pojetím. Studenti jednotlivých vědních oborů zastoupených v muzeích (např. historie, dějin umění, archeologie) zde postupně absolvovali přednášky a semináře z obecné muzeologie, na něž navazovala výuka v příslušné

95 Např. ve školním roce 1951–1952 vedl vedoucí etnografického semináře Masarykovy univerzity kurz s názvem *Muzeologie. Seznam přednášek na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity 1951/52*. Brno [1951], s. 36. L. Kunz se pak ujal předmětu *Muzeologie národopisná. Seznam přednášek na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně ve studijním roce 1957/1958*. Brno [1957], s. 29.

96 JEŘÁBEK, R.: *Činnost Semináře pro etnografii a folkloristiku University J. E. Purkyně v Brně v letech 1959–1961*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity – řada uměnovědná (F) 11, 1962, č. 6, s. 164. Přesto lze v programu výuky na školní rok 1962–1963 nalézt předmět *Cvičení z národopisné muzeologie* vedený Miroslavou Ludvíkovou. *Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1962–63*. Brno 1962, s. 61.

97 Např. *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1983/84*. Brno 1983, s. 63; *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1984/85*. Brno 1984, s. 124–125; *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1985/86*. Brno 1985, s. 161.

98 *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1965–66*. Brno 1965, s. 45.

99 Např. *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1979–80*. Brno 1979, s. 199; *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1983/1984*. Brno 1983, s. 223.

oborové aplikaci a muzejní praxe. Pozice etnografie byla v porovnání s dalšími disciplínami ve výukovém programu velmi silná. Záslouhou Josefa Beneše (mimořádně jednoho ze zaměstnanců Střediska) se mohla opřít nejen o úzké vazby na zdejší etnografickou katedru, ale především o jeho dlouholeté angažmá na poli etnografické muzeologie. Spolu s dalšími participanty (H. Johnová) takřka po celá 70. léta vychovávali nejen absolventy, kteří aplikovali získané kompetence v muzejní praxi, ale i další podporovatele a zastánce tohoto typu oborové muzeologie. Těsné sepětí s představiteli pražské univerzitní etnografie nakonec vedlo k tomu, že místní katedra převzala agendu Střediska po ukončení jeho činnosti na začátku 80. let.¹⁰⁰

Závěr

Národopisná muzeologie v českých zemích prodělala během let 1948–1989 značně různorodý vývoj determinovaný a do značné míry limitovaný řadou dobových událostí a jevů. Počátky jejího etablování v průběhu 50. let 20. století úzce souvisely s požadavky na provedení radikálních změn v oblasti etnografie a celého tehdejšího muzejnictví. Ideologická „svěrací kazajka“ v podobě státních orgánů (ministerstva, Muzejní rada, ÚMK) vymezujících cíle, tematické zaměření a další směřování oboru byla narušována pouze v určitých obdobích, jakými byla například 60. léta 20. století. Za nastupující normalizace sice narostl počet publikací a studií reflektujících danou problematiku, nicméně lze vysledovat jistou stagnaci koncepčního a teoretického myšlení, které bylo charakteristické pro dřívější práce etnografických muzejníků (J. Beneš, L. Kunz). Markantně se tento nedostatek projevil v období 80. let, kdy se rozvíjely pouze některé součásti národopisné muzeologie (problematika muzeí v přírodě, částečně prezentace).

Zkoumané téma ale rozhodně nelze nazírat pouze prizmatem ideologické podřízenosti etnografické muzeologie komunistickému režimu. Výrazný posun nastal zejména v profesionalizaci muzejní práce, která v řadě případů přímo vycházela z muzeologické teorie a metodických textů. Důkazem pro toto tvrzení je především zkvalitnění struktury a skladby národopisně zaměřených fondů muzejních institucí, jejich zpracování a uložení i prezentační činnost, v níž se patrně největší měrou projevila kooperace se zahraničím. K pozitivům zkoumaného období patřilo také posílení kompetencí muzejních etnografů k vykonávání muzejní praxe, jež bylo u mnoha z nich zajištěno speciální formou výuky na vysokých školách a možností diskutovat o problémech oboru v rámci společných zasedání, jednání a konferencí. V neposlední řadě se prohloubilo celkové postavení etnografie v rámci českého muzejnictví. Vznikala řada nových oddělení při regionálních muzeích, jako svébytný a autonomní prvek pak byla vnímána především progresivně se rozvíjející muzea

100 ŠPĚT, J.: *Muzeologicko-metodická činnost Národního muzea v Praze po roce 1945*. Časopis Národního muzea – řada historická 154, 1985, č. 3–4, s. 191.

v přírodě. Zmiňované úspěchy lze dát jednoznačně do úzké souvislosti s oběma zastřešujícími obory etnografické muzeologie (tzn. muzeologií a národopisem), které během několika desetiletí zásadním způsobem proměnily etnografické muzejnictví, což však lze konstatovat i v opačném případě. Právě vzájemná kooperace všech zainteresovaných stran ostatně zůstává nutným předpokladem k dalšímu rozvoji také v dnešní době.

Literatura a tištěné prameny

- BALÁŠ, E.: *K problematice zřízení muzea vesnických staveb v Československu*. Český lid 48, 1961, č. 5, s. 212–219.
- BENEŠ, J.: *Anotovaná výběrová bibliografie české a slovenské etnografické muzeologie za léta 1945–1971*. Praha 1972.
- BENEŠ, J.: *Dokumentace v okresních muzeích*. Múzeum 2, 1955, č. 3, s. 58–62.
- BENEŠ, J.: *Informačná kapacita národopisných zbierok v múzeách*. Múzeum 15, 1970, č. 1, s. 11–17.
- BENEŠ, J.: *Interpretácia národopisného zbierkového predmetu*. Múzeum 13, 1968, č. 1, s. 12–22.
- BENEŠ, J.: *K pojatí národopisných sbírek v muzeích*. Časopis Národního muzea – řada historická 131, 1962, č. 4, s. 223–231.
- BENEŠ, J.: *Múzeum a sbírky*. Praha 1977.
- BENEŠ, J.: *Múzeum a výchova*. Praha 1980.
- BENEŠ, J.: *Národopisná dokumentace – naléhavý úkol vlastivědných muzeí*. Věstník Národopisné společnosti československé 1959, č. 2, s. 17–19.
- BENEŠ, J.: *Národopisná muzea v přírodě jako naléhavý problém naší společnosti*. Olomouc 1967.
- BENEŠ, J.: *Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě*. Český lid 47, 1960, č. 1, s. 30–32.
- BENEŠ, J.: *Nová národopisná expozice Moravského muzea v Brně*. Český lid 49, 1962, č. 6, s. 268–272.
- BENEŠ, J.: *Národopisné sbírky v expozici Slovenského muzea v Bratislavě*. Český lid 47, 1960, č. 1, s. 30–32.
- BENEŠ, J.: *Prezentace národopisných sbírek ve vlastivědných muzeích*. Český lid 48, 1961, č. 6, s. 256–260.
- BENEŠ, J.: *Rozvoj národopisu v českých muzeích*. Sborník Národního muzea v Praze / Acta Musei Nationalis Pragae, řada A – historie 16, 1962, č. 1–3, s. 1–163.
- Beneš, Josef. *Seminář muzejníků etnografů o dokumentaci současnosti*. Český lid 48, 1961, č. 1, s. 46.
- BENEŠ, J.: *Úkoly muzeí v oboru národopisu*. Múzeum 9, 1964, č. 2, s. 3–16.

- BENEŠ, J.: *Základy muzeologie*. Opava 1997.
- BERKA, M.: *Dokumentace současnosti z hlediska dějin vědy a techniky*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 56–62.
- BRANDSTETTROVÁ, M. – LANGER J.: *Věřohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*. Národopisné aktuality 17, 1980, č. 4, s. 321–327.
- DOUŠA, P.: *Organizace českého muzejnictví 1945–1989. Systém řízení muzeí v zajetí politické ideologie*. Dizertační práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2005, s. 163–164.
- DOUŠA, P.: *Ústřední muzeologický kabinet 1956–1989*. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 49, 2011, č. 1, s. 3–14.
- DVOŘÁKOVÁ, H.: *Ludvik Kunz – osobnost české etnografie*. Folia Ethnographica : supplementum ad Acta Musei Moraviae 48, 2014, č. 1, s. 5–12.
- FRANĚK, O.: *K problémům spolupráce etnografů a historiků v období nových a novějších dějin v muzeích*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 3, s. 121–124.
- FROLEC, V.: *Národopisná výstava československá a Morava*. Národopisné aktuality 7, 1970, č. 3–4, s. 185–204.
- GALANDAUER, J.: *Príspevek k problematice dokumentace současnosti*. In: Zgafas, I. (ed.): *Problémy soudobé dokumentace: materiály z celostátního semináře v Brně, listopad 1966*. Praha 1968, s. 50–59.
- GRULICH, T.: *Etnografická komise ÚMK v roce 1982*. Muzejní a vlastivědná práce 21 (91), 1983, č. 2, s. 94.
- HANUŠIN, J. – KUNZ, L. (eds.): *Príspevky k národopisnej muzeológii. Materiály z 1. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov-etnografov v Martine v dňoch 23.–27. 5. 1954*. Bratislava 1954.
- HERBENOVÁ, O.: *Nábytek ve sbírkových fondech muzeí, galerií a památkových objektů*. Muzejní a vlastivědná práce 8 (78), 1970, č. 1–4, s. 1–39.
- JANČÁŘ, J.: *Teorie muzejní práce jako předpoklad překonání úzkého praktikismu*. Muzeologické sešity 2, 1970, s. 20–23.
- JANČÁŘ, J. – SOUČEK, J.: *Instalace interiérů v muzeích lidových staveb*. Národopisné aktuality 16, 1979, č. 3, s. 169–183.
- JEŘÁBEK, R.: *Antonín Václavík a (sebe)kritika*. Český lid 78, 1991, č. 3, s. 216–221.
- JEŘÁBEK, R.: *Činnost Semináře pro etnografii a folkloristiku University J. E. Purkyně v Brně v letech 1959–1961*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity – řada uměnovědná (F) 11, 1962, č. 6, s. 163–165.
- J. K.: *Soupis etnografického materiálu ve venkovských museích*. Český lid 42, 1955, č. 1, s. 45.
- JOHNOVÁ, H.: *K některým otázkám vystavování národopisných sbírek*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 1, s. 9–14.

- JOHNOVÁ, H.: *K problémům československých muzeí v přírodě*. Časopis Národního muzea – řada historická 130, 1961, č. 2, s. 203–217.
- JOHNOVÁ, H.: *Nová expozice Národopisného oddělení Historického muzea*. Časopis Národního muzea – řada historická 134, 1965, č. 4, s. 222–230.
- JOHNOVÁ, H.: *Vědecký a organizační přínos prof. dr. Lubora Niederla k počátkům Národopisného muzea československého*. Časopis Národního muzea – řada historická 135, 1966, č. 2, s. 113–119.
- JOHNOVÁ, H.: *Vývoj struktury národopisných sbírek Národního muzea v Praze*. Časopis Národního muzea v Praze – řada historická 147, 1978, č. 1–2, s. 56–63.
- KALESNÝ, F.: *Ludvík Kunz osemdesiatročný*. Slovenský národopis 42, 1994, č. 3, s. 354–355.
- KIRSCH, O.: *Ludvík Kunz a jeho pojetí etnografické muzeologie*. Muzeológia a kulturné dedičstvo 3, 2015, č. 2, s. 9–27.
- KRIŠTEK, I. – LANGER, J. a kol.: *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm 1981.
- KUBEŠA, A.: *Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Zborník Slovenského národného múzea – etnografia 6, 1965, s. 115–124.
- KUNZ, L.: *Etnografická muzeologie v socialistické společnosti*. Muzeologické sešity 6, 1977, s. 26–72.
- KUNZ, L.: *Muzeologické dílo Ladislava Lábka 1915–1963*. In: K 75. výročí Národopisného muzea Plzeňska (supplementum). Sborník Západočeského muzea v Plzni – historie 17, 1991, s. 61–64.
- KUNZ, L.: *Národopisná musea států střední a východní Evropy*. Malé tisky č. 5. Brno 1958.
- KUNZ, L.: *Národopisné sbírky Moravského musea v Brně. Průvodce po oddělení a činnost v letech 1947–1957*. Brno 1957.
- KUNZ, L.: *Nástin dokumentační práce v ethnografii a folkloristice*. Zvláštní otisk ze Slovanského národopisu 1, 1953, s. 201–252.
- KUNZ, L.: *Úkoly národopisného musejnictví*. Zvláštní otisk z Acta Musei Moraviae / Časopis Moravského musea v Brně 34, 1949, s. 3–7.
- KUNZ, L.: *Úkoly vlastivědných muzeí plynoucí ze socializace venkova*. In: Kunz, L. (ed.): *Národopis v historické expozici vlastivědného muzea*. Malé tisky č. 7. Brno 1959, s. 17–30.
- KUNZ, L.: *Za česká národopisná muzea*. Český lid 43, 1956, č. 2, s. 56–68.
- KUNZ, L. – PERNICA, F.: *Drobné příspěvky k údržbě a restauraci národopisných sbírek / Kleine Beiträge zur Erhaltung und Restaurierung volkskundlicher Sammlungen*. Časopis Moravského musea / Acta Musei Moraviae 60, 1955, s. 177–192.
- KUNZ, L. – SUK, R.: *Zpráva k činnosti a programu Komise etnografů-musejních pracovníků 1954–1968*. Brno 1968.

- LÁBEK, L.: *Nástin praktické museologie pro krajinská musea vlastivědná*. Praha 1927.
- LÁBEK, L.: *O sběratelské praxi národopisné*. Český lid 31, 1931, s. 161–166, 196–209.
- LANGER, J.: *Experiment s lidovou stravou*. Národopisné aktuality 12, 1975, č. 4, s. 327–328.
- LANGER, J.: *Úspěchy a prohry Valašského muzea v přírodě*. Museum vivum 10, 2014/2015, s. 74–84.
- NAHODIL, O. – KRAMAŘÍK, J.: *Práce J. V. Stalina o marxismu v jazykovědě a některé otázky současné ethnografie*. Český lid 38, 1951, č. 1–2, s. 6–17.
- NEUSTUPNÝ, J.: *Muzeum a věda*. Praha 1968.
- NEUSTUPNÝ, J.: *Otázky dnešního musejnictví*. Praha 1950.
- PAVLIŠTÍK, K.: *Dobrovolní spolupracovníci a soudobý etnografický výzkum v muzeu oblastního typu*. Muzejní a vlastivědná práce 3 (73), 1965, č. 2, s. 85–88.
- PFAFOVÁ, J.: *Lidová architektura a budování muzea v přírodě*. Časopis Slezského muzea – řada B 10, 1961, s. 115–120.
- POTAPOV, L. P.: *Základní otázky národopisné expozice v sovětských muzeích*. Český lid 6 (38), 1951, č. 9–10, s. 209–213.
- RŮŽIČKA, M. O.: *Pravidelná studijní setkání jihočeských etnografů*. Muzejní a vlastivědná práce, 5 (75), 1967, č. 2, s. 109–110.
- SEHNAL, J.: *K dokumentaci hudební současnosti v muzeích*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 5–11.
- Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1973–74*. Praha 1973.
- Seznam přednášek na filozofické fakultě*. Brno, akademické roky 1945–1946 až 1985–1986.
- SCH.: *Poznámky k evidenci národopisného materiálu v jihočeských muzeích*. Český lid 40, 1953, č. 4, s. 191.
- SCHEUFLER, V.: *Konference muzejních pracovníků etnografů v Martině*. Český lid 41, 1954, č. 3, s. 141.
- SCHEYBAL, J.: *Etnografická práce severočeských muzeí*. Muzejní a vlastivědná práce 14 (84), 1976, č. 4, s. 223–230.
- SCHNEIDER, E. – KULÍŘ, V.: *Některé zkušenosti z rozvíjení komplexní dokumentace současnosti v muzeích Jihočeského kraje*. Muzejní a vlastivědná práce 21 (91), 1983, č. 3, s. 65–73.
- SKALNÍKOVÁ, O.: *Národopisná výstava československá a dělnictvo*. Český lid 42, 1955, č. 3, s. 106–112.
- STAŇKOVÁ, J.: *Stehy českých lidových výšivek*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 144–160.
- STRÁNSKÁ, D.: *Národopisné oddělení*. In: Skalský, G. (ed.): *Národní museum 1818–1948*. Praha 1949, s. 119–136.

- STRÁNSKÁ, D.: *Příručka lidopisného pracovníka*. Praha 1936.
- STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Archeologie a muzeologie*. Brno 2005.
- STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Metodologické otázky dokumentace současnosti*. Muzeologické sešity 5, 1974, s. 13–28.
- STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Úvod do muzeologie*. Brno 1972.
- STRÁNSKÝ, Z. Z.: *Vztah muzeologie a národopisného muzejnictví*. Múzeum 36, 1991, č. 2, s. 10–12.
- SUK, R.: *Druhý aktiv řešitelů etnografické části resortního výzkumného úkolu*. Muzejní a vlastivědná práce 14 (84), 1976, č. 1, s. 40.
- SUK, R.: *Etnografická komise ÚMK v Domažlicích*. Muzejní a vlastivědná práce 12 (82), 1974, č. 3, s. 175.
- SUK, R.: *Etnografie a muzeum*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 2, s. 114.
- SUK, R.: *Etnografie současné české vesnice*. Muzejní a vlastivědná práce 10 (80), 1972, č. 3–4, s. 139–147.
- SUK, R.: *Muzejní dokumentace současnosti očima etnografa*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 181–184.
- SUK, R.: *Perspektivy českého etnografického muzejnictví*. Muzejní a vlastivědná práce 15 (85), 1977, č. 2, s. 79–92.
- SUK, R.: *Postgraduální studium etnografie a muzeologie na Karlově univerzitě*. Muzejní a vlastivědná práce 7 (77), 1969, č. 3–4, s. 207–208.
- SUK, R.: *Postgraduální studium muzeologie*. Muzejní a vlastivědná práce 9 (79), 1971, č. 3, s. 187.
- SUK, R.: *Pracovní soustředění řešitelů resortních úkolů koordinovaných Ústředním muzeologickým kabinetem*. Muzejní a vlastivědná práce 15 (85), 1977, č. 1, s. 41–42.
- SUK, R.: *Tradiční zemědělské nářadí a nástroje*. Muzejní a vlastivědná práce 4, 74, 1966, č. 4, s. 193–197.
- SUK, R.: *Třicet let českého etnografického muzejnictví*. Český lid 62, 1975, č. 2, s. 67–73.
- SUK, R.: *Uplatnění etnografie v muzejních expozicích socialismu*. Muzejní a vlastivědná práce 11 (81), 1973, č. 4, s. 241–247.
- SUK, R.: *Výzkum návštěvnosti muzeí*. Praha 1966.
- SUK, R.: *Výzkum návštěvnosti muzeí. 2. část*. Praha 1968.
- SUK, R.: *Výzkum návštěvnosti muzeí III*. Praha 1970.
- SUK, R.: *Význam Národopisné výstavy ve vývoji naší etnografie*. Český lid 62, 1971, č. 3, s. 125–128.
- SUK, R.: *Závěrečné oponentní řízení resortních výzkumných úkolů muzeí z období šesté pětiletky*. Muzejní a vlastivědná práce 19 (89), 1981, č. 2, s. 103–104.
- SUK, R. – ZASTÁVKA, Z.: *K metodě evidence muzejních sbírek*. Muzejní a vlastivědná práce 13 (83), 1975, č. 4, s. 195–206.

- ŠPĚT, J.: *Aktivizační činnost v muzeích*. In: *Museum vivum III. Materiály z konference konané 6.–8. X. 1987. Rožnov pod Radhoštěm 1988*, s. 11–17.
- ŠPĚT, J.: *Dokumentace současnosti a muzea*. *Muzejní a vlastivědná práce* 27 (97), 1989, č. 2, s. 65–74.
- ŠPĚT, J.: *Muzeologicko-metodická činnost Národního muzea v Praze po roce 1945*. *Časopis Národního muzea – řada historická* 154, 1985, č. 3–4, s. 171–193.
- ŠPĚT, J.: *Formování a rozvoj socialistického muzejnictví v ČSR (1945–1985)*. Praha 1988.
- ŠPĚT, J.: *Zásady komplexní dokumentace období výstavby socialismu*. *Muzejní a vlastivědná práce* 21, 1981, č. 4, s. 193–197.
- ŠTASTNÁ, J.: *Lidové pečivo v muzejní sbírce*. *Muzejní a vlastivědná práce* 10 (80), 1972, č. 1, s. 5–17.
- ŠTIKA, J.: *Folklór a obyčej jako jedna z aktivit muzea v přírodě*. In: *Museum vivum III. Materiály z konference konané 6.–8. X. 1987. Rožnov pod Radhoštěm 1988*, s. 18–26.
- ŠTIKA, J.: *Museum vivum*. In: *Museum vivum I. Konference muzeí v přírodě* 28.–30. 9. 1983. Rožnov pod Radhoštěm 1985, s. 25–31.
- ŠTIKA, J. – LANGER, J.: *Československá muzea v přírodě*. Martin 1989.
- TELCOVÁ, J.: *K dokumentaci současnosti v muzeích uměnovědného typu*. *Muzeologické sešity* 6, 1976, s. 21–23.
- TYLLNER, L.: *DOC. PhDr. Ludvík Kunz, CSc. – 75 let*. *Český lid* 76, 1989, č. 3, s. 179–180.
- VÁCLAVÍK, A.: *Zrnko k zrnečku. Návod jak shromažďovati doklady lidové kultury v oblasti jižní a východní Moravy*. Uherské Hradiště 1941.
- VACHOVÁ, Z.: *K úkolům etnografie v muzeích*. *Časopis Slezského muzea – řada B* 13, 1964, č. 1, s. 57–64.
- VACHOVÁ, Z.: *Národopisné sbírky Slezského muzea*. Ostrava 1962.
- WOITSCH, J. – JÜNOVÁ MACKOVÁ, A. (eds.): *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016.

Archivní prameny

Archiv Moravského zemského muzea, fond Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav (částečně zprac.).

Archiv Moravského zemského muzea – Etnografický ústav, fond Ludvík Kunz (částečně zprac.).

Summary

An Outline of the Development of Ethnographic Museology in 1948–1989 – Approaches, Reflected Themes, Organizational Bodies, Participation in University Teaching

The article deals with the development of Czech ethnographic museology in 1948–1989. It describes the factors which significantly determined the then form of it (especially the relation to mother disciplines – museology and ethnography, former traditions of ethnographic museology and period political situation), whereby it tries to grasp the researched themes through four basic thematic circles 1) analysis of period conceptions and interpretation of this phenomena (e.g. Beneš, Kunz, Suk), 2) introduction of themes that resonated strongly within it (e.g. educational and exhibition activities, open-air museums, documentation of the present), 3) description of the activities of organisations and institutions, which significantly influenced the final form of ethnographic museology (e.g. Ústřední muzejní rada [Central Museum Council], Ústřední muzeologický kabinet [Central Cabinet of Museology], and 4) participation of its representatives in university teaching (Prague, Brno).

Key words:

ethnographic museology – development of museology thinking in the Czech lands – history of ethnography and museology – historical museology – ethnographic museology – Josef Beneš – Ludvík Kunz

Krajinný motiv na lidovém malovaném nábytku¹

PhDr. Přemysl Mácha, Ph.D.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta,
Ostravská univerzita, Chittussiho 10, 710 00 OSTRAVA
premysl.macha@osu.cz

Mgr. Luděk Krtička

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta,
Ostravská univerzita, Chittussiho 10, 710 00 OSTRAVA
ludek.krticka@osu.cz

Úvod

„Lidový malovaný nábytek je jedním z nejkrásnějších projevů lidového výtvarného umění i základním pramenem poznání starších období života našeho lidu.“²

„Lid, který si kupoval nový nábytek, srovnávající se s dobovými požadavky, nedbal na details, ale spokojoval se nanejvýš všeobecně vysloveným přáním o vzhledu nábytku.“³

Lidový malovaný nábytek⁴ patří mezi nejpůsobivější doklady lidového výtvarného umění. Význam malovaného nábytku ale není pouze estetický. Podle Heleny Johnové, Jitky Staňkové a Ludvíka Barana citovaných v úvodu je malovaný nábytek rovněž cenný jako historický pramen k poznání a rekonstrukci života na venkově v minulosti. Ačkoliv ne všichni s tímto pohledem bez výhrad souhlasí (viz např. výše citovaný Václav Fabian), pravdou zůstává, že mezi jinými motivy se na lidovém malovaném nábytku vyskytují rovněž vyobrazení krajiny, která se nabízejí jako jeden z možných

1 Rádi bychom poděkovali všem muzeím a institucím, které nám umožnily přístup do svých sbírek, popř. nám zprostředkovaly fotografie a katalogové záznamy vybraných kusů nábytku. Jejich seznam je uveden v legendě k mapě č. 1. Bez jejich laskavé spolupráce by tento článek nemohl vzniknout. Dále bychom rádi poděkovali PhDr. Heleně Mevaldové za cenné připomínky k textu.

2 JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*. Praha 1989, s. 9.

3 FABIAN, V.: *Malovaný nábytek lidový v Československu*. Národopisný věstník československý 23, 1930, s. 123.

4 Jak upozornil např. Richard Jeřábek (viz JEŘÁBEK, R.: *Nábytek lidový a nábytek zlidovělý (pojmoslovná glosa)*. Národopisné aktuality XXVI, 1989, č. 1, s. 68–71), značná část nábytku označovaného jako lidový je ve skutečnosti spíše nábytkem zlidovělým, tedy vyrobeným profesionály nejen pro lid. Vzhledem k zaužívanosti pojmu *lidový malovaný nábytek* však tento pojem používáme i v této studii. Nábytek zjevně lidovému prostředí cizí jsme z analýzy předem vyloučili – např. veškerý intarzovaný nábytek, nábytek z městského prostředí a nábytek určený např. k sakrálním účelům.

pramenů k porozumění obrazu krajiny v myslích obyvatel českého venkova v minulosti. Jelikož se krajinným motivem na lidovém nábytku doposud v českém kontextu nikdo systematicky nezabýval, přinášíme základní informace o charakteru krajinných motivů, jednotlivých jejich typech a jejich regionálním rozšíření na území Čech, Moravy a Slezska. Zároveň se také pokusíme posoudit, do jaké míry nám může zobrazení krajiny na lidovém malovaném nábytku poodhalit, jak jeho výrobci, pořizovatelé či uživatelé vnímali svět kolem sebe a nacházeli v něm krásu, smysl a řád.⁵

Tento text je spíše úvodním příspěvkem k diskuzi o významu krajinného motivu na lidovém malovaném nábytku než nějakou jeho definitivní analýzou. Omezení článku vyplývají částečně z formátu textu (stanovený rozsah a možnosti reprodukce fotografií), částečně pak z jeho průkopnického charakteru. Sestavení databáze krajinných motivů trvalo několik let a opakovaně naráželo na řadu problémů zejména v souvislosti s absencí jakýchkoliv informací o původu jednotlivých kusů nábytku. Ačkoliv jsme nenavštívili či nekontaktovali všechny paměťové instituce s jejich sbírkovými celky v České republice a přestože nám nepochybně unikly některé zajímavé jednotlivé kusy (o nábytku v soukromém vlastnictví ani nemluvě), domníváme se, že se nám podařilo podchytit ty nejdůležitější a nejrozsáhlejší sbírky a z nich získat velice slušný a reprezentativní vzorek krajinných motivů tak, jak se objevují na lidovém malovaném nábytku napříč jednotlivými regiony ČR. Domníváme se tedy, že následující analýza podává poměrně slušný vstupní podklad pro další výzkum krajinného motivu a možnosti jeho využití v dílčích analýzách výroby, obchodu a lidových preferencí.

Lidový malovaný nábytek v českých zemích

Historii lidového malovaného nábytku se doposud podrobně věnovala řada velmi kvalitních publikací ať už samostatně nebo v rámci širšího pojednání o lidovém umění.⁶ Vedle těchto komplexních prací existuje také řada dílčích studií historických

5 *Krajinou* v tomto textu rozumíme tu část našeho prostředí, která je pro člověka v dané chvíli/místě/době/sociální situaci relevantní a která tvoří širší rámec pro interpretaci je(ji)ho místa ve světě. Krajina je pro nás tedy explanativní, nikoliv popisný termín, je to nástroj k porozumění lidskému (prostorovému) chování, nikoliv pouhý nezdůvodněný popis vybraných hmotných projevů, dopadů či kuriozit tohoto chování, který tolik převažuje v české „krajinovědní“ produkci. Více k tomuto tématu viz MÁCHA, P.: *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*. Český lid 97, 2010, č. 3, s. 225–246.

6 Viz např. STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*. Praha 1967; kolektiv: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968; JOHNŮVÁ, H.: *Lidový nábytek v českých zemích. Studie o lidové umělecké výrobě 12*. Praha 1983; STAŇKOVÁ, J.: *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1987; JOHNŮVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d.; VEČERKOVÁ, E.: *Lidový nábytek na Moravě*. Brno 1994; TURNŠKÝ, M. – MEVALDOVÁ, H.: *Výběrový katalog lidového nábytku národopisného oddělení Historického muzea Národního muzea*. Praha 2009; KAFKA, L. – MEVALDOVÁ, H.: *Na dřevě malované: náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha 2015.

okolností a souvislostí vzniku lidového nábytku, řemeslných a dekorativních specifik různých regionů, typového složení jednotlivých sbírek či fungování konkrétních truhlářských dílen.⁷ Proto se na tomto místě omezíme pouze na rekapitulaci některých základních informací pro nastínění kontextu, v němž budeme následně moci interpretovat výskyt a charakter krajinného motivu s ohledem na možnosti jeho využití pro rekonstrukci obrazu krajiny na venkově ve sledovaném období.

Ačkoliv malovaný nábytek existoval i v dřívějších dobách, svůj skutečný rozkvět zaznamenal během italské renesance, kdy se po jistou dobu stal velmi módním doplňkem aristokratických domácností. Odtud se pak jeho popularita šířila do dalších částí Evropy a poměrně záhy pronikl i do českých zemí. K jeho zlidovění a masovějšímu rozšíření ve venkovském prostředí však dochází až o zhruba dvě století později, tedy v době, kdy už jeho roli v aristokratických domácnostech převzal především intarzovaný nábytek. Pozdější rozšíření ve venkovském prostředí souvisí se zlepšením ekonomických podmínek venkovských domácností a také se změnou vytápění domu a zrodem světnice, která postupně nahradila starší dymnou/kurnou jizbu, v níž pro stálý kouř nebylo místo pro dekorativní prvky.⁸ Toto zpoždění se rovněž projevilo ve značné slohové konzervativnosti a eklekticismu lidového nábytku, v němž pozorujeme anachronické přežívání starších slohových prvků ještě dlouho poté, co z „vysoké“ kultury již vymizely.⁹ Za vrchol rozšíření lidového malovaného nábytku můžeme považovat období mezi polovinou 18. a polovinou 19. století,¹⁰ ale např. na Těšínsku tradice výroby malovaného nábytku ojediněle přežívala až do 30. let 20. století.¹¹

Mezi hlavní druhy lidového malovaného nábytku patří truhly, skříně, koutní skřínky, misníky, spížní skřínky, postele, lavice a kolébky, přičemž zdaleka nejpočetnějšími byly truhly, skříně a misníky, popř. koutní skřínky. Díky své ploše, která

7 Viz např. FABIAN, V.: *Malovaný nábytek lidový v Československu*, c. d., s. 122–132; STRÁNSKÁ, D.: *Lidový nábytek a jeho historické vzory*. Národopisný věstník československý 32, 1951, s. 111–127; STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Truhláři lidového nábytku v Mohelně*. Český lid 43, 1956, č. 2, s. 69–76; STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Výroba v Pasekách n. Jiz. a v Sobotce*. Český lid 43, 1956, č. 3, s. 124–130; SEVERIN, K.: *Malovaný nábytek v lidovém prostředí*. Umění a řemesla 1, 1978, s. 45–48; SEVERIN, K.: *Výroba malovaného nábytku*. Umění a řemesla 4, 1978, s. 23–29; STAŇKOVÁ, J.: *Lidový malovaný nábytek ve středním Pootaví a na šumavském Podlesí*. Volyně 1985; EDEL, T.: *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*. Český Dub – Světla pod Ještědem 1990; HAROKOVÁ, E.: *Malovaný nábytek ze sbírek Valašského muzea v přírodě*. Rožnov pod Radhoštěm 1996; VOTROUBKOVÁ, I.: *Chebšský lidový nábytek*. Cheb 1999; BRANNÁ, V.: *Lidový malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*. Těšínsko XLV, 2002, č. 4, s. 19–23; VEČERKOVÁ, E.: *Nábytek v národopisných sbírkách Moravského zemského muzea*. Brno 2006; BRANNA, W.: *Malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*. Český Těšín 2014.

8 STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*, c. d., s. 26.

9 JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d., s. 20.

10 Kolektiv: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*, c. d., s. 63.

11 BRANNA, W.: *Malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*, c. d., s. 5.

nebyla vystavena neustálému opotřebení, nabízely velký prostor pro umělecké vyjádření.¹² Zatímco v chudších horských oblastech východní Moravy a Slezska zůstaly truhly hlavním a často i jediným typem lidového malovaného nábytku až do začátku 20. století, v Čechách a částech západní Moravy, zejména pak v bohatších domácnostech, tradiční estetickou, ale i funkční dominanci truhel nahrazují od 19. století bohatě zdobené šatní skříně.¹³ Regionální diferenciacie druhového a dekorativního složení lidového nábytku je výsledkem řady faktorů, včetně přírodních a hospodářských poměrů, blízkosti měst, uspořádání obydlí, sociálního statusu rodiny, místní módy, stylu výrobce či nízké rezidenční mobility související s nevolnictvím.¹⁴

Jednodušší kusy nábytku si hospodáři často zhotovovali sami, konstrukčně složitější a prakticky všechny malované kusy vyráběly specializované dílny.¹⁵ Většina dílen byla do poloviny 18. století umístěna v malých městech – lokálních spádových centrech – a vyráběla jak pro měšťany, tak pro obyvatele venkova. Později se specializované dílny objevovaly i na venkově. Organizace a rozsah výroby se lišil z dílny na dílnu a celkově se až na dílčí výjimky¹⁶ nepodařilo konkrétní původ jednotlivých kusů nábytku lokalizovat a fungování dílen komplexněji popsat. Když si v roce 1930 V. Fabian posteskl, jak málo toho o podobách a původu malovaného nábytku víme,¹⁷ netušil, že o necelé století později na tom nebudeme o moc lépe. Jisté je, že minimálně v některých dílnách byla výroba sériová, do výrobního procesu včetně malby vstupovala celá řada lidí zodpovědných za dílčí fáze výroby a samotná malba mnohdy probíhala podle šablon a vzorníků, které značně omezovaly tvůrčí vnos jednotlivých malířů.

Specializovaná sériová výroba nastoluje mimo jiné také otázku lidovosti. Tuto otázku v minulosti diskutovala celá řada autorů a my ji nechceme znovu otevírat, plynou z ní však jistá ponaučení s ohledem na možnosti interpretace krajinných motivů. Richard Jeřábek rozlišoval mezi lidovým a zlidovělým uměním a malovaný nábytek řadí do druhé skupiny, která se vyznačuje dílenskou tvorbou na bázi individuálních

12 VEČERKOVÁ, E.: *Lidový nábytek na Moravě*, c. d., s. 25–27.

13 JOHNOVÁ, H.: *Typy lidového nábytku*. In: kolektiv: *Lidový nábytek v českých zemích. Studie o lidové umělecké výrobě* 12. Praha 1983, s. 14.

14 JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d., s. 12; VEČERKOVÁ, E.: *Lidový nábytek na Moravě*, c. d., s. 3; STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*, c. d., s. 132.

15 U lidového nábytku stejně jako u řady jiných forem lidové produkce bychom mohli rozlišit mezi domácí, domáckou, živnostenskou, manufakturní a tovární výrobou, přičemž lidový malovaný nábytek nejčastěji spadá do kategorie živnostenské. Bližze viz např. v obecně rovině BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 3*. Praha 2007, s. 1168–1169, nebo VÝDRA, J.: *Horní hranice výtvarných forem lidového umění*. *Národopisný věstník československý* 23, 1930, s. 133–138.

16 STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Truhláři lidového nábytku v Mohelně*, c. d., s. 69–76; STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Výroba v Pasekách n. Jiz. a v Sobotce*, c. d., s. 124–130.

17 FABIAN, V.: *Malovaný nábytek lidový v Československu*, c. d., s. 122.

výtvorů slohového umění.¹⁸ Václav Fabian podobně jako R. Jeřábek tvrdil, že malovaný nábytek z produkce profesionálních truhlářů není lidovým uměním, ale spíše tvorbou jednotlivců pro lid: „*Lid, který si kupoval nový nábytek, srovnávající se s dobovými požadavky, nedbal na details, ale spokojoval se nanejvýš všeobecně vysloveným přáním o vzhledu nábytku. Vše ostatní ponechal na truhláři, který podle svých odborných zkušeností, schopností a řemeslné dovednosti – a také cena vždy spolurozhodovala – vypracoval a ozdobil truhly, almary, kabřince, misníky a police, které zařadujeme do lidového umění, ač lze správně mluvit jen o umění jednotlivců, kteří tvořili pro lid a jeho potřeby.*“¹⁹

Klíčovou roli výrobce při výrobě malovaného nábytku zdůrazňoval také Karel Severin.²⁰ Oproti tomu Helena Johnová rozlišovala individuální samovýrobu, profesionální řemeslníky z malých měst a větších vesnic a cechovně organizované truhláře z měst, přičemž první dvě skupiny stále považuje za lidové tvůrce.²¹ Josef Vydra dokonce rozlišil pět typů výrobců a lidovost považoval za odstupňovanou v závislosti na míře profesionalizace, komercializace, strojové mechanizace a standardizace.²² Byť napanuje mezi jednotlivými autory jasná shoda, jejich úvahy naznačují, že k „lidovosti“ malovaného nábytku je vzhledem k jeho převážně maloměstskému a profesionálnímu původu nutno přistupovat přinejmenším kriticky a automaticky nepřeceňovat jeho vypovídací hodnotu jako historického pramene.²³

Konečně, bez ohledu na problém lidovosti, je rovněž nutné vzít v potaz sociální život nábytku ve venkovských domácnostech. Charakteristickým znakem vybavení venkovské domácnosti byla značná setrvačnost, svépomocná údržba a pomalá obměna. Vzhledem k omezeným prostorům světnice, kterým dominovala pec, stůl s lavicemi a postel, potažmo tkalcovský stav a různé stroje a nářadí, se dekorativní nábytek typu truhel a skříní často umísťoval do tmavých komor.²⁴ Ani v bohatších domácnostech nepředstavoval malovaný nábytek většinu vybavení domácnosti. A i tam, kde se nacházel v hlavním obytném prostoru, byl často zakryt předměty denního užívání (deky, nádobí, nářadí apod.) a viditelnost dekorativních prvků byla omezená.

18 JEŘÁBEK, R.: *Lidová výtvarná kultura. Dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonologii a komparatistice*. Brno 2011, s. 22 a 30.

19 FABIAN, V.: *Malovaný nábytek lidový v Československu*, c. d., s. 123.

20 SEVERIN, K.: *Výroba malovaného nábytku*. Umění a řemesla 4, 1978, s. 27.

21 JOHNOVÁ, H.: *Historický vývoj lidového nábytku*. In: Kolektiv: *Lidový nábytek v českých zemích. Studie o lidové umělecké výrobě 12*. Praha 1983, s. 11–12.

22 VYDRA, J.: *Dnešní hodnoty a formy lidové výroby*. Český lid 4, 1949, č. 9–10, s. 215.

23 Se sériovou výrobou souvisí také problém reprezentativnosti současných muzejních sbírek. Sbíraly se zejména esteticky libivější kusy, které jsou ve sbírkách nyní zřejmě zastoupeny disproporčně na úkor hromadně vyráběných, šablonovitých jednodušších kusů, kterých ovšem bylo pravděpodobně v době jejich užívání celkově více (Karel Skalický, Městské muzeum ve Volyni, osobní komunikace).

24 SEVERIN, K.: *Malovaný nábytek v lidovém prostředí*, c. d., s. 45; EDEL, T.: *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*, c. d., s. 41; HAROKOVÁ, E.: *Malovaný nábytek ze sbírek Valašského muzea v přírodě*, c. d., s. 4.

Naskytá se tedy otázka, proč byly některé kusy nábytku tak bohatě zdobený a proč byli jejich kupci ochotni za ně zaplatit nemalé finanční částky. Při jakých příležitostech se vlastně malovaný nábytek dostával do venkovských domácností a kdo jej pořizoval? Nejčastějším důvodem pro zakoupení malovaného nábytku (zejména truhel a skříní, popř. také misníků a postelí) byla svatba.²⁵ Nábytek byl součástí výbavy nevěsty a okázale se převážel z domu nevěsty do domu ženicha na svatebním voze. Malovaný nábytek tak byl ve většině případů vystaven plně na odiv vlastně jen krátce. Jak bez nostalgie konstatuje Tomáš Edel, „*bohatě malované truhly i s cenným obsahem se po své velké svatební premiéře definitivně ponořily do příšeří nepřístupných komor.*“²⁶ Jakou roli při výběru dekoru hráli novomanželé, rodiče nevěsty či truhlář, se bude lišit od případu k případu. Jisté je, že řada kusů nábytku nese jména či iniciály novomanželů, věnování a vročení, které umožňují nábytek lépe datovat a zároveň také dokládají, že eventuelní obměna nábytku v domácnosti probíhala opravdu velmi pomalu – jednou za generaci.

Krajinný motiv na lidovém malovaném nábytku

Za základní rysy lidové malby J. Vydra²⁷ a J. Staňková²⁸ považovali rytmičnost (pravidelné opakování vzorů), plošnost (pokrytí celé plochy nábytku), symetričnost, naivní malbu, barevnost, stylizovanost, postup od jednotlivosti k celku a absenci perspektivy či dokonce její obrácení. Jednoznačně nejčastějším vyobrazením na malovaném nábytku jsou květiny, ať už samostatně, v girlandách, či v kyticích někdy zasazených do slohově podmíněných váz. Převážují karafiáty, růže, narcisy, tulipány a lilie. Na jejich vyobrazení je patrný vliv obecně užívaných vzorníků zahrnujících také další rostlinné a zvířecí motivy, jako hrozny, granátová jablka či ptáčky, spojené s konkrétní symbolikou – např. tulipán jako symbol hojnosti, ptáček coby symbol duchovna či větvička jako symbol stromu života. Místní flora a fauna se uplatňují málo.²⁹ Tyto vzory nebyly výlučné pro malovaný nábytek, ale objevují se také na výšivkách, keramice či výzdobě místností.³⁰ Jedná se tedy o obecný soubor symbolů, který je sdílený napříč prostorem i typy materiální kultury. Jednotlivé truhlářské dílny se proto neodlišují ani tak použitou symbolikou jako spíše způsobem jejího ztvárnění (rukopisem, rozvržením, barevností, velikostí apod.).

25 JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d., s. 15; SEVERIN, K.: *Malovaný nábytek v lidovém prostředí*, c. d., s. 45.

26 EDEL, T.: *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*, c. d., s. 41.

27 VYDRA, J.: *Horní hranice výtvarných forem lidového umění*. Národopisný věstník československý 23, 1930, s. 135–137.

28 STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*, c. d., s. 130.

29 JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d., s. 25–29.

30 STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*, c. d., s. 32–33, 38–44, 71.

Krajinný motiv je na lidovém malovaném nábytku výrazně méně zastoupen, a možná i proto mu doposud byla věnována tak malá pozornost. Ne že by jeho existence byla zcela ignorována, ale pokud je vůbec zmíněn, pak často jen letmo, okrajově, jako regionální kuriozita či podružná záležitost.³¹ Pravdou je, že výskyt krajinného motivu je geograficky výrazně diferencován, na velké části našeho území se nevyskytuje vůbec, a i tam, kde se vyskytuje v hojnější míře, stále představuje jen malou část všech vyobrazení. Náš výzkum ovšem ukázal, že se vyznačuje velmi bohatým a regionálně odlišným spektrem námětů a ztvárnění, míry stylizovanosti i míry komplexnosti, které – jak ještě ukážeme – výrazně vybočují z kontextu unifikované symboliky převažujících květinových motivů.

Krajinným motivem v tomto článku myslíme společné/kontextuální vyobrazení několika přírodních a kulturních prvků v jedné scéně zobrazující nějakou dílčí část prostředí (krajiny). Na základě sbírkového materiálu i sekundární literatury jsme vymezili několik typů krajinného motivu, které se liší počtem prvků, významem i mírou propracovanosti:

- a) minimalistická krajina,
- b) figurálně krajinný výjev,
- c) architektonicko-krajinný výjev,
- d) profesionální krajinomalba.

Minimalistickou krajinou myslíme jednoduché, schematické vyobrazení kopců, keřů, stromů, zvířat a oblohy, které se často objevuje samostatně v podobě lemů

Krajinný motiv na horním lemu skříně č. N6995 ze sbírek Jihočeského muzea v Žumberku. Datováno: 1833, předpokládaný původ: Pošumaví (obr. 1).

Strom jako dominanta krajiny na skříní č. 79 ze sbírek Muzea a galerie Orlických hor v Rychnově n. K. Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, předpokládaný původ: Orlické podhůří (obr. 2).

³¹ Viz. např. JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*, c. d., s. 27.

např. na skříních tzv. volarského typu z jižních Čech (viz obr. č. 1) nebo bocích skříní a truhel jako jednoduchá pole se stromem či stromy (obr. 2), popř. v nejredukovanější podobě jako pozadí, do něhož jsou zasazeny vázy s kyticemi (obr. 3).

Druhým typem, tj. **figurální výjev v krajině**, myslíme často galantní, loveckou, mravoličnou, bukolickou či alegorickou scénu zasazenou do jednoduché krajinné scenerie. Na vyobrazeních se objevují námluvy a procházky manželských a mileneckých párů, myslivci na lovu (např. jelena), vojáci na koních, figurální alegorie ročních dob a rolníci při zemědělských pracích (např. orba, senoseč). Častým příkladem tohoto typu figurálně krajinného motivu je rovněž vyobrazení světců (viz obr. 4–7).³²

Třetím typem je **architektura v krajině**. Jedná se povětšinou o stylizované samostatné domy, shluky domů či celé

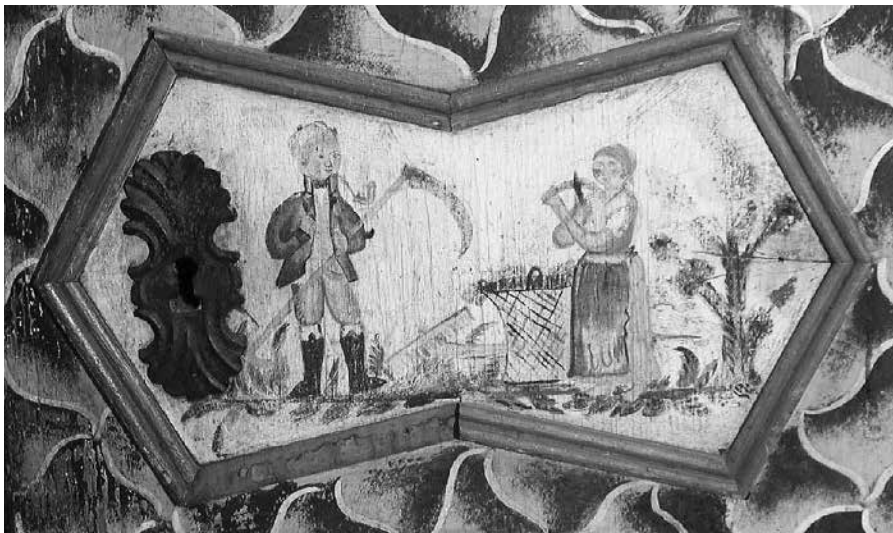

Minimalistická „krajina“ jako pozadí kytice ve váze na skříní č. 7651 ze sbírek Jihočeského muzea v Žumberku. Datováno: 1827, předpokládaný původ: Pošumaví (obr. 3).

Venkovský manželský pár na procházce na křesílku č. NB704 ze sbírek Muzea Cheb. Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, původ: Chebsko (obr. 4).

32 Na téma náboženských motivů na lidovém malovaném nábytku viz nedávná práce KAFKA, L. – MEVALDOVÁ, H.: *Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha 2015.

Manželský pár při práci na skříní č. H4-69816 ze sbírek Národního muzea. Datováno: 1817, předpokládaný původ: Semilsko (obr. 5).

veduty měst a vesnic zasazené do krajiny se stromy, kopci, zvířaty, drobnými postavami lidí a oblohou (viz obr. 8–11). V některých případech jsou rovněž vyobrazena skutečná poutní místa, někdy i v kombinaci s postavou příslušného světce.³³

Posledním typem je **profesionální krajinomalba**, kterou nalezneme zejména na nábytku z Chebska a která se svou kvalitou blíží malbě na plátno. Vyčlenili jsme ji jako samostatnou kategorii, protože její zařazení mezi lidové umění je přinejmenším problematické. Nejčastěji zobrazuje romantické krajiny se zříceninami hradů a lázeňských či antických pavilónů s procházejícími se páry oblečenými převážně v městských šatech. Malba je precizní, vyvedená do detailů, realistická, se správnou perspektivou a v mnoha jemných barevných odstínech. Nedosahuje samozřejmě kvalit uznávaných mistrů krajinomalby na plátno, je ale obtížně představitelné, že by takové umělecké úrovni dosahovali neškolení lidoví tvůrci (viz obr. 12–13).

Celkem jsme identifikovali 226 ks malovaného nábytku s krajinným motivem. Lokalizovány jsou zejména v západních, severovýchodních, východních a jižních Čechách. Na Moravě a ve Slezsku jsou ojedinělé – objevují se jen ve 12 případech ze všech. Mapa č. 1 a Tabulka č. 1 shrnují počty kusů malovaného nábytku s krajinným motivem v jednotlivých sbírkách včetně navštívených a kontaktovaných sbírek bez krajinného motivu. Mapa č. 2 dokumentuje rozšíření a zastoupení krajinného motivu podle předpokládaného místa výroby (dle okresů).

³³ *Tamtéž*.

Lovecká scéna na skříní č. NB86 ze sbírek Muzea Cheb. Datováno: 1837, předpokládaný původ: Chebsko (obr. 6).

Ježíškův sen v krajině s kostelem na skříní č. H4-94008 ze sbírek Národního muzea. Nedaťováno, zřejmě přelom 18. a 19. století, předpokládaný původ: Linecko (obr. 7).

Největší kolekci nábytku s krajinným motivem nalezneme v Národním muzeu (57 ks) a dále v Muzeu Cheb (41 ks). Ostatní sbírky mají spíše jednotky kusů. Z hlediska lokalizace předpokládané výroby nábytku s krajinným motivem je ale jednoznačným „hot spotem“ jeho výskytu Chebsko. Tento motiv se vyskytuje na cca 14 % všech kusů malovaného nábytku ve sbírce Muzea Cheb, a jelikož se chebský nábytek objevuje ve sbírkách řady dalších muzeí, představuje dokonce 28 % všech zdokumentovaných kusů malovaného nábytku v ČR. Ostatní oblasti ČR významně

Veduta města na truhle č. H4-5226 ze sbírek Národního muzea. Nedaťováno, zřejmě 1. polovina 19. století, neznámý původ (obr. 8).

Figurálně architektonické veduty na truhle č. dep. C 2990 ze sbírek Národního muzea. Nedaťováno, zřejmě polovina 19. století, předpokládaný původ: východní Čechy (obr. 9).

Veduta vesnice na skříní ze sbírek Muzea Šumavy Sušice, pobočka v Kašperských Horách. Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, předpokládaný původ: Pošumaví (obr. 10).

Veduta na skříní č. NB94 ze sbírek Muzea Cheb. Datováno: 1812, předpokládaný původ: Chebsko (obr. 11).

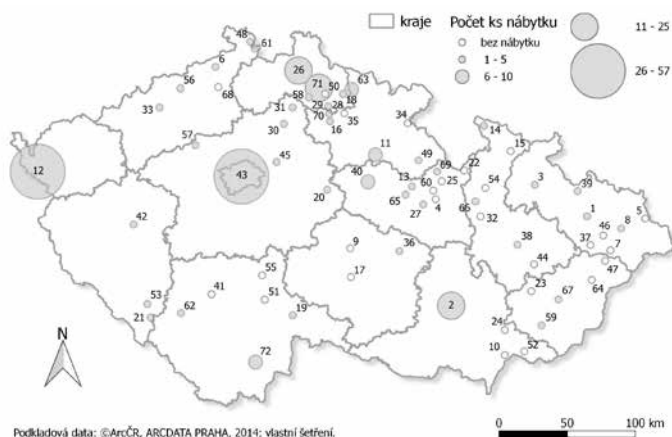
Romantická krajina na skříní č. NB161 ze sbírek Muzea Cheb. Datováno: 1856, předpokládaný původ: Chebsko (obr. 12).

zaostávají a početně jen trochu vyčnívají Semilsko (11 %), Ústecko-orlicko (6 %) a Trutnovsko (5 %), přičemž tyto tři okresy spolu s Chebskem představují polovinu všech zdokumentovaných kusů nábytku s krajinným motivem v českých sbírkách. Naopak v jedenácti okresech se objevuje vždy jen jeden kus

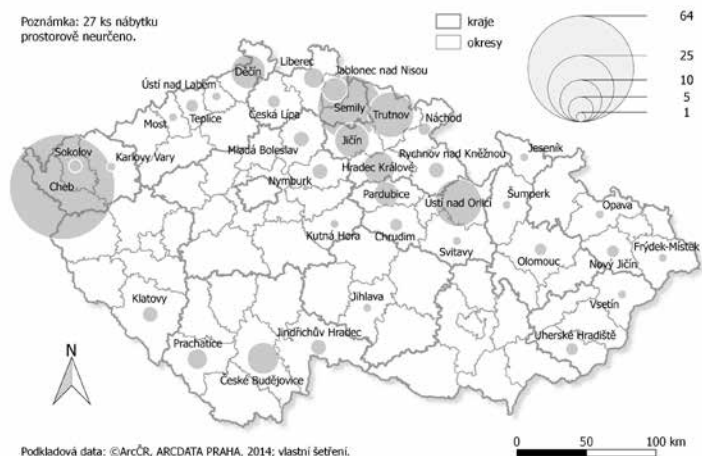
a v deseti dalších zdokumentovaných okresech se nevyskytl ani jeden. Celkem 27 zdokumentovaných kusů pocházelo ze zahraničí (především z Rakouska, v menší míře rovněž z Lužice) nebo nemohly být geograficky zařazeny (původ neznámý).

Romantická krajina na truhle č. NB193 ze sbírek Muzea Cheb. Nedatováno, zřejmě polovina 19. století, předpokládaný původ: Chebsko (obr. 13).

Přehled sbírek a lokalizace nábytku s krajinným motivem (mapa č. 1).

Lokalizace nábytku s krajinným motivem dle předpokládaného původu (mapa č. 2).

Tabulka č. 1 – Počet kusů nábytku s krajinným motivem v jednotlivých sbírkách

Instituce	Město	Ks nábytku
Muzeum v Bílovci – Muzeum Novojičínska	Bílovec	1
Moravské zemské muzeum	Brno	13
Muzeum v Bruntále	Bruntál	1
Městské muzeum Česká Třebová	Česká Třebová	0
Muzeum Těšínska	Český Těšín	0
Oblastní muzeum v Děčíně	Děčín	2
Muzeum ve Frenštátě p. R. – Muzeum Novojičínska	Frenštát p. R.	0
Muzeum Beskyd	Frýdek-Místek	1
Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod	Havlíčkův Brod	0
Masarykovo muzeum v Hodoníně	Hodonín	0
Východočeské muzeum v Hradci Králové	Hradec Králové	7
Muzeum Cheb	Cheb	41
Orlické muzeum Choceň	Choceň	1
Městské muzeum Javorník	Javorník	1
Vlastivědné muzeum Jesenicka	Jeseník	0

Regionální muzeum a galerie v Jičíně	Jičín	2
Muzeum Vysočiny Jihlava	Jihlava	0
Krkonošské muzeum v Jilemnici	Jilemnice	2
Muzeum Jindřichohradecka	Jindřichův Hradec	3
NZM Praha – Muzeum českého venkova Kačina	Kačina	1
Muzeum Šumavy v Kašperských Horách	Kašperské Hory	2
Městské muzeum Králíky	Králíky	0
Muzeum Kroměřížska	Kroměříž	0
Vlastivědné muzeum Kyjov	Kyjov	0
Městské muzeum Letohrad	Letohrad	0
Severočeské muzeum v Liberci	Liberec	13
Regionální muzeum Litomyšl	Litomyšl	1
Městské muzeum a galerie Lomnice n. P.	Lomnice n. P.	3
Farnost Lomnice n. P	Lomnice n. P.	1
Muzeum Mladoboleslavsko	Mladá Boleslav	1
Muzeum města Mnichovo Hradiště	Mnichovo Hradiště	5
Muzeum Mohelnice	Mohelnice	0
Muzeum Most	Most	1
Regionální muzeum v Náchodě	Náchod	0
Městské muzeum Nová Paka	Nová Paka	0
Horácké muzeum v Novém Městě n. M.	Nové Město n. M.	1
Muzeum Novojičínska	Nový Jičín	0
Vlastivědné muzeum v Olomouci	Olomouc	3
Slezské zemské muzeum	Opava	2
Východočeské muzeum v Pardubicích	Pardubice	6
Prácheňské muzeum v Písku	Písek	0
Západočeské muzeum v Plzni	Plzeň	1
Národní muzeum	Praha	57
Muzeum Komenského v Přerově	Přerov	0

Polabské národopisné muzeum v Přerově n. L.	Přerov n. L.	4
Muzeum a pamětní síň Sigmunda Freuda v Příboře	Příbor	0
Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R.	Rožnov p. R.	0
Muzeum Rumburk, Oblastní muzeum v Děčíně	Rumburk	3
Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově n. K.	Rychnov n. K.	2
Muzeum a Pojizerská galerie Semily	Semily	0
Blatské muzeum v Soběslavi	Soběslav	0
Národní ústav lidové kultury ve Strážnici	Strážnice	0
Muzeum Šumavy v Sušici	Sušice	1
Vlastivědné muzeum Šumperk	Šumperk	0
Husitské muzeum v Táboře	Tábor	0
Regionální muzeum v Teplicích	Teplice	2
Národopisné muzeum Třebíz – Vlastivědné muzeum ve Slaném	Třebíz	1
Muzeum Českého ráje v Turnově	Turnov	2
Slovácké muzeum v Uherském Hradišti	Uherské Hradiště	1
Městské muzeum v Ústí nad Orlicí	Ústí nad Orlicí	0
Muzeum Varnsdorf, Oblastní muzeum v Děčíně	Varnsdorf	1
Městské muzeum ve Volyni	Volyně	1
Krkonoské muzeum ve Vrchlabí	Vrchlabí	7
Muzeum regionu Valašsko	Vsetín	0
Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě	Vysoké Mýto	1
Muzeum Zábřeh – Vlastivědné muzeum Šumperk	Zábřeh n. M.	1
Muzeum jihovýchodní Moravy	Zlín	2
Soubor lidové architektury Zubrnice	Zubrnice	0
Městské muzeum Žamberk	Žamberk	2
Vlastivědné muzeum Železnice	Železnice	1
Městské muzeum v Železném Brodě	Železný Brod	3
Jihočeské muzeum	Žumberk	8

V naprosté většině se krajinný motiv vyskytuje na skříních a truhlách – 114, resp. 89 ks. Tento typ nábytku samozřejmě patří i mezi nejčastěji malované kusy nábytku, proto přítomnost krajinného motivu až tolik nepřekvapuje. Na druhou stranu, velké plochy na dveřích skříní či čelech a víkách truhel se přímo nabízejí pro rozsáhlejší kompozice a je možné, že zastoupení skříní a truhel mezi nábytkem s krajinným motivem bude vyšší, než je jejich podíl na celkovém počtu kusů malovaného nábytku. Tabulka č. 2 shrnuje počty kusů nábytku s krajinným motivem dle jednotlivých typů.

Tabulka č. 2 – Výskyt krajinného motivu na jednotlivých typech nábytku

Skříně	Truhla	Postel	Misník	Koutní skřínka	Kolébka	Židle	Celkem
114	89	11	6	3	2	1	226

Na mnoha kusech se vyskytuje hned několik výzdobných polí (na skříních běžně i 12–16), proto jsme celkem napočítali 685 samostatných vyobrazení s krajinným motivem. Z hlediska umístění převažuje centrální na hlavní ploše čela (500 vyobrazení), zbytek zaujímá okrajové postavení (na bocích, popř. na horních a spodních lemech). Ačkoliv je tedy krajinný motiv na lidovém malovaném nábytku celkově málo zastoupen, když už byl využit, jeho význam byl podtržen jeho centrálním umístěním. Z hlediska typu převažuje architektonicko-krajinný, následovaný figurálně krajinným a minimalistickým. Tabulka č. 3 shrnuje počet jednotlivých typů vyobrazení. Jelikož musela být některá vyobrazení klasifikována jako kombinace více typů (např. architektonického motivu a figurální nebo profesionální krajino-malby), součet typů vyobrazení překračuje celkový počet vyobrazení.

Tabulka č. 3 – Zastoupení jednotlivých typů krajinných motivů

Typ vyobrazení	Počet
Architektonicko-krajinné motivy celkem	360
z toho: veduty	225
stylizované budovy	130
poutní místa	4
jiné	1
Figurálně-krajinné motivy celkem	225
z toho: galantní	87
světecké	40

	rolnické	38
	lovecké	26
	vojenské	21
	jiné	13
Minimalistické krajiny celkem		138
	z toho: samostatně	66
	pozadí	64
	lem	8
Profesionální krajinomalba		56
Ostatní		4
Celkem:		783

Naprostá většina všech vyobrazení je stylizovaného rázu. Jen 10 je realistických a u dalších 16 je realističnost možná či pravděpodobná. Většinou se jedná o poutní místa a další dominantní stavby (např. Chlum Sv. Máří u Kynšperka, Loreta ve Starém Hrozňatově, Vamberžice, zámek Humprecht aj.), v některých případech ale i o konkrétní události. Např. truhla č. N369 ze sbírek Krkonošského muzea ve Vrchlabí zachycuje požár rodinného domu (viz obr. 14) a skříň č. H4-51350 ze sbírek Národního muzea zobrazuje památník bitvy pruské armády s Napoleonovými vojsky u Chlumce v severních Čechách (obr. 15), zřejmě jako vzpomínka na službu v armádě. Jistá míra realističnosti se ale projevuje i u stylizovaných vyobrazení – u architektury (vzhled domu), stromů, zvířat či osob (oděv, kroje), s největší pravděpodobností ale většinou nejde o konkrétní budovy, místa či jedince.

Stylizace se projevuje ve schematickém pojetí reliéfu, vegetace, zvířat i domů. S výjimkou profesionální krajinomalby na Chebsku chybí perspektiva, popř. je obrácená (objekty v popředí jsou menší než objekty v pozadí). Mezi charakteristické znaky krajinných motivů patří centrálně umístěný, povětšinou listnatý strom, který disproporčně převyšuje veškeré další objekty (obr. 16). Možná se jedná o symbol stromu života, krajinné a existenciální „kotvy“ a ochrany před nepřízní počasí i života. Budovy jsou povětšinou zděné, bíle omítnuté, patrové, kryté červenou pálenou krytinou (viz např. obr. 10). Roubené či hrázdné stavby se objevují málo. Vyobrazení zděných patrových staveb je tedy spíše jakousi formou sympatické

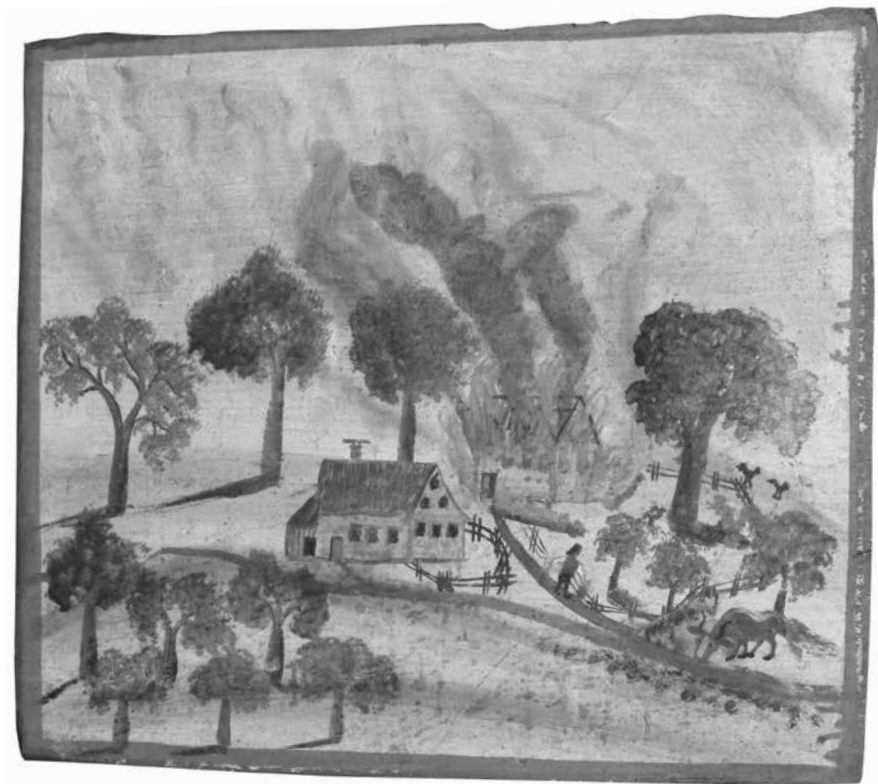
magie, která má novomanželům zajistit prosperitu než odrazem reality tehdejšího venkova, kde povětšinou převažovaly přízemní dřevěné stavby.

Přírodní krajina se objevuje především na loveckých scénách, jinak převažuje krajina kulturní, v níž je zdůrazněn lidský vliv, resp. příznivost prostředí pro lidskou aktivitu. Pole, pastviny, domácí zvířata, ohrady, ovocné stromy, zahrady, cesty, lávky přes potoky, rybníky a domy s kouřícími komíny představují hlavní vyobrazované prvky. Zatímco stromy jsou klíčové a někdy slouží jako metonymie celé krajiny, velice často jsou zobrazovány v ořezané podobě, tedy zřejmě tak, jak tehdy v kulturní krajině, v níž probíhala intenzivní lesní pastva a pravidelný ořez až na pařez, skutečně vypadaly (viz obr. 17). Vykloučený les oku dnešního pozorovatele příliš nelahodí, tehdejšími sedláky ale nepochybně připadal jako důkaz jejich pracovitosti a krajiny prakticky již kulturní, připravené pro pastvu nebo tvorbu polí.

Figurální symbolika souvisí s charakterem malovaného nábytku jako svatebního daru. Galantní scény, lovecké výjevy, vojáci na koních či rolnické scény symbolizují romantickou lásku, potvrzují genderové role (muž jako aktivní element – voják, lovec) a vyzdvihují pracovitost novomanželů. Samostatnou kategorií jsou např. rustikální či agrární motivy, kde jsou často muž i žena znázorněni bok po boku jako výraz jejich společné práce. Na většině těchto výjevů je krajinný motiv skutečně jen doplňujícím a vysoce stylizovaným pozadím. Duchovní rozměr je zdůrazněn v případě svátečních motivů, jedním z nejpůsobivějších příkladů lidové religiozity je ale pocestný u křížku na truhle č. H4-93977 ze sbírek Národního muzea (obr. 18).

Ačkoliv jsou obsah i symbolika krajinných výjevů v různých oblastech podobné, lze relativně snadno rozeznat výrazné regionální odlišnosti v uměleckém pojetí jednotlivých krajinných prvků, barevnosti, míře stylizace a míře profesionality malby. Dovolili bychom si proto vyčlenit čtyři charakteristické krajinářské tradice, které se objevují ve zkoumaném materiálu nejčastěji či nejvýrazněji. O specifčnosti Chebska jsme se již zmínili výše a skutečně žádná jiná oblast českých zemí nedosahuje takové profesionality malby. Zejména v případě tohoto regionu se tedy vnucují jisté pochybnosti o „lidovosti“ tamějšího nábytku. V této souvislosti je však nutno si připomenout názor J. R. Bečáka, dle něhož hranici mezi městským a lidovým uměním nelze stanovit.³⁴ Nicméně se na Chebsku kromě těchto profesionálních krajinomaleb objevují i další, amatérštější tradice (např. veduty měst s motivem černé věže s čápem – viz obr. 19 aj.), které poukazují na pluralitu výroby a problematizují jednoduché závěry. Na opačném konci pomyslného spektra stojí Hlinecko, kde převládá naivní stylizovaná malba s vysoce redukovanou krajinnou kompozicí, charakteristickým stylem a limitovanou barevností (červená, bílá, tmavě zelená, černá). Často se objevují jen individuální stromy či budovy a figury. Mezi těmito dvěma póly stojí jižní Čechy zejména v oblasti Pošumaví (např. tzv. volarský typ)

34 BEČÁK, J. R. et al.: *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná*. Boskovice 1997 (reprint z roku 1941).

Realistická scéna požáru domu na truhle č. N369 ze sbírek Krkonošského muzea ve Vrchlabí. Nedatováno, zřejmě konec 18. století, předpokládaný původ: Trutnovsko (obr. 14).

s jednoduchými stylizovanými krajinkami na lemech skříní a sofistikovanějšími krajinomalbami s rustikálními motivy v centrálních polích na dveřích a dále skříně a truhly ze severních Čech (zejména Turnovska, Jičínska a Trutnovska), kde se rovněž vyskytují jak jednoduché stylizované krajinky, tak komplexnější a realističtější vyobrazení s typickou barevností. Kromě těchto poměrně snadno identifikovatelných tradic se však setkáváme s jednotlivými kusy stylově odlišnými, které jsou zřejmě buď osamocenými experimenty dílen, které jinak produkovaly převládající květinové motivy, nebo díly amatérů/samouků, kteří si rozhodli vylepšit stávající kusy nábytku (s přemalbou se setkáváme poměrně často), popř. posledními dochovanými svědky dříve rozsáhlejší produkce dnes neznámých dílen. Jelikož se jedná o unikátní kusy, není možné z nich vyvodit obecnější stylové závěry. Jejich symbolika je ale podobná výše uvedeným, byť se liší v konkrétní volbě barev a tvarů.

Realistické provedení památníku na skříní č. H4-51350 ze sbírek Národního muzea. Datováno: 1813, předpokládaný původ: Karlovarsko (obr. 15).

Krajinný motiv jako historický pramen?

Krajinný motiv se neobjevuje pouze na lidovém malovaném nábytku. Setkáme se s ním také na keramice, na pozadí svatých obrázků či betlémů, na výplních modlitebních knih, na zástěnách či na střeleckých terčích. Podobně jako u nábytku ale tvoří jen malou část celkové umělecké produkce, které jinak dominují rostlinné, zvířecí a figurální motivy. Ačkoliv se krajinným motivem na malovaném nábytku doposud nikdo systematicky nezabýval, vyobrazení krajiny na keramice se věnoval Rudolf Chadraba ve svém článku *Krajina v lidovém malířství a keramice*.³⁵ I když

35 CHADRABA, R.: *Krajina v lidovém malířství a keramice*. Tvar 2, 1949, č. 9–10, s. 300–305.

R. Chadraba mylně tvrdil, že „*jinde než v keramice nenajdeme v lidové výrobě zobrazení krajiny bez lidské figury*,” nám se takových vyobrazení na nábytku podařilo zdokumentovat více jako sto – domníváme se, že jeho závěry mohou být pro správnou interpretaci krajinného motivu na lidovém malovaném nábytku podnětné. Na základě jeho analýz musíme konstatovat, že mezi krajinomalbou na keramice a na nábytku existují velice úzké paralely s ohledem na ztvárněné prvky a jejich zastoupení v materiálu (architektura, figurální výjevy, samostatná krajina). Pokud chceme studovat krajinný motiv na malovaném nábytku, je třeba jej tedy zasadit do širšího kontextu vývoje lidového výtvarného umění, včetně sledování oblíbenosti

Výraz lidové religiozity na skříní č. H4-93997 ze sbírek Národního muzea. Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, původ neznámý, zřejmě Českolipsko (obr. 18).

Strom života na skříní č. N246 ze sbírek Moravského zemského muzea (depozitář v Jevišovicích). Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, předpokládaný původ: Orlickoústecko (obr. 16).

Vyklučený les na truhle č. NB192 ze sbírek Muzea Cheb. Nedatováno, zřejmě polovina 19. století, původ neznámý, zřejmě Chebsko (obr. 17).

krajinomalby u vyšších společenských vrstev, přejímání prvků z městského prostředí a vlivu velmi rozšířených a hromadně vyráběných grafik s krajinnými motivy.³⁶ R. Chadraba rovněž potvrdil naše pozorování, že na vyobrazeních převládá krajina osídlená, kultivovaná a ovládaná člověkem. Poukázal také na vliv čínských vzorů, které zprostředkovaně přes aristokratické a městske dílny významně ovlivnily strukturu a kompozici krajinomaleb, v nichž pagodu nahradil kostel, zámek, chalupa či hrad dominující výjevu. Krajinné náměty na některých skříních jsou skutečně podobné čínské krajinomalbě kompozičně i barevným provedením, není to ale převažující trend. S keramikou sdílí výroba lidového malovaného nábytku také další shodný rys a tím je již zmíněná masová či sériová výroba ve specializovaných dílnách, kterou Chadraba nazývá „lidový průmyslem“.

Oproti keramice (ale vlastně také podmalbě na sklo a dalším lidovým výtvarným formám) nicméně nábytek nabízí výrazně větší plochy pro malířské vyjádření a také umožňuje větší výběr typů a odstínů barev, a proto mohla být lidová krajinomalba na nábytku velkorysejší, barevně pestřejší a regionálně diferencovanější. Ačkoliv byl R. Chadraba spíše skeptický vůči vztahu malířů k zobrazovaným objektům – „*použije-li snad malíř jemu známé stavby, nečiní to snad z lokálního patriotismu, ale proto, aby vyjádřil svou ideu – krajinu prostředky jemu samému blízkými*“³⁷ – domníváme se, že zdokumentovaný materiál umožňuje alespoň částečně pohlédnout na svět českého venkova 18. a 19. století očima jeho obyvatel. A obraz, který se nám naskýtá, je nadmíru zajímavý.

Za prvé, krajina na lidovém nábytku je v naprosté většině případů krajinou kultivovanou, obývanou, harmonickou, poklidnou a pohostinnou. Romantická krajinomalba libující si v dramatických

Motiv černé věže na vedutě města na skříně č. NB126 ze sbírek Muzea Cheb. Nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, předpokládáný původ: Chebsko (obr. 19).

36 STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*, c. d., s. 32–33.

37 CHADRABA, R.: *Krajina v lidovém malířství a keramice*, c. d., s. 302.

scenériích rozeklaných horských štítů, divokých řek a hry mračen a světla se na lidovém malovaném nábytku neuplatnila ani v profesionální krajinomalbě na Chebsku, natož jinde. Krajina na lidovém malovaném nábytku je tedy především krajinou domova či lépe řečeno Domova (jakkoliv stylizovaný a naivní konkrétní výjev může být). Ačkoliv je „lidovost“ malovaného nábytku minimálně diskutabilní, není patrná míra vlivu objednatele na podobu výsledného produktu, ani není jasná viditelnost motivů při běžném chodu domácnosti, je zřejmé, že oblíbenost těchto motivů je vyjádřením určitého postoje ke světu, určitých sdílených hodnot a životních i estetických preferencí, v kostce – dobrého života. Mezi tyto hodnoty patří práce, uměřenost, skromnost, řád, čistota a láska k bližnímu. Jako kvintesence tohoto postoje může posloužit výjev na skříni č. NB86 z Chebska zachycující rolníky při senoseči (obr. 20).

Za druhé, regionální specifika ve vyvedení oděvů (např. obr. 21) či architektury (obr. 22) ukazují, že tento Domov měl konkrétní podobu a byl také domovem (regionem), s nímž se lidé identifikovali. Krajínomalba jako nástroj k vyjádření místní či regionální identity přes svou převažující stylizovanost přece jen sehrála také významnou roli.

Za třetí, přes uvedenou míru stylizace se objevují jisté shodné rysy, které ve větší či menší míře odrážejí skutečnou podobu tehdejšího venkova – stromy jako krajinné dominanty, ale často ořezané (hospodářsky využívané), převaha listnatých stromů, minimum plotů a ohrad, občas poměrně věrné vyvedení postav v dobových vesnických či maloměstských šatech, architektonické detaily, realistické zobrazování některých poutních míst apod. Vyobrazení krajiny na nábytku tedy má i jistou dokumentární hodnotu, kterou lze do jisté míry využít při úvahách o rekonstrukci historických krajin.

Za čtvrté, minimální zastoupení krajinného motivu na lidovém malovaném nábytku, popř. jeho úplná absence, na většině území České republiky naznačuje, že byl především regionálně omezenou módou, než nějakým širším trendem lidového umění. Stálo by za úvahu, zda jeho výskyt nějak koreluje se zastoupením krajinného motivu na jiných produktech lidového umění (např. keramice). Nelze si však nevšimnout, že dominantnější roli hraje krajinný motiv v Sudetech a blízkém okolí (Chebsko, Jizerské hory, Krkonoše, Orlické hory, Šumava). Do jaké míry to souvisí s šířením krajinomalby na českém venkově skrze německojazyčné prostředí a do jaké míry je to spíše otázka historické náhody, to ještě zbývá dorešit.³⁸

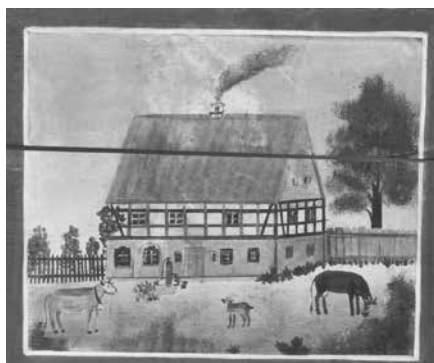
Za páté, krajinomalba na nábytku, snad jen s výjimkou profesionální malby na Chebsku, se vyznačuje vysokou výběrovostí a redukovanosť zobrazovaných prvků. Jednak je koncept „krajin“ často vyjádřen jen několika málo prvky (strom, budova, postava, obláček, kopeček apod.) a jednak i tyto prvky jsou často vysoce

38 Jako potenciálně zajímavé srovnávací zdroje pro takovou studii se nabízejí např. FUGER, W.: *Volkstümliche Möbel in Altbayern*. München 1977; SCHMIDT, L.: *Bauernmöbel aus Süddeutschland, Österreich und der Schweiz*. Wien – Hannover 1967; BAUER, I.: *Volkstümliche Möbel aus Niederbayern*. München 1984; LIPP, F. C.: *Oberösterreichische Bauernmöbel*. Wien 1986.

Senoseč a dobrý život na skříní č. NB86 ze sbírek Muzea Cheb. Datováno: 1837, předpokládáný původ: Chebsko (obr. 20).

zjednodušené. Znakovost je jedním ze základních a charakteristických rysů lidového výtvarného projevu. Vyjadřuje se zde tedy idea, široce srozumitelná a ceněná pro svou hodnotu, zatímco kvalita řemeslného či uměleckého provedení malby (nikoliv však nábytku jako takového) byla druhotná. Šíření této ideje, sociálně a historicky podmíněné, bylo regionálně diferencované (viz předcházející bod) a pozvolné. Ačkoliv dnes zřejmě nenalezneme venkovskou rodinu, která by někde v domácnosti neměla nějaké vyobrazení krajiny, regionální omezenost patrná na malovaném nábytku spíše potvrzuje známý argument Denise Cosgrovea, že „krajina“ jako idea

Krojovaný průvod na truhle č. H4-93916 ze sbírek Národního muzea (nahore, nedatováno, zřejmě polovina 19. století, předpokládaný původ: Chebsko) a **hrázděný dům na čele postele č. EG2398** ze sbírek Severočeského muzea v Liberci (dole, nedatováno, zřejmě 1. polovina 19. století, předpokládaný původ: Liberecko) (obr. 21 a 22).

(či spíše ideologie) je způsob nazírání na svět, který není přirozený, ale kterému se musíme naučit, musíme se naučit „krajinu“ vidět a zobrazovat určitým způsobem.³⁹ Kdybychom ji všichni odjakživa viděli, objevovala by se na lidovém malovaném nábytku po celou dobu jeho existence a všude. To samozřejmě neznamená, že obyvatelé venkova neviděli krajinu, v které žili – jen ji viděli jinak a zobrazovali a žili ji jiným, spíše „Ingoldovským“, procesuálním a interaktivním způsobem,⁴⁰ který se projevuje jak v mnoha případech zdokumentovaných krajinných motivů, tak v jejich absenci a převaze jiných prvků.

Ačkoliv musíme kriticky přiznat, že dokumentární význam krajinných motivů na lidovém malovaném nábytku je přinejmenším problematický a spíše omezený, nikterak to nesnižuje celkovou hodnotu lidové krajinomalby jako autentické historické výpovědi o lidech a jejich světě – světě, v kterém žili a chtěli žít. Pro krajinný motiv na lidovém malovaném nábytku tedy platí to, co pro obraz krajiny v lidové poezii konstatovala ve své knize *Láska ke krajině?* Hana Librová. Právě její myšlenkou proto uzavíráme naši analýzu: „Způsob, jímž je krajina pojata v lidové poezii, neukazuje na vědomé ocenění jejich půvabů. Představa o našich venkovských předcích jako zapálených vyznavačích krajiny znehodnocuje to, co je cenné právě svou spontánností, co se nedá napodobit ani uměle navodit: nesentimentální, samozřejmý postoj, vznikající v každodenním kontaktu s krajinou; intuitivně založený vztah ke krajině jako domovu, vymykající se vlnám módních zálib.“⁴¹

39 COSGROVE, D.: *Social formation and symbolic landscape*. Madison 1984.

40 INGOLD, T.: *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London 2000.

41 LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?* Brno 1988, s. 21.

Literatura

- BAUER, I.: *Volkstümliche Möbel aus Niederbayern*. München 1984.
- BEČÁK, J. R. et al.: *Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná*. Boskovice 1997 (reprint z roku 1941).
- BRANNA, W.: *Lidový malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*. Těšínsko XLV, 2002, č. 4, s. 19–23.
- BRANNA, W.: *Malovaný nábytek ve sbírkách Muzea Těšínska*. Český Těšín 2014.
- BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 3*. Praha 2007.
- COSGROVE, D.: *Social formation and symbolic landscape*. Madison 1984.
- EDEL, T.: *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16.–19. století*. Český Dub – Světlá pod Ještědem 1990.
- FABIAN, V.: *Malovaný nábytek lidový v Československu*. Národopisný věstník československý 23, 1930, s. 122–132.
- FUGER, W.: *Volkstümliche Möbel in Altbayern*. München 1977.
- HAROKOVÁ, E.: *Malovaný nábytek ze sbírek Valašského muzea v přírodě*. Rožnov pod Radhoštěm 1996.
- CHADRABA, R.: *Krajina v lidovém malířství a keramice*. Tvar 2, 1949, č. 9–10, s. 300–305.
- INGOLD, T.: *The perception of the environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London 2000.
- JEŘÁBEK, R.: *Nábytek lidový a nábytek zlidovělý (pojmoslovná glosa)*. Národopisné aktuality XXVI, 1989, č. 1, s. 68–71.
- JEŘÁBEK, R.: *Lidová výtvarná kultura. Dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonologii a komparatistice*. Brno 2011.
- JOHNOVÁ, H. – STAŇKOVÁ, J. – BARAN, L.: *Lidový malovaný nábytek v českých zemích*. Praha 1989.
- KAFKA, L. – MEVALDOVÁ, H.: *Na dřevě malované. Náboženská výzdoba lidového nábytku*. Praha 2015.
- Kolektiv: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968.
- Kolektiv: *Lidový nábytek v českých zemích. Studie o lidové umělecké výrobě 12*. Praha 1983.
- LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?* Brno 1988.
- LIPP, F. C.: *Oberösterreichische Bauernmöbel*. Wien 1986.
- MÁCHA, P.: *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*. Český lid 97, 2010, č. 3, s. 225–246.
- SCHMIDT, L.: *Bauernmöbel aus Süddeutschland, Österreich und der Schweiz*. Wien – Hannover 1967.
- SEVERIN, K.: *Malovaný nábytek v lidovém prostředí*. Umění a řemesla 1, 1978, s. 45–48.

- SEVERIN, K.: *Výroba malovaného nábytku*. Umění a řemesla 4, 1978, s. 23–29.
- STAŇKOVÁ, J.: *Lidové výtvarné umění*. Praha 1967.
- STAŇKOVÁ, J.: *Lidový malovaný nábytek ve středním Pootaví a na šumavském Podlesí*. Volyně 1985.
- STAŇKOVÁ, J.: *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska*. Praha 1987.
- STRÁNSKÁ, D.: *Lidový nábytek a jeho historické vzory*. Národopisný věstník československý 32, 1951, s. 111–127.
- STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Truhláři lidového nábytku v Mohelně*. Český lid 43, 1956, č. 2, s. 69–76.
- STRÁNSKÁ, D.: *Tvůrci lidového umění. Výroba v Pasekách n. Jiz. a v Sobotce*. Český lid 43, 1956, č. 3, s. 124–130.
- TURNŠKÝ, M. – MEVALDOVÁ, H.: *Výběrový katalog lidového nábytku národopisného oddělení Historického muzea Národního muzea*. Praha 2009.
- VEČERKOVÁ, E.: *Lidový nábytek na Moravě*. Brno 1994.
- VEČERKOVÁ, E.: *Nábytek v národopisných sbírkách Moravského zemského muzea*. Brno 2006.
- VOTROUBKOVÁ, I.: *Chebský lidový nábytek*. Cheb 1999.
- YDRA, J.: *Horní hranice výtvarných forem lidového umění*. Národopisný věstník československý 23, 1930, s. 133–138.
- YDRA, J.: *Dnešní hodnoty a formy lidové výroby*. Český lid 4, 1949, č. 9–10, s. 210–215.

Summary

Landscape Motifs on Folk Furniture as a Historical Source

The article examines the possibility of using landscape motifs on folk furniture as a source for understanding the perception of landscape in Czech countryside in 1700s and 1800s. First, a brief overview of folk furniture is provided as a framework for understanding the importance and character of landscape paintings. Second, a detailed analysis of different landscape painting types and their regional differentiation is given. And finally, a critical reflection of the presented material regarding its potential use as a historical source for understanding landscape perception is offered. In conclusion, it is argued that folk furniture may be a useful source for historical studies but the landscape painting itself has severe limitations for the reconstruction of past landscapes.

Key words:

landscape – folk art – folk furniture – historical ethnology

Adaptace krušnohorského lidového domu na klimatické podmínky¹

Mgr. Jiří Riezner, Ph.D.

Katedra geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, České mládeže 8, 400 96 ÚSTÍ NAD LABEM
jiri.riezner@ujep.cz

Úvod

Horské oblasti se vyznačují nepříznivými přírodními podmínkami a jejich obyvatelé se museli limitujícím faktorům prostředí přizpůsobit, aby zde mohli trvale žít. To vedlo k vzniku řady adaptací v různých oblastech jejich každodenního života, jako bylo bydlení, zemědělství a doprava. Zemědělská výroba je v horách limitována řadou dílčích faktorů, jako je chladné klima, sklonitost svahů a neúrodnost půd, přičemž jen uplatnění celé řady adaptací vedlo k určitému zvýšení rentability horských hospodářství. Tradiční formy transportu byly přizpůsobeny horskému terénu, ročnímu období a druhu přepravovaného materiálu.² Také lidové stavitelství muselo respektovat místní přírodní podmínky, ať už se jedná o konfiguraci terénu, dostupnost stavebního materiálu, nebo charakter klimatu. Při genezi a formování projevů lidového stavitelství působily kromě vlivů okolního přírodního prostředí také hospodářské,³ společenské a kulturní faktory a další okolnosti, například vliv slohové architektury či zvyklosti a praktiky dané etnické skupiny. V lidovém stavitelství můžeme sledovat dominantní funkce mimoestetické, zejména účelové.⁴

Vztahy mezi klimatem a projektováním budov jsou obsáhle analyzovány již v průkopnických publikacích *Design with Climate*⁵ a *Man, Climate and Architecture*.⁶ Problematice přizpůsobení stavebních projevů klimatu se v zahraničí věnovala již řada autorů.⁷ Tyto studie zaměřené na variabilitu forem adaptací tradičních domů

1 Autor děkuje za podporu projektu SGS UJEP (2014–2015) *Krajina – lidé – katastrofy*; a níže uvedeným osobám za cenné připomínky: PhDr. Pavel Bureš, Dipl.-Ing. Thomas Noky, Mgr. Marta Procházková, Ing. arch. Lenka Kotišová a Ing. arch. Jaroslav Pachner.

2 Například v Krkonoších byly používány různorodé prostředky: loktuše, krosny, nůše, koše, putny, trakaře, kolečka, nosidla na hnůj, lanování, smyky, sněžnice a saně různých forem. Blíže viz SMRČKA, A.: *Ozvěny krkonošské minulosti, ve stopách tradiční dopravy a obživy*. Jilemnice 2016.

3 Jednalo se o způsob obživy (např. polní hospodaření, pastvinařství, tkalcovství) či rozlohu obhospodařované zemědělské půdy.

4 VAŘEKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 2007.

5 OLGYAY, V.: *Design with the Climate: Bioclimatic Approach to Architectural Regionalism*. Princeton 1963.

6 GIVONI, B.: *Man, Climate and Architecture*. London 1976.

7 ALMUSAED, A.: *Vernacular Architecture from Cold and Temperate Regions*. In: Almusaed, A.:

pocházejí především ze zemí s klimaticky rozdílnými oblastmi (Čína, Írán, Indie, Turecko, Nepál). Řada z těchto příspěvků akcentuje principy bioklimatické architektury. Na základě výsledků stavebněhistorických průzkumů a mikroklimatických měření vybraných charakteristik (sluneční záření, teplota, déšť, sníh, vlhkost a vítr) pokládají autoři těchto studií lidové stavitelství za předchůdce moderního bioklimatického designu. V posledních letech vznikají takto zaměřené příspěvky v souvislosti s rozvojem konceptu trvale udržitelného rozvoje v architektuře.⁸ Důsledkem modernizace a globalizace je totiž unifikace architektonických vzorů a stavebních materiálů a také jejich přenášení do klimaticky odlišných oblastí, což zvyšuje náklady na vytápění a klimatizaci. Tradiční stavitelství tak představuje zdroj zkušeností získaných předchozími generacemi, které jsou využitelné současnou společností, například jako (staro)nová architektonická řešení snižující energetickou náročnost nových staveb (pasivní domy) anebo zvyšující komfort obyvatel domu.

Krušné hory patřily v minulosti k regionům s vysokou mírou zalidnění, a jsou proto vhodným územím pro výzkum adaptací historických komunit na nepříznivé přírodní podmínky, z nichž nejpodstatnější bylo chladné podnebí. Cílem tohoto příspěvku je proto identifikace všech forem přizpůsobení krušnohorského lidového domu na klimatické podmínky včetně zdůvodnění jejich funkce. Identifikované formy adaptací jsou rozděleny do třech okruhů: dispozice a konstrukce domu, stavební materiály a architektonické prvky typické pro lidové stavitelství Krušných hor. Vzhledem

Biophilic and Bioclimatic Architecture. London 2011, s. 251–263. BOUILLOT, J.: *Climatic design of vernacular housing in different provinces of China*. Journal of Environmental Management 87, 2008, s. 287–299. CEREGHINI, M.: *Building in the mountains: architecture and history*. Milano 1957. COCH, H.: *Bioclimatism in vernacular architecture*. Renewable and Sustainable Energy Reviews 2, 1998, č. 1–2, s. 67–87. OLIVER, P.: *Dwellings: the Vernacular House World Wide*. London 2003. SINGH, M. K. – MAHAPATRA, S. – ATREYA, S. K.: *Bioclimatism and vernacular architecture of north-east India*. Building and Environment 44, 2009, s. 878–888. SUN, F.: *Chinese Climate and Vernacular Dwellings*. Buildings 3, 2013, č. 1, s. 143–172. TIPNIS, A.: *Vernacular Traditions: contemporary architecture*. New Delhi 2012. VISSILIA, A. M.: *Evaluation of a sustainable Greek vernacular settlement and its landscape: Architectural typology and building physics*. Building and Environment 44, 2009, s. 1095–1106.

- 8 ABADI, Z. A. – DOAB, A. G. – KORDI, Q.: *Architectural Traditional Tissue in Cold and Mountainous Regions Climates of Iran*. Journal of Applied Environmental and Biological Science 5, 2015, č. 5, s. 326–333. BODACH, S. – LANG, W. – HAMHABER, J.: *Climate responsive building design strategies of vernacular architecture in Nepal*. Energy and Buildings, 81, 2014, s. 227–242. GOU, S. – LI, Z. – ZHAO, Q. – NIK, V. M. – SCARTEZZINI, J. L.: *Climate responsive strategies of traditional dwellings located in an ancient village in hot summer and cold winter region of China*. Building and Environment 86, 2015, s. 151–165. MILETO, C. – VEGAS, F. – GARCÍA SORIANO, L. – CRISTINI, V.: *Vernacular Architecture: Towards a Sustainable Future*. London 2015. NGUYEN, A. T. – TRAN, Q. B. – TRAN, D. Q. – REITER, S.: *An investigation on climate responsive design strategies of vernacular housing in Vietnam*. Building and Environment 46, 2011, s. 2088–2106. OZORHON, G. – OZORHON, I. F.: *Learning from Mardin and Cumalıkızık: Turkish Vernacular Architecture in the Context of Sustainability*. Arts 3, 2014, č. 1, s. 175–189. SEDLBAUER, K. – RÖSELER, H.: *Traditionelle Bauernhäuser klimagerecht gebaut*. LBP-Mitteilungen 5, 2011, č. 18, s. 1–2.

ke stanovenému cíli je příspěvek zaměřen na krušnohorský dům ve vrcholové části Krušných hor, kde byl adaptační tlak nejvyšší. Záměrem této statě není komplexní charakteristika tohoto typu lidového domu a jeho interiérového vybavení.

Literatura a prameny

Pro studium krušnohorského domu bylo využito široké spektrum zdrojů, dokumentujících jak jeho minulou podobu (konec 19. a první polovina 20. století), tak současný stav. Jednalo se o českou a německou etnografickou literaturu, vlastivědné publikace, ikonografický materiál (staré fotografie a pohlednice, doplňkově kresby), staré stavební plány, dokumentační průzkumy a výzkumy prováděné etnografickými a muzejními pracovišti a organizacemi státní památkové péče. Ve vybraných sídlech byl v letech 2014–2016 proveden terénní průzkum.

Prvním a zároveň jedním z nejobsáhlejších českých příspěvků o krušnohorské venkovské architektuře je článek Josefa Vařeky *Lidové stavby ve východním Krušnohoří* z roku 1962⁹, následovaný řadou prací Libuše Pokorné. K mladším publikacím náleží statě Lubomíra Zemana o vybraných stavebních prvcích. Řada krušnohorských lokalit je obsažena v *Encyklopedii českých vesnic* Jana Pešty. Tradiční lidové stavitelství české strany Krušných hor ale již v první polovině 20. století upoutalo pozornost německých etnologů a vlastivědných pracovníků z Čech a Saska, jako byli Josef Hofmann, Viktor Karell, Wenzel Wachsmann, Franz Josef Umlauf a především Alfred Eichhorn. Tito autoři publikovali zpravidla jen kratší příspěvky, založené ale na výzkumu krušnohorské lidové architektury v její autentické podobě. Totéž platí o obsáhlé práci Jense Carstensena, ve které se autor detailně zabývá výrobou, vlastnostmi a využitím šindele v Krušných horách a dalších pohořích na pomezí Čech a Německa.

Lidové architektuře saské strany Krušných hor se věnuje několik prací, k těm podstatnějším náleží publikace *Das Bauernhaus in Sachsen*,¹⁰ stať *Die ländliche Bauweise im östlichen Erzgebirge*,¹¹ sborník *Ländlicher Hausbau in Sachsen*¹², publikace *Holzbauweisen im Auersberggebiet*¹³ a příručka *Bauliches Gestalten und*

9 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*. Sborník Severočeského muzea – Historia 3, 1962, s. 225–237. Vyšlo také německy: VAŘEKA, J.: *Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge*. Národopisný věstník československý 5–6, 1970–1971, č. 2, s. 175–200. VAŘEKA, J.: *Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge*. In: Bahenská, M. – Woitsch, J. (eds.): *Josef Vařeka české etnologii*. Praha 2007, s. 65–78.

10 FIEDLER, A. – HELBIG, J.: *Das Bauernhaus in Sachsen*. Berlin 1967.

11 HELBIG, J.: *Die ländliche Bauweise im östlichen Erzgebirge*. In: *Werte der deutschen Heimat*. 10. Bd. Östliches Erzgebirge. Berlin 1966, s. 227–237.

12 FRECKMANN, K. – MEYER, Ch. (eds.): *Ländlicher Hausbau in Sachsen: Eine wissenschaftshistorische Studie*. Dresden 2015.

13 HELM, T.: „*E Hüttel nār aus Holz gebaut*“: *Holzbauweisen im Auersberggebiet; ein Beitrag zur Hausforschung im Westerzgebirge*. Eibenstock 2010.

Wohnen im Erzgebirge.¹⁴ Poslední z uvedených publikací seznamuje čtenáře s vývojem tradiční krušnohorské architektury a v případě rekonstrukcí či novostaveb doporučuje používat stavební materiály a formy odpovídající regionální tradici a respektující okolní krajinu.

V Krušných horách byly v 50. a 60. letech 20. století prováděny záchranné památkové výzkumy z iniciativy Národopisné společnosti československé, Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV a Státního památkového úřadu v Praze. Zaměřeny byly na zátopové oblasti přehrad Fláje a Přísečnice a rychle zanikající lidové stavby v pohraničí¹⁵, přičemž největší podíl na nich měl Josef Vařeka. V roce 1957 byl Vlastivědnou společností Ústecka proveden komplexní průzkum Výsluní a okolních osad, zaměřený také na jejich zástavbu a památky včetně lidových.¹⁶

V 70. letech realizovala terénní výzkum lidové kultury a architektury Mostecka, zaměřený mimo jiné na uplatnění šindele, etnoložka Libuše Pokorná. Jeho výsledky zhodnotila nejen v řadě publikací, ale také jako autorka výstavy *Lidová architektura Krušnohoří*, která se konala v litvínovském muzeu v roce 1989. K mladším průzkumům náleží na sebe navazující výzkumné projekty *Památkově hodnotná vesnická sídla v ČR* a *Památková dokumentace vesnických sídel v ČR*, které mimo jiné zahrnovaly posouzení architektonických a urbanistických hodnot vesnických sídelních celků.¹⁷

Pramenem zásadního významu byla bohatě dochovaná fotografická dokumentace, která byla studována ve sbírkách několika archivů (Kadaň, Most a Teplice), regionálních muzeí (Chomutov, Most, Teplice a Ústí nad Labem), Etnologického ústavu AV ČR v Praze, Generálního ředitelství Národního památkového ústavu v Praze, územních odborných pracovišť NPÚ v Ústí nad Labem a Lokti a v Deutsche Fotothek¹⁸. Využití byly též internetové zdroje, jako fotogalerie¹⁹ nebo portály zprostředkávající prodej starých pohlednic.

14 POHL, C. – GEIBLER, E. – LEICHT, J.: *Bauliches Gestalten und Wohnen im Erzgebirge. Das Wohnhaus im ländlichen Raum*. Steinbach 1998.

15 Fond Soupisový výzkum Národopisné společnosti československé z let 1952–1962 zahrnuje výsledky průzkumu provedeného Josefem Vařekou ve Flájích a okolních vesnicích v letech 1954 a 1955. Tentýž autor pořídil rozsáhlý soubor snímků lidové architektury v lokalitě Kryštofovy Hamry (v roce 1963) a v Přísečnici a okolí (Rusová, Dolina, Kotlina, v roce 1970). Kvalitní snímky Víléma Pražáka z patnácti obcí od Přebuzi po Moldavu z let 1947–1948 obsahuje Reprezentační fond Národopisné společnosti československé. Uvedené sbírky jsou uloženy v Etnologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Rozsáhlá kolekce fotografií lidové architektury pohraničních obcí pořízený v 50. letech 20. století je součástí Sbírek fotografické dokumentace Národního památkového ústavu v Praze. Výsledkem detailního průzkumu Rusové před demolicí na přelomu 60. a 70. let je početný soubor fotografií a plánů (Generální ředitelství NPÚ).

16 *Zpráva o výsledku komplexního průzkumu katastrálního území obce Výsluní v okrese Chomutov ve dnech 10.–13. dubna 1957*. Ústí nad Labem 1957.

17 BUREŠ, P.: *Výzkumný projekt Památková dokumentace vesnických sídel v ČR*. Zprávy památkové péče 66, 2006, č. 4, s. 325–329.

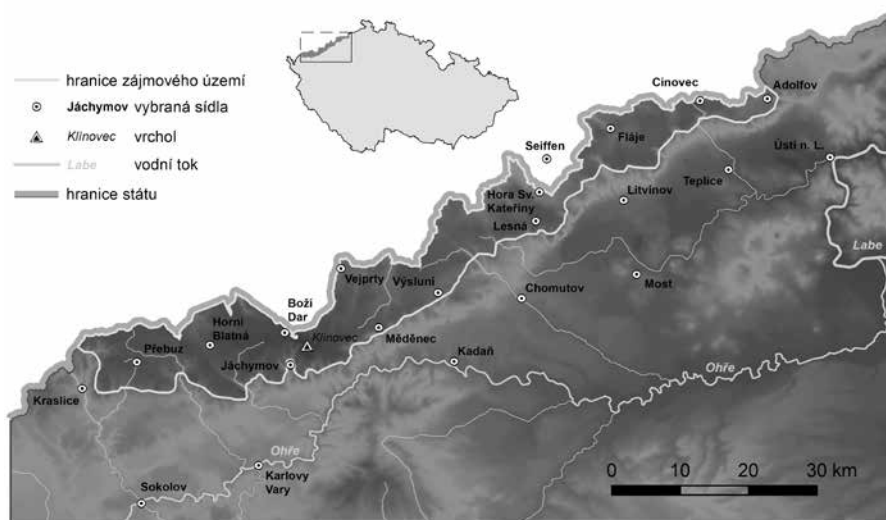
18 Obrazový archiv sídlící v Saské státní a univerzitní knihovně (SLUB) v Drážďanech.

19 Např. <http://www.boehmisches-erzgebirge.cz/> (přistoupeno 26. 4. 2017) a <http://www.znkr.cz/fotogalerie/> (přistoupeno 26. 4. 2017).

Charakteristika zájmového území

Zájmovým územím je vrcholová část Krušných hor vymezená česko-německou státní hranicí a na jihovýchodě přibližně vrstevnicí 750 m n. m. Sahá od Přebuzi na západě po Adolfov na severovýchodě, délka území tedy činí 102 km a rozloha 627 km². Nejvýše položeným sídlem je Boží Dar (1020 m n. m.), který je zároveň nejvýše ležícím městem v Česku. Krušné hory jsou hornatinou protaženou ve směru JZ–SV o délce 130 km, jejímž nejvyšším vrcholem je Klínovec (1 243,7 m). Geologickou stavbu tvoří především krušnohorské krystalinikum (ruly, svory a fylity) s granitovými intruzemi a rudními žilami s bohatou mineralizací. Krušné hory představují jednostranně ukloněné kerné pohoří, jehož příkrý zlomový svah o převýšení až 600 m spadající na jihovýchod do podkrušnohorských pánví je rozčleněn mnoha hlubokými údolními. Vrcholová část má charakter ploché nebo mírně zvlněné krajiny v nadmořské výšce 750–900 m.²⁰

Na antropogenní transformaci reliéfu se podílelo především dolování (haldy, pinky) a zemědělství (hojně agrární tvary reliéfu). Půdní pokryv tvoří převážně podzoly a kryptopodzoly, ostrůvkovitě se vyskytují gleje a organozemě.

Zájmové území vrcholové části Krušných hor. 2016, autor L. Bobr, zdroj dat: Arc ČR 500.

20 DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. a kol.: *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR*. Brno 2006. BALEJ, M. – ANDĚL, J. – JEŘÁBEK, M. a kol.: *Východní Krušnohoří – geografické hodnocení periferní oblasti*. Acta Universitatis Purkynianae 96, 2004, č. 5, s. 1–269.

Vrcholová část Krušných hor leží v chladné klimatické oblasti, přičemž roční srážkový úhrn zde činí 800–1000 mm a průměrná roční teplota 3–5 °C. Z dalších meteorologických prvků a jevů patří k těm podstatným vítr, sníh, mlha a námraza. Průměrná roční rychlost větru je v Krušných horách 4–8 m/s, což odpovídá jiným horským oblastem,²¹ avšak zejména na otevřených náhorních plošinách je silný vítr velmi nepříznivým činitelem (sněhové vánice). Průměrný počet dnů se sněhovou pokrývkou představoval ve vrcholové části Krušných hor 121. První den se sněžením připadal podle meteorologických měření prováděných v 1. polovině 20. století průměrně na 19. října,²² poslední den se sněžením na 9. května. Průměr ročních maxim výšky sněhové pokrývky činil 75,3 cm.²³ Řada zpráv a historických snímků dokládá, že některé zimy dosahovala výška sněhové pokrývky v ulicích krušnohorských obcí do výše prvního patra,²⁴ takže dveře a okna v přízemí byla zaváta. Sníh znesnadňoval dopravu, někdy dokonce odřízl horské obce od okolí, takže jej obyvatelé museli společně z komunikací odklízet a sněhovými závějemi prokopávat tunely k domovním dveřím. Nezřídka se stávalo, že na železničních tratích uvízly v závějích i sněžné pluhy. Pro podzimní a zimní měsíce jsou charakteristické dlouho trvající mlhy. Na převážné většině území je průměrný počet dní s mlhou vyšší než 90, místy přesahuje 150 dní v roce.²⁵ Silná námraza se vytvářela na stavbách a působila škody na lesních porostech a vedení elektrického proudu.

Vyšší polohy Krušných hor byly pro rozsáhlejší zemědělskou kolonizaci kvůli drsnému podnebí nevhodné. Hlavní příčinou rozvoje osídlení se tak stala exploatace ložisek rud cínu, stříbra, mědi a olova. Sídlní struktura se začala formovat s postupujícím kolonizačním procesem v 13. a 14. století, avšak pro historii Krušnohoří nejvýznamnější kolonizační vlna vyvrcholila až v 30. letech 16. století a jejím výsledkem bylo založení mnoha nových horních měst a prudký vzrůst počtu obyvatel. V důsledku postupného úpadku rudného dolování způsobeném řadou faktorů (válečné konflikty, vyčerpání ložisek, pokles ceny kovů) hledalo místní obyvatelstvo náhradní zdroje obživy, kromě zemědělství (chov hovězího dobytka, skromné polní hospodářství) a těžby dřeva se jednalo o různé formy domácí výroby: tkalcovství, výroba krajků, rukavic a dřevěných produktů (hračky, domácí potřeby, hudební nástroje). Přes dílčí emigraci do prosperujících oblastí ve 2. polovině 19. století

21 TOLASZ, R. a kol.: *Atlas podnebí Česka*. Praha – Olomouc 2007.

22 Časný nástup zimy v Krušných horách dokládají též četné fotografie sklizně brambor z polí pokrytých sněhem (například z 9. října 1905) a předeším zprávy. Například E. Philipp uvádí celou řadu zimních sezón s dlouhou dobou sněhové pokrývky a tuhými mrazy z 19. a první poloviny 20. století pro okolí Hory Svaté Kateřiny včetně komplikací způsobených místnímu obyvatelstvu. PHILIPP, E.: *Erinnerungsbuch der Gemeinden Gebirgsneudorf, Katharinaberg, Brandau, Einsiedl, Kleinhan-Rudelsdorf, Deutschneudorf, Deutscheinsiedel*. Deisenhofen 2002.

23 *Podnebí Československé socialistické republiky: tabulky*. Praha 1961.

24 Řada takových snímků pochází z počátku roku 1905 a z března 1907.

25 TOLASZ, R. a kol.: *Atlas podnebí Česka*, c. d.

měla vrcholová část Krušných hor ještě roku 1900 stejnou hustotu zalidnění jako činil průměr Českých zemí – 118 ob./km². Podle sčítání provedeného roku 1930 žilo v 83 sídlech vrcholové části Krušných hor celkem 70 187 obyvatel, počet domů činil 10 434. Zásadní zlom v demografickém vývoji Krušných hor znamenalo nucené vysídlení většiny německy mluvícího obyvatelstva v letech 1945–1946. Poválečné demolice neobydlených a chátrajících stavení výrazně postihly domovní fond řady sídel. Důsledkem nedostatečného dosídlení a dalších vlivů (dočasně uzavřené hraniční pásmo, výstavba vodních nádrží) zanikl nemalý počet sídel, zpravidla menších vesnic v periferní poloze,²⁶ ale i architektonicky hodnotné město Přísečnice. Řada obcí získala spíše rekreační funkci. Ze srovnání výsledků sčítání z let 1930 a 2011 vyplývá, že počet obyvatel zájmového území poklesl o 85 % a počet domů o 68 %.²⁷

Krušnohorský lidový dům a jeho vývoj

Krušnohorský dům představuje podle typologie lidového domu českých zemí Josefa Vařeky²⁸ regionální dobovou formou domu severozápadních Čech, ke kterému dále náleží dům chebský, slánský a středohorský. Krušnohorský dům byl původně roubený s podstávkou, u patrových staveb navazovalo na roubené přízemí hrázděné patro.²⁹ Tento typ domu se uplatňoval ve venkovském prostředí ještě v 17. a 18. století a jeho postupné vymizení souviselo s rozvojem rudného dolování v Krušnohoří, neboť dřevo bylo důležitou surovinou pro hornické a hutnické provozy. Roubená konstrukce přízemí domu byla proto nahrazována zdívkou z dostupnějšího a levnějšího lomového kamene.³⁰ Jednalo se tedy o adaptaci na změněné hospodářské poměry v regionu. Dům s roubeným přízemím s podstávkou a hrázděným patrem se vyskytoval ojediněle v několika odlehlých vesnicích ještě na počátku 20. století.³¹

Do dnešních dnů dochované tradiční krušnohorské domy pocházejí z 18. a 19. století. Mladší zástavba z konce 19. století a první třetiny 20. století již postrádá většinu typických rysů zdejší lidové stavební tradice, přejímá prvky městské

26 Například Přední Cínovec, Fláje, Mackov, Vilejšov, Mohelnice, Oldříš, Rusová a Dolina.

27 Demografické údaje převzaty z: *Lexikon obcí pro Čechy*. Wien 1904. *Statistický lexikon obcí v zemi České*. Praha 1934. *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*. Praha 2015.

28 VAŘEKA, J.: *Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích*. Český lid 66, 1979, č. 3, s. 149–155.

29 Pronikáním hrázděné konstrukce do Krušnohoří z Německa se zabýval například ZEMAN, V.: *Objekty s hrázděnou konstrukcí saského typu v západním Krušnohoří*. Historický sborník Karlovarska 10, 2004, s. 42–63.

30 VAŘEKA, J.: *Etnografický výzkum v zátopové oblasti Přísečnice v Krušných horách*. Český lid 58, 1971, č. 5, s. 295–299. POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*. Most 2011.

31 POKORNÁ, L.: *Etnografický obraz způsobu života lidu Mostecka*. In: Pokorná, L. (ed.): *Osud Mostecka*. Most 1996, s. 94–127.

Zástavba Rudolic v Horách okolo roku 1930. Pro vrcholovou část Krušných hor typické nízké přízemní domky se šindelovými štíty a střechami, vchody chrání „sněhové domečky”. Kolem roku 1930, foto M. Nowak, SLUB / Deutsche Fotothek.

architektury a blíží se spíše rodinným vilkám.³² V poválečném období zanikla podstatná část venkovské zástavby. Od 60. let 20. století narůstal zájem rekreatantů z podkrušnohorských měst i Prahy o sezónní bydlení v Krušných horách, což znamenalo záchranu nemalého množství zbývajících staveb. Modernizace bydlení v posledních desetiletích ovlivnila vzhled původního lidového domu, změnila interiérové vybavení obytných místností a využití hospodářské části objektu.³³

V Krušných horách sice nejsou zachovány hodnotné vesnické celky starší lidové architektury, ale řada lokalit si přes citelné ztráty zachovala alespoň část svých architektonických a urbanistických hodnot (např. Přebuz, Jindřišská, Kalek a Boleboř). Přesto zde dosud není vyhlášena žádná vesnická památková rezervace či zóna. Hodnotná je ovšem také zástavba krušnohorských městeček, například Výsluní, Mikulova a Horní Blatné, která je od roku 1992 městskou památkovou zónou.³⁴

32 PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl III. Západní Čechy*. Praha 2005. ZEMAN, L.: *Hrázděné stavby jako specifická architektura českého pohraničí*. Sborník Muzea Karlovarského kraje 20, 2012, s. 99–132.

33 POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*, c. d.

34 PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl III. Západní Čechy*, c. d. PEŠTA, J.: *Encyklopedie*

Zděný domek v dnes již zaniklém Vilejšově se stodolou v zadní části. Přízemí bez podezdívky je ohozeno hrubou omítkou, která kontrastuje s hladkými pásy okolo oken, na nároží a pod střechou. V šindelové střeše je nad vchodem umístěn vikýřek na seno. Štít je chráněn šindelem kladeným v diagonálních řadách na středový sraz, dole je ukončen vodorovnou řadou svise položených zaobleně ukončených šindelů. 1955, foto J. Vařeka, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha.

V německém Seiffenu se nachází muzeum v přírodě se souborem čtrnácti obytných a výrobních objektů reprezentujících lidové stavitelství saské části středních Krušných hor. Na české straně pohoří, v Lesné, se nachází replika krušnohorského lidového domu³⁵ se stálou expozicí o životě zdejších horalů před přibližně 100 lety, přičemž obojí přibližuje muzejní průvodce.³⁶

českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj. Praha 2009. URBAN, M. a kol.: *Horní města Krušných hor: Karlovarský kraj.* Sokolov 2015. URBAN, M. a kol.: *Horní města Krušných hor: Ústecký kraj.* Sokolov 2015.

35 Krušnohorské muzeum v Lesné otevřeno v roce 2010 bylo vybudováno v rámci projektu *Zprostředkování společných historických hodnot lidových staveb a životního stylu včetně lidového umění v Krušnohorském regionu Seiffen/Lesná* podpořeného z Programu Cíl 3/Ziel 3 na podporu přeshraniční spolupráce mezi Českou republikou a Svobodným státem Sasko 2007–2013.

36 POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*, c. d.

Adaptace projevující se v dispozici a konstrukci domu

Krušnohorský lidový dům je přízemní, případně patrový, dispozičně se jedná o jednotný dům chlívniho typu. Jen výjimečně došlo k vytváření dvora vznikem některých hospodářských objektů (stodola, kůlna) v souvislosti se zvýšením výnosů zemědělské výroby v 2. polovině 19. století.³⁷ Hospodářské a obytné prostory jsou u chlívniho typu domu soustředěny pod jednou střechou a jsou uvnitř domu také propojeny. Ze síně situované přibližně uprostřed domu se totiž vstupovalo do světnice v přední části domu a na druhé straně přímo do chléva, který byl přístupný také ze zápraží.³⁸ Toto řešení mělo své opodstatnění, neboť takto byl zajištěn přístup do chléva i v zimních měsících, když množství sněhu znesnadňovalo vstup do chléva ze zápraží, hospodář tak nemusel v zimě téměř vycházet z domu. Teplo produkované dobyt看em pozitivně přispívalo k tepelnému režimu objektu v zimním období. Vnitřní dispozice domu tak byla přizpůsobena nepříznivým klimatickým podmínkám.

Světnice představovala největší obytnou místnost a byla vybavena rozměrným kachlovým sporákem, který sloužil k vytápění, vaření, pečení, ohřívání a sušení vlhkého oblečení a bot. Z tohoto důvodu se muselo v kamnech topit i v létě. S rozšířením kachlového sporáku ve 2. polovině 19. století došlo ke změně využívání černé kuchyně. Z ní nebo ze zadní části síně byl vytápěn kachlový sporák a obsluhována chlebová pec, která u některých domů vystupovala ze zadní boční stěny domu v podobě obdélného hranolového přístavku krytého pultovou nebo sedlovou stříškou.³⁹ Ze síně vedlo dřevěné schodiště do prvního patra, u přízemních domů pouze do podkrovní. V půdním prostoru přízemních domů byly nad obytnými místnostmi v přední části domu umístovány jedna nebo dvě podkrovní světničky, které sloužily převážně ke spaní. Zpravidla se v nich netopilo, případně byly vytápěny vzduchem přiváděným ze světnice otvorem v podlaze opatřeným posuvnou klapkou regulující jeho množství. V prostoru nad chlévem se nacházely úložné prostory především pro seno, obilí a nářadí.⁴⁰ Tyto zásoby tak byly po celou zimu dobře přístupné.

Domy měly jen nízkou nebo žádnou podezdívku a místnosti měly nízký strop. Byla tak minimalizována plocha vnějšího pláště a tím redukováno množství unikajícího tepla. Vzhledem ke své nízké výšce byly přízemní domy také méně vystaveny působení povětrnostních činitelů než patrová stavení především v zimách s bohatou sněhovou nadílkou, kdy ze sněhu fungujícího jako tepelný izolant vyčnívaly jen střechy. Dispozice přízemí patrových domů byla stejná jako u těch přízemních, přičemž půdorysné členění patra korespondovalo s půdorysem v přízemí. V patrových

37 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

38 Ze světnice se někdy dodatečně vydělovala světnička. V zadních traktech některých domů bývala kromě chléva také komora, v jiných naopak chlév scházel. Na chlév mohla navazovat malá stodola s vraty.

39 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

40 POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*, c. d.

usedlostech žili vlastníci polnosti o rozloze přes 5 ha a větší počet dobytka, zatímco přízemní domy obývali drobní a střední rolníci, kteří měli ještě jiný zdroj obživy, jako byla práce v lese či domácí výroba.⁴¹

Krušnohorský dům byl z převážné většiny zakončen střechou sedlovou, jen výjimečně polovalbovou či valbovou. Střechy byly poměrně vysoké, vyšší než přízemí a strmé (45–56°), aby z nich dobře odtékala voda a sklouzával sníh.⁴² Voda musela být rychle odvedena, aby šindel nebo došek nezačal podléhat zkáze. Štíty byly bedněné nebo zděné, případně vyzděné do výše podkrovních světniček a horní část byla bedněná. Pro podávání sena byly zadní štíty opatřeny dřevěnými dvířky s kladkou nebo byl ve střeše zabudován nakládací vikýř.⁴³

Sedlové střechy některých domů měly jednu stranu o mírnějším sklonu, zatímco druhá byla prudší. Vůči převládajícímu směru větru byla exponována mírnější strana, která tak nebyla při bouřích vystavena příliš velkému tlaku. Sníh byl převát přes hřeben na prudší stranu střechy a snadněji tak sklouzl dolů.⁴⁴ Asymetricky byly střechy u některých objektů řešeny ještě v jiném ohledu. Na jedné z bočních stran jednopatrových domů, zpravidla té zadní bez vstupu, byla střecha protažena až k přízemí, u přízemních staveb sahala téměř k zemi, přičemž kryla menší přístavek pro uskladnění zemědělského nářadí nebo dřeva na topení. Na severní nebo západní straně tak byl dům chráněn před větrem.⁴⁵

Okenní a dveřní otvory představují místa největší ztráty tepla. Okna krušnohorských domů proto byla spíše menší. Původně zvyšovaly tepelnou izolaci vnější jednokřídlé okenice, posléze i na zimní měsíce do zárubní vsazovaná vnitřní okna. V průběhu 19. století se začala rozšiřovat špaletová okna, jednokřídlé okenice však byly na mnoha objektech běžné ještě v prvních desetiletích 20. století, jak dokládají ikonografické prameny. Orámování oken v šindelem či bedněním obložené stěně bylo řešeno různě, muselo být ale dbáno na to, aby za obložení nezatékala srážková voda. Součástí orámování byla nad oknem vystupující tenká lišta sloužící jako stříška a pod oknem ukloněná deska odvádějící vodu od stěny.⁴⁶

41 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

42 CARSTENSEN, J.: *Schindeldach und Schindelgiebel. Geschichtliche Entwicklung. Herstellung und Verwendung der Holzschindel im Iser-, Riesen- und Erzgebirge*. Schwarzenberg im Erzgebirge 1937. POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*, c. d.

43 KRATOCHVÍLOVÁ, A.: *Vesnice a její proměny. Hřebečná a Malý Hrzín*. In: Bohdál, P. a kol.: *Proměny montánní krajiny: historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří*. Loket 2013, s. 124–131.

44 EICHHORN, A.: *Schindelgiebel, Schindel- und Strohdach im östlichen Erzgebirge*. Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz 13, 1924, s. 129–134.

45 HOFMANN, J.: *Die Ländliche Bauweise, Einrichtung und Volkskunst des 18. und 19. Jahrhunderts in der Karlsbader Landschaft*. Karlovy Vary 1928. EICHHORN, A.: *Das Kammlandhaus des Erzgebirges als Beispiel bodenständiger Bauweise und Volkskunst*. Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde 3, 1928, Heft 1, s. 1–4. VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

46 WACHSMANN, W.: *Über die Architektur der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge*. Erzgebirgs-Zeitung 23, 1902, č. 8, s. 175–181. VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

Snímek dnes již zaniklého domu v Myslívě u Božího Daru z 30. let 20. století. Zděný patrový dům s asymetrickou sedlovou střechou a bedněním prvního patra a štítu. 30. léta 20. století, fotoarchiv Thomas Lang, Chemnitz.

Stavební materiály

Hlavními stavebními materiály stěn byly kámen a dřevo, které byly snadno dostupné a dopravovaly se jen na krátkou vzdálenost. Alespoň zčásti pocházely z vlastních zdrojů stavitele a nemusely být tedy kupovány. Domy se stavěly především z nasbíraného nebo lomového kamene, který je vůči působení nepříznivého klimatu velmi odolný. U novějších staveb se používalo doplňkově i pálených cihel na nárožích dveřních a okenních otvorů.⁴⁷ U patrových domů navazuje na zděné přízemí zděné nebo hrázděné patro. Hrázděnou konstrukci tvoří trámová nosná kostra vyplněná tyčovinou s hliněnou mazaninou nebo cihlami u relativně mladších staveb. Hrázděné zdivo však v drsném podnebí trpí a rozpadá se. Pro zvýšení životnosti se musely hrázděné stěny chránit obložením.⁴⁸ Patrové domy s nekrytým hrázděním v prvním patře nalezneme především ve vesnicích na krušnohorském svahu s relativně mírnějším klimatem.⁴⁹ Na rozdíl od staveb sousedního Chebska není hrázděním

47 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d.

48 POKORNÁ, L. – KIRSCH, A. – AUERBACH, K.: *Landschaft, Haus und Handwerk. Beiträge zum Spielwarengbiet im sächsisch-böhmischen Erzgebirge / Krajina, dům a řemeslo. Příspěvky k hrádkářské oblasti v sasko-českém Krušnohoří*. Seiffen 2010.

49 PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj*, c. d.

Dekorativní šindelové obložení štítů ve Flájič, které musely v 50. letech 20. století ustoupit výstavbě stejnojmenné vodní nádrže. 1925, foto M. Nowak, převzato z A. Eichhorn (1925).

krušnohorských domů tak dekorativní, přesto působí esteticky, protože tmavě natřené trámy ostře kontrastují s bíle nalíčenými obdélníkovými nebo čtvercovými poli, z nichž některá jsou vyplněna tzv. ondřejskými kříži.⁵⁰

Charakteristickým znakem venkovských staveb Krušných hor bylo užití bednění nebo šindele k ochraně štítů a hrázděných pater proti nepříznivým povětrnostním vlivům. Obložení bylo také zvýšena tepelná izolace objektu ve zdejším chladném podnebí. Bednění bylo prováděno z prken kladených svisle na sraz, spáry byly lištovány.

V průběhu 20. století se rozšířil obklad z eternitových šablon, v jednotlivých případech lze nalézt také břidlicové štíty. Ze šindelového obložení se stal zejména během 19. století ozdobný prvek s působivým dekorativním účinkem. Estetickou funkci šindele podmiňovala jeho variabilitnost ve způsobu položení a v tvaru zakončení (nejčastější bylo rovné, zašpičaté nebo zaoblené). Jednotlivé šindele byly kladeny ve svislé nebo zešíkmené poloze ve vodorovných nebo šikmých řadách. Při svislém pokládání šindelů bylo obložení trvanlivější, neboť déšť a sníh na šindelích méně ulpávaly.⁵¹ Dekorativní šindelové vzory štítů byly typické především pro ves-

50 FISCHER, E.: *Ortskunde von Reischdorf*. Schmiedeberg 1921. VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d., s. 225–237.

51 WACHSMANN, W.: *Über die Architektonik der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge*, c. d., s. 175–181. EICHORN, A.: *Schindelgiebel, Schindel- und Strohdach im östlichen Erzgebirge*, c. d., s. 129–134. CARSTENSEN, J.: *Schindeldach und Schindelgiebel. Geschichtliche Entwicklung*.

Okno s orámováním v šindelovém štítě č. p. 128 v Českém Jiřetíně. Střídající se rovné a zašpičatělé ukončení šindelů je jedním z mnoha vzorů šindelového obložení štítů. 1983, Oblastní muzeum v Mostě.

Dům se štítem vyzděným do poloviny, závětrím a doškovou střechou s tyčemi. Typické stavení pro dnes již neexistující obec Habartice na Teplícku. Nedatováno, Muzeum města Ústí nad Labem.

nice náhorních poloh Litvínovska (např. Fláje, Dlouhá Louka, Český Jiřetín, Vilejšov). Izolační funkci plnila i případná vysoká sněhová pokrývka anebo obložení vnějších stěn domu na podzim palivovým dřívím nebo chvojím, alespoň na straně vystavené působení povětrnostních činitelů.⁵²

Jako střešní krytina byl používán šindel, v některých sídlech spíše došek, od konce 19. století také eternit, térová lepenka a břidlice.⁵³ Šindel byl však převažující krytinou až do 20. století, neboť měl řadu výhod. Dvojitě kladená šindelová krytina udržovala půdní prostor v zimě relativně teplý a v létě chladnější. Její izolační schopnost zvyšuje vzduchová mezera mezi oběma vrstvami šindele. K dalším přednostem šindele náleží menší zatížení krovu a možnost vlastní výroby a snadné opravy.⁵⁴ Na hřebenu střechy byl horní okraj závětrné strany přesažen o několik centimetrů nejvyšší šindelovou řadou návětrné strany, aby bylo zabráněno pronikání deště a sněhu do mezery mezi nimi. Hřeben, spodní okraj střechy a hrany nad štítem musely být také dostatečně zajištěny proti zvedání šindelů při poryvech větru. Délka a šířka šindele byla proměnlivá,

Herstellung und Verwendung der Holzschindel im Iser-, Riesen- und Erzgebirge, c. d. POKORNÁ-DRAŽNÁ, L.: *Šindelové štíty na lidových stavbách mosteckého Krušnohoří*. Český lid 78, 1991, č. 2, s. 101–106.

52 HOFMANN, J.: *Etwas über ländliche Bauten im Erzgebirge*. In: Wenisch, R.: *Das Erzgebirge und sein Vorland*. Wien 1924, s. 190–195. KARELL, V.: *Volksbrauch und Volksglaube*. 2. Bd. Komotau 1934. *Heimatkunde des politischen Bezirkes Komotau, die Gerichtsbezirke Komotau, Görkau und Sebastiansberg umfassend*. Komotau 1898.

53 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d., s. 225–237.

54 CARSTENSEN, J.: *Schindeldach und Schindelgiebel. Geschichtliche Entwicklung. Herstellung und Verwendung der Holzschindel im Iser-, Riesen- und Erzgebirge*, c. d. FIEDLER, A. – HELBIG, J.: *Das Bauernhaus in Sachsen*, c. d.

jeho tloušťka činila 2 cm. Každý šindel byl na jedné straně opatřen drážkou a na druhé zkosen do úzkého břítu, který zapadal do drážky sousedního šindele. Šindel se vždy pokládal břítem proti směru nejčastějších větrů, aby voda a sníh nebyly tak snadno vhnány do drážek a nepronikaly tak do půdního prostoru.⁵⁵ Šindelové střechy a štíty byly v Krušných horách stejně jako v jiných regionech pro zvýšení životnosti často natírány různými tradičními nebo již modernějšími impregnačními prostředky⁵⁶ nebo jimi byly šindele před položením napouštěny. Zejména vhodné byly ty přípravky, které zároveň snižovaly hořlavost šindele. Běžně byly na šindelových střechách položeny dlouhé žebříky, umožňující rychlý zásah v případech požáru.⁵⁷

V některých lokalitách jako střešní krytina dominoval došek, který měl také celou řadu výhod. V prvé řadě byla sláma vynikajícím tepelným izolantem. Doškové střechy byly pro mnohé domkáře přístupnější nejen pro nízké pořizovací náklady (zpravidla sláma z vlastní produkce), ale mohli si je sami pokládat a opravovat bez potřeby speciálních nástrojů. Stará došková krytina byla dokonce ještě upotřebitelná jako podestýlka nebo hnojivo. Slaměná stěbla žita se vázala povíslím do otýpek, které byly přivazovány na střešní latě. Každá řada je následně z části překryta výše umístěnými otýpkami tak, že vznikne nepropustná plocha střechy. Hlavní nevýhodou došku byla značná hořlavost, avšak přes vydávání různých protipožárních nařízení se jej místy nepodařilo ani na počátku 20. století pro jeho přednosti nahradit jinými druhy krytiny.⁵⁸ Doškové střechy se vyskytovaly především ve východní části Krušných hor⁵⁹, neboť zde se díky relativně příznivějšímu podnebí pěstovalo obilí. Na doškových střechách byly obvykle položeny dřevěné tyče, připevněné ke krokvím, jež měly zabránit zvedání otýpek slámy vlivem silného větru. Na střechách domů vystavených větru tvořily obdélníkovou síť po celé ploše střechy.⁶⁰ Za tyčemi se však hromadila voda, což slámu činilo náchylnější ke hnilobě. Došek se někdy kombinoval s šindelem, kdy vnitřní plocha střechy byla pokryta doškem, zatímco hřeben a okraje střechy u okapu a štítu šindelem, neboť na těchto exponovaných místech byl došek neodolal náporu větru.

55 EICHHORN, A.: *Schindelgiebel, Schindel- und Strohdach im östlichen Erzgebirge*, c. d., s. 129–134. HÁJEK, V. a kol.: *Lidová stavení. Opravy a úpravy*. Praha 2001.

56 Močůvka, karbolineum, solanka a různé druhy kamence.

57 UMLAUFT, F. J.: *Hausbauformen in Aussiger Bezirke*. In: *Heimatkunde des Bezirkes Aussig*, 2. díl, zvl. otisk. Aussig 1929, s. 230–249.

58 EICHHORN, A.: *Schindelgiebel, Schindel- und Strohdach im östlichen Erzgebirge*. *Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz* 13, 1924, s. 129–134. POKORNÁ, L.: *Dřevo – fenomén Krušných hor*. Litvínov 2011.

59 Typické byly pro Habartice, Adolfov, Fojtovice, Nakléřov a Krásný Les.

60 EICHHORN, A.: *Stroh und Schindel am Erzgebirgshaus*. *Glückauf* 47, 1927, s. 97–98. UMLAUFT, F. J.: *Hausbauformen in Aussiger Bezirke*, c. d., s. 230–249. ŠAFRÁNEK, V. – GROMOVSKÁ, A.: *Vývoj lidové architektury*. Ústí nad Labem 1976.

Architektonické prvky typické pro lidové stavitelství Krušných hor

I. Závěťří

Charakteristickou a po celém zájmovém území velmi rozšířenou součástí krušnohorského domu bylo závěťří,⁶¹ pro které se vžilo také označení *sněhový domeček*. Sloužilo především k ochraně vchodu do domu před nepřízní počasí a mělo různou podobu. K jeho dílčím funkcím náleží snížení tepelné ztráty v zimním období, ochrana vstupu před větrem, deštěm a zavátím sněhem, odkládací prostor pro obuv a šatstvo a prodloužení trvanlivosti dveří a zárubní.⁶² Závěťří byla prkenná, někdy i zděnná a opatřená pultovou nebo sedlovou stříškou. Jejich rozměry byly proměnlivé, zatímco některé měly podobu bytelných přístavků, jiné nebyly o mnoho větší než domovní dveře a jejich hloubka činila jen několik málo decimetrů. Dveře byly zpravidla zepředu a kvůli sněhové pokrývce se otevíraly dovnitř. Některá prkenná závěťří byla mobilní a před domovní dveře byla přistavována na zimní měsíce, mnohdy se nepřemísťovala ani během letních měsíců.

II. Arkýřový záchod

Dalším typickým a zároveň pro Krušné hory specifickým prvkem byl tzv. krušnohorský záchod.⁶³ Nenacházel se na dvoře, ale byl součástí domu, aby mohl být používán i v zimním období. Jednalo se o suchý bedněný arkýřový záchod, někdy obložený šindelem či eternitem a krytý pultovou stříškou.⁶⁴ Podobal se hradním převětům, neboť byl vysunutý z domu nad hnojště. U přízemních domů vyčníval ze zadního štítu, u patrových domů většinou taktéž ze štítu, zřídka z boční stěny. Prostor pod ním v úrovni přízemí byl dříve otevřen, v první polovině 20. století byl však v některých případech zabeđen.⁶⁵ Arkýřový záchod býval dříve běžnou součástí domů, ikonograficky je doložen nejméně z třiceti vesnic z celých Krušných hor. Do současnosti se jich dochovalo jen velmi málo, několik ukázek lze spatřit v muzeu v přírodě v Seiffenu.

III. Další vchod v patře

Dalším specifickým prvkem některých krušnohorských domů jak ve venkovských sídlech, tak malých městech byl druhý vchod situovaný v prvním patře, případně ve střeše přízemních domů. Nacházel se zpravidla nad vchodem v přízemí a horní polovina dveří byla obvykle prosklená. Funkce tohoto vchodu byla proměnlivá, daná

61 Německy označován jako *Vorhaus, Vorhäusl, Vorhäuschen* nebo *Windfang*.

62 VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*, c. d., s. 225–237. POKORNÁ, L.: *Muzejní průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*, c. d. ZEMAN, L.: *Hrázděné stavby jako specifická architektura českého pohraničí*, c. d., s. 99–132.

63 Německy nazýván *Aborterker* nebo *Freischwinger*.

64 PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj*, c. d. ZEMAN, L.: *Krušnohorská báňská města a specifika tradiční krušnohorské architektury*. In: Kratochvílová, A. (ed.): *Bohatství historického stavebního vývoje Krušnohoří*. Loket 2011, s. 13–18.

65 VAŘEKA, J.: *Etografický výzkum v zátopené oblasti Přísečnice v Krušných horách*, c. d., s. 295–299. HELBIG, J.: *Die ländliche Bauweise im östlichen Erzgebirge*, c. d., s. 227–237.

Patrový hrázděný dům v Rusové č. p. 256 má závětří, druhý vchod v 1. patře a eternitové obložení štítu a krušnohorského záchodu nad hnojštěm. 1970, foto J. Vařeka, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha.

Krytý bedněný můstek mezi stodolou a patrovým obytným stavením v již neexistující osadě Pastvina u Moldavy. 1947/1948, foto V. Pražák, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha.

aktuální potřebou. Běžně je uváděno, že sloužil k opuštění domu, když bylo přizemí zavato sněhem. Dále umožňoval snadné nakládání sena a transport rozměrnějších kusů nábytku ve srovnání se strmým a úzkým schodištěm.⁶⁶ Uváděna je i možnost použití v případě požáru.⁶⁷ Doložen je jen ze šesti sídel mezi Chomutovem a Vejprty, běžný je zejména ve Výsluní a Měděnci.

IV. Krytý spojovací můstek v patře

Můstek spojující v úrovni prvního patra dům se stodolou umožňoval pohodlný přechod mezi oběma objekty i v tom nejnepříznivějším počasí. Má svoji obdobu v hradní architektuře, kde ovšem plnil fortifikační funkci.⁶⁸ Bedněný můstek byl krytý sedlovou eternitovou stříškou a v některých případech byly boční stěny kryty eternitovými šablonami. Spojovací můstek byl zcela ojedinělým prvkem, mimo jiné pro omezený výskyt dvojstranných dvorů. Známe je doposud pouze ze šesti zaniklých hospodářských usedlostí v Českém Jiřetíně, Třebíšce, Vilejšově, Flájích, Pastvinách a Mackově.

66 BINTEROVÁ, Z.: *Průvodce Měděncem, Kovářskou, Vejprty a okolím*. Chomutov 1971. VAŘEKA, J.: *Etnografický výzkum v zátopové oblasti Přísečnice v Krušných horách*, c. d., s. 295–299. *Zpráva o výsledku komplexního průzkumu katastrálního území obce Výsluní v okrese Chomutov ve dnech 10.–13. dubna 1957*. Ústí nad Labem 1957.

67 VAŘEKA, J.: *Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge*, c. d., s. 175–200.

68 Například na hradě Pernštejn dodnes propojuje krytý můstek hradní palác s obytnou věží, v přízemí nepřístupnou, která plnila funkci posledního útočiště. ŠKRABAL, J. Z. – LÁTAL, V. – MOUČKA, P. – PROCHÁZKOVÁ, M. – BLÁHA, J.: *O opravě střech a krovů na Pernštejně*. Velké Opatovice 2002.

Dnes již nestojící usedlost č. p. 28 v Českém Jiřetíně s arkýřovým záchodem a můstkem spojujícím stodolu a obytnou část. 1943, foto Seifert, Oblastní muzeum v Mostě.

Závěr

Krušnohorský lidový dům byl silně vázán na přírodní a sociální prostředí, ve kterém se vyvíjel. Jeho součástí byl celý soubor účelných adaptací, které představují výsledek staletí trvajícího adaptačního procesu na chladné podnebí se všemi jeho dílčími projevy (vítr, déšť, sníh). Tyto adaptace lze rozdělit do několika skupin podle funkce:

- tepelná izolace (bednění, šindel, došek)
- ochrana okenních a dveřních otvorů (závětří, okenice)
- omezení kumulace sněhu na střeše (prudká, asymetrická střeška)
- ochrana vnějšího pláště (šindelové či eternitové obložení, bednění)
- snížení exponovanosti domu vůči povětrnostním činitelům (nízké přízemí, střeška protažená na návětrné straně dolů)
- možnost komunikace mezi jednotlivými prostory uvnitř domu během zimního období (chlévní typ, krytý můstek, arkýřový záchod)
- dostatečně výkonný zdroj tepla (velký kachlový sporák)
- omezení velikosti vytápěných prostor.

Jak vyplývá z přehledu, některé adaptace plnily několik funkcí. Například šindelové obložení stěn bylo tepelnou izolací a zároveň chránilo zdivo před nepřízní počasí, čímž prodlužovalo jeho životnost. Zprostředkovaně se charakter podnebí projevil v prostorovém řešení domu, neboť chlévní typ domu úzce souvisí s hospodářským zaměřením oblasti – pastevectvím, které je podmíněno ponejvíce klimaticky.

Uvedené adaptace výrazně napomáhaly chránit obyvatele a dobytek před nepříznivými povětrnostními vlivy a vytvořit tak příjemné vnitřní prostředí. Krušnohorský dům je názorným příkladem, jak bylo s limitovanými zdroji a možnostmi (dobové

konstrukční techniky, omezené zdroje dřeva jako stavebního materiálu a paliva) dosaženo maximálního efektu v hospodaření s teplem. V některých ohledech může být i dnes inspirací, jak v této klimaticky nepříznivé oblasti energeticky úsporně stavět. Dokladem jsou závěťří, kterými jsou díky jejich funkčnosti i dnešní novostavby běžně vybaveny.

Soubor adaptací tradičního krušnohorského domu na drsné klima lze z hlediska jejich geografického výskytu rozdělit na dvě skupiny. První představují ty adaptace, které jsou běžné i v jiných horských oblastech českých zemí či střední Evropy. Patří k nim například chlěvní typ domu či široké uplatnění šindele. Druhou skupinou jsou adaptace pro Krušné hory specifické, které se v jiných regionech nevyskytují, případně jen ojediněle. Náleží k nim asymetrické střechy, závěťří, arkýřový záchod, druhý vchod v patře a krytý spojovací můstek v patře. Některé jsou proto v literatuře označovány přívlastkem *krušnohorský* (např. krušnohorský záchod).

Naproti tomu v Krušných horách nenalezneme některé adaptace na horské klima, které jsou charakteristické pro lidovou architekturu jiných horských oblastí. Tak například v Krkonoších, Orlických horách a na Valašsku usnadňují uzavřené dřevěné podsíně podél domu provoz i v zimním období.⁶⁹ Alpský dům známý z Volarška má nízkou rozlehlou střechu přesahující obytnou část, hospodářské prostory, síň sloužící jako průjezd, někdy i stodolu a dokonce malý dvorek (*Vorhaus*). Soustředění celé usedlosti pod jednou střechou vycházelo z nutnosti obstarat její chod včetně péče o dobytek i v zimách s velkým množstvím sněhu.⁷⁰

Tradiční krušnohorský dům, především jeho forma a pro vzhled velmi charakteristický šindel a bednění, vzhledem k vysoké hustotě osídlení vrcholové části Krušných hor spoluutvářel a spoluutváří krajinný ráz tohoto pohorí po obou stranách státní hranice. Více to dnes platí pro saskou stranu Krušných hor, kde je starší stavební fond v celkově lepším stavu. Trvalé zachování zdejšího typického krajinného rázu je hodnotou nejen samo o sobě, ale může také přispět k formování regionální identity a zvyšování atraktivity tohoto kraje pro návštěvníky. Potřebná je proto nejen ochrana nepřilíš početných staveb lidové architektury, které požívají statutu kulturní památky, ale především respektování tradičních architektonických forem a stavebních materiálů v případě novostaveb a rekonstrukcí.

Krušnohorská lidová architektura představuje součást kulturně-historického dědictví a náleží tedy k celkovým památkovým hodnotám území, které vzhledem ke své dlouhé hornické historii a výskytu velkého množství montánních památek usiluje o zápis na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO pod názvem *Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge*.

69 PITTEROVÁ, A.: *Krkonošský horský dům*. Památková péče 31, 1971, s. 75–80. ŠTĚPÁNEK, L.: *Zemědělský lidový dům v Orlických horách*. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 10, 1971, s. 119–142. VĀŘEKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura*. *Encyklopedie*, c. d.
70 MENCL, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980.

Literatura a prameny

- ALMUSAED, A.: *Vernacular Architecture from Cold and Temperate Regions*. In: Almusaed, A.: *Biophilic and Bioclimatic Architecture*. London 2011, s. 251–263.
- ABADI, Z. A. – DOAB, A. G. – KORDI, Q.: *Architectural Traditional Tissue in Cold and Mountainous Regions Climates of Iran*. *Journal of Applied Environmental and Biological Science* 5, 2015, č. 5, s. 326–333.
- BALEJ, M. – ANDĚL, J. – JEŘÁBEK, M. a kol.: *Východní Krušnohoří – geografické hodnocení periferní oblasti*. *Acta Universitatis Purkynianae* 96, 2004, č. 5, s. 1–269.
- BINTEROVÁ, Z.: *Průvodce Měděncem, Kovářskou, Vejprty a okolím*. Chomutov 1971.
- BODACH, S. – LANG, W. – HAMHABER, J.: *Climate responsive building design strategies of vernacular architecture in Nepal*. *Energy and Buildings* 81, 2014, s. 227–242.
- BOUILLOT, J.: *Climatic design of vernacular housing in different provinces of China*. *Journal of Environmental Management* 87, 2008, s. 287–299.
- BUREŠ, P.: *Výzkumný projekt Památková dokumentace vesnických sídel v ČR*. *Zprávy památkové péče* 66, 2006, č. 4, s. 325–329.
- CARSTENSEN, J.: *Schindeldach und Schindelgiebel. Geschichtliche Entwicklung. Herstellung und Verwendung der Holzschindel im Iser-, Riesen- und Erzgebirge*. Schwarzenberg im Erzgebirge 1937.
- CEREGHINI, M.: *Building in the mountains: architecture and history*. Milano 1957.
- COCH, H.: *Bioclimatism in vernacular architecture*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 2, 1998, č. 1–2, s. 67–87.
- DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. a kol.: *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR*. Brno 2006.
- EICHHORN, A.: *Schindelgiebel, Schindel- und Strohdach im östlichen Erzgebirge*. *Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz* 13, 1924, s. 129–134.
- EICHHORN, A.: *Auf den deutschböhmisches Kammhochflächen des östlichen Erzgebirges*. *Mitteilungen des Landesvereins Sächsischer Heimatschutz* 14, 1925, s. 25–53.
- EICHHORN, A.: *Stroh und Schindel am Erzgebirgshaus*. *Glückauf* 47, 1927, s. 97–98.
- EICHHORN, A.: *Das Kammlandhaus des Erzgebirges als Beispiel bodenständiger Bauweise und Volkskunst*. *Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde* 3, 1928, Heft 1, s. 1–4.
- FIEDLER, A. – HELBIG, J.: *Das Bauernhaus in Sachsen*. Berlin 1967.

- FISCHER, E.: *Ortskunde von Reischdorf*. Schmiedeberg 1921.
- FRECKMANN, K. – MEYER, Ch. (eds.): *Ländlicher Hausbau in Sachsen: Eine wissenschaftshistorische Studie*. Dresden 2015.
- GIVONI, B.: *Man, Climate and Architecture*. London 1976.
- GOU, S. – LI, Z. – ZHAO, Q. – NIK, V. M. – SCARTEZZINI, J. L.: *Climate responsive strategies of traditional dwellings located in an ancient village in hot summer and cold winter region of China*. *Building and Environment* 86, 2015, s. 151–165.
- HÁJEK, V. a kol.: *Lidová stavení. Opravy a úpravy*. Praha 2001.
- Heimatskunde des politischen Bezirkes Komotau, die Gerichtsbezirke Komotau, Görkau und Sebastiansberg umfassend*. Komotau 1898.
- HELBIG, J.: *Die ländliche Bauweise im östlichen Erzgebirge*. In: *Werte der deutschen Heimat*. 10. Bd. Östliches Erzgebirge. Berlin 1966, s. 227–237.
- HELM, T.: *„E Hüttel nār aus Holz gebaut“: Holzbauweisen im Auersberggebiet; ein Beitrag zur Hausforschung im Westerzgebirge*. Eibenstock 2010.
- Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*. Praha 2015.
- HOFMANN, J.: *Etwas über ländliche Bauten im Erzgebirge*. In: *Wenisch, R.: Das Erzgebirge und sein Vorland*. Wien 1924, s. 190–195.
- HOFMANN, J.: *Die Ländliche Bauweise, Einrichtung und Volkskunst des 18. und 19. Jahrhunderts in der Karlsbader Landschaft*. Karlovy Vary 1928.
- KARELL, V.: *Volksbrauch und Volksglaube*. 2. Bd. Komotau 1934.
- KRATOCHVÍLOVÁ, A.: *Vesnice a její proměny. Hřebečná a Malý Hrzín*. In: *Bohdálek, P. a kol.: Proměny montánní krajiny: historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří*. Loket 2013, s. 124–131.
- Lexikon obcí pro Čechy. Zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900*. Wien 1904.
- MENCL, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980.
- MILETO, C. – VEGAS, F. – GARCÍA SORIANO, L. – CRISTINI, V.: *Vernacular Architecture: Towards a Sustainable Future*. London 2015.
- NGUYEN, A. T. – TRAN, Q. B. – TRAN, D. Q. – REITER, S.: *An investigation on climate responsive design strategies of vernacular housing in Vietnam*. *Building and Environment* 46, 2011, s. 2088–2106.
- OLGYAY, V.: *Design with the Climate: Bioclimatic Approach to Architectural Regionalism*. Princeton 1963.
- OLIVER, P.: *Dwellings: the Vernacular House World Wide*. London 2003.
- OZORHON, G. – OZORHON, I. F.: *Learning from Mardin and Cumalıkızık: Turkish Vernacular Architecture in the Context of Sustainability*. *Arts* 3, 2014, č. 1, s. 175–189.
- PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl III. Západní Čechy*. Praha 2005.
- PEŠTA, J.: *Encyklopedie českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj*. Praha 2009.

- PHILIPP, E.: *Erinnerungsbuch der Gemeinden Gebirgsneudorf, Katharinaberg, Brandau, Einsiedl, Kleinhan-Rudelsdorf, Deutschneudorf, Deutscheinsiedel*. Deisenhofen 2002.
- PITTEROVÁ, A.: *Krkonošský horský dům*. Památková péče 31, 1971, s. 75–80.
- POHL, C. – GEIBLER, E. – LEICHT, J.: *Bauliches Gestalten und Wohnen im Erzgebirge. Das Wohnhaus im ländlichen Raum*. Steinbach 1998.
- Podnebí Československé socialistické republiky: tabulky*. Praha 1961.
- POKORNÁ, L.: *Etnografický obraz způsobu života lidu Mostecka*. In: Pokorná, L. (ed.): *Osud Mostecka*. Most 1996, s. 94–127.
- POKORNÁ, L.: *Dřevo – fenomén Krušných hor*. Litvínov 2011.
- POKORNÁ, L.: *Muzejni průvodce Krušnohorským lidovým domem a jeho okolím*. Most 2011.
- POKORNÁ–DRAŽNÁ, L.: *Šindelové štíty na lidových stavbách mosteckého Krušnohoří*. *Český lid* 78, 1991, č. 2, s. 101–106.
- POKORNÁ, L. – KIRSCH, A. – AUERBACH, K.: *Landschaft, Haus und Handwerk. Beiträge zum Spielwarenggebiet im sächsisch-böhmischen Erzgebirge / Krajina, dům a řemeslo. Příspěvky k hračkářské oblasti v sasko-českém Krušnohoří*. Seiffen 2010.
- SEDLBAUER, K. – RÖSELER, H.: *Traditionelle Bauernhäuser klimagerecht gebaut*. LBP-Mitteilungen 5, 2011, č. 18, s. 1–2.
- SINGH, M. K. – MAHAPATRA, S. – ATREYA, S. K.: *Bioclimatism and vernacular architecture of north-east India*. *Building and Environment* 44, 2009, s. 878–888.
- SMRČKA, A.: *Ozvěny krkonošské minulosti, ve stopách tradiční dopravy a obživy*. Jilemnice 2016.
- Statistický lexikon obcí v zemi České. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930*. Praha 1934.
- SUN, F.: *Chinese Climate and Vernacular Dwellings*. *Buildings* 3, 2013, č. 1, s. 143–172.
- ŠAFRÁNEK, V. – GROMOVSKÁ, A.: *Vývoj lidové architektury*. Ústí nad Labem 1976.
- ŠKRABAL, J. Z. – LÁTAL, V. – MOUČKA, P. – PROCHÁZKOVÁ, M. – BLÁHA, J.: *O opravě střech a krovů na Pernštejně*. Velké Opatovice 2002.
- ŠTĚPÁNEK, L.: *Zemědělský lidový dům v Orlických horách*. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 10, 1971, s. 119–142.
- TIPNIS, A.: *Vernacular Traditions: contemporary architecture*. New Delhi 2012.
- TOLASZ, R. a kol.: *Atlas podnebí Česka*. Praha – Olomouc 2007.
- UMLAUFT, F. J.: *Hausbauformen in Aussiger Bezirke*. In: *Heimatkunde des Bezirkes Aussig*. 2. Bd., zvl. otisk. Aussig 1929, s. 230–249.
- URBAN, M. a kol.: *Horní města Krušných hor: Karlovarský kraj*. Sokolov 2015.

- URBAN, M. a kol.: *Horní města Krušných hor: Ústecký kraj*. Sokolov 2015.
- VAŘEKA, J.: *Lidové stavby ve východním Krušnohoří*. Sborník Severočeského muzea – Historia 3, 1962, s. 225–237.
- VAŘEKA, J.: *Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge*. Národopisný věstník československý 5–6, 1970–1971, č. 2, s. 175–200.
- VAŘEKA, J.: *Etnografický výzkum v zátopové oblasti Přísečnice v Krušných horách*. Český lid 58, 1971, č. 5, s. 295–299.
- VAŘEKA, J.: *Typy a oblasti lidového domu v Českých zemích*. Český lid 66, 1979, č. 3, s. 149–155.
- VAŘEKA, J.: *Das Bauernhaus im böhmischen Erzgebirge*. In: Bahenská, M. – Woitsch, J. (eds.): *Josef Vařeka české etnologii*. Praha 2007, s. 65–78.
- VAŘEKA, J. – FROLEC, V.: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 2007.
- VĚCHETOVÁ, M.: *Historie tradičního transportu ve východních Krkonoších*. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie. Brno 2011.
- VISSILIA, A. M.: *Evaluation of a sustainable Greek vernacular settlement and its landscape: Architectural typology and building physics*. Building and Environment 44, 2009, s. 1095–1106.
- WACHSMANN, W.: *Über die Architektonik der alten Bauernhäuser im Erz- und Mittelgebirge*. Erzgebirgs-Zeitung 23, 1902, č. 8, s. 175–181.
- ZEMAN, V.: *Objekty s hrázděnou konstrukcí saského typu v západním Krušnohoří*. Historický sborník Karlovarska 10, 2004, s. 42–63.
- ZEMAN, L.: *Krušnohorská báňská města a specifika tradiční krušnohorské architektury*. In: Kratochvílová, A. (ed.): *Bohatství historického stavebního vývoje Krušnohoří*. Loket 2011, s. 13–18.
- ZEMAN, L.: *Hrázděné stavby jako specifická architektura českého pohraničí*. Sborník Muzea Karlovarského kraje 20, 2012, s. 99–132.
- Zpráva o výsledku komplexního průzkumu katastrálního území obce Výsluní v okrese Chomutov ve dnech 10.–13. dubna 1957*. Ústí nad Labem 1957.

Summary

Climate Adaptation of the Folk House in the Ore Mountains

The article deals with the forms of the adaption of vernacular buildings situated in the upper part of the Ore Mountains to cold climate. Unfavourable climatic conditions in the mountainous areas were a significantly restricting factor, especially in terms of agriculture and permanent settlement. The Ore Mountains folk house is a result of the century-long adaptation to cold climate, and as such it includes a set of purposeful measures. These could be seen in the layout and construction of the

house (a compact house with integrated shed, specific forms of roof) and materials used (boarding or shingle-panelling to protect gables and half-timbered walls, shingle or thatch roofs). Different architectural elements, which were conditioned by the local climate and were typical for the traditional architecture in the Ore Mountains, developed there (wind porch, bay toilet, another entrance on the second floor).

Key words:

adaptation – cold climate – vernacular architecture – Ore Mountains folk house

Flašinetáři: od „lidí světem jdoucích“ k buskingu

Mgr. Martina Hanáková

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO
342093@mail.muni.cz

Úvodem

Fenomén flašinetářství je spjat s naším veřejným prostorem již od počátku 19. století. Ještě před třiceti lety by se mohlo zdát, že se jedná o uzavřenou kapitulu z první poloviny 20. století, nicméně flašinet se po roce 1989 do našeho prostředí přece jen vrátil. Vykazuje však již poněkud jiné znaky, než jaké známe z minulosti u flašinetu jako nástroje lidí „světem jdoucích“ – ať už se jedná o flašinetářství na ulici za účelem výdělku, tzv. busking¹, nebo o propagaci flašinetu v rámci spolkové činnosti. Oba proudy jsou součástí dnešní flašinetářské praxe, a proto je nezbytné je do příspěvku zahrnout. Studie se zabývá rolí flašinetu a flašinetáře coby historického fenoménu, ale poskytuje taktéž sondu do současného flašinetářství a snaží se o načrtnutí jednotící linky mezi těmito dvěma proudy stejně tak, jako vysvětluje, kde a proč se tyto trendy rozcházejí.

Z historie flašinetu

Flašinet, *kolovrátek*, *flašinetek*, *flašinetl*, *lájgr*, *vergl*,² *verglíček*, *orgl* je automaton, mechanizovaný mobilní aerofon, sestávající z hranových či jazýčkových píšťal, rozezvučovaných z měchů, ovládaných klikou, která současně otáčela hracím hřebíčkovým válcem nebo perforovaným kartonovým pásem se zakódovanými skladbami.³ Nástroje se dělí do dvou skupin – flašinetu jazýčkového, obsahující kovové jazýčky, které proudem vzduchu kmitají, podobně jako v harmonice – flašinetáři

- 1 Termín *busking* pochází etymologicky ze španělského slovesa *buscar*, což znamená hledat. In: ZÍTA, D.: *O buskingu*. Dostupné z: <http://busking.cz/o-buskingu> (přistoupeno 10. 6. 2017). Provozovatel buskingu, tzv. *busker*, je nejčastěji pouliční muzikant, živá socha, akrobat, herec, žonglér, mim atd. Fantazii se meze nekladou. Integrovanou součástí buskingu je možnost získání dobrovolného příspěvku od kolemjdoucích.
- 2 Název kolovrátek je všeslovanský kromě bulharštiny; název flašinet je odvozen z francouzského *flageolet*; *lájgr* a *vergl* pocházejí z německého *Laier* a *Wergl* (pozn. autora: spíše *Werkel*). KUNZ, L.: *Kolovrátek*. In: Kunz, L.: *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Svazek 3. CH, I, J, K, L, M, N, O, P, Q. Rožnov pod Radhoštěm 2010, s. 500. *Flašinetl* je název hovorový a znamená malý flašinet. KUNZ, L.: *Flašinetl*. In: Kunz, L.: *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Svazek 2. C, Č, D, E, F, G, H. Rožnov pod Radhoštěm 2009, s. 313.
- 3 KURFÜRST, P.: *Automatofony*. In: Kurfürst, P.: *Hudební nástroje*. Praha 2002, s. 745.

je používali nejčastěji, byly levnější, menší a lehčí. Druhý typ flašinetů je píšťalový, fungující na podobném principu jako varhany.⁴ Nejstarší varianty těchto nástrojů je zapotřebí hledat v rozdílných středověkých mechanismech, spojovaných s píšťalami. První hrací kolovrátky byly menší a nazýval se *ptačí* (německy *Vogelorgel*, francouzsky *serinette* od slova *serin* = čížek), a to proto, že byly určeny pro výuku zpěvavých ptáků různým melodiím.⁵ Jeden z nejstarších *kolovrátků* vlastnilo muzeum v Modeně; zhotovil jej Ital Giovanni Barberi přibližně kolem roku 1700. Rozměry, ale i vřehlas flašinetu, se postupně navyšovaly. Již na začátku 18. století pro něj skládali hudební velikáni, jako např. Johann Sebastian Bach či Wolfgang Amadeus Mozart, později stovky valčíků, polek, mazurek či foxtrotů pro flašinet složili skladatelé Johann Strauss, Oskar Nedbal či Karel Hašler.⁶

Výroba flašinetů byla také výnosným povoláním v době, kdy se nástroj stal oblíbeným v kaplích či menších kostelích, a to převážně v Anglii. Firma Flight & Robson je zde vyráběla ve velkých počtech pro církevní účely. Takový *kolovrátek* byl určen pro hraní žalmů, preludií, chorálů a církevních písní.⁷ Na naše území se začal šířit počátkem 19. století z Francie a později z Německa a Rakouska.⁸ V druhé polovině 19. století započaly s výrobou flašinetů také některé české a moravské firmy např. v Liberci, Brně, Dublovicích u Sedlčan⁹ či v Praze. V Praze se flašiny vyráběly např. ve firmě Václava Hrubeše¹⁰ či Václava Šámala. On sám se soustředil na výrobu ptačích flašinetů, avšak jeho syn, také Václav, později začal vyrábět větší *kolovrátky* a orchestriony. Sídli v domě na Poříčí, kterému se říkalo „V ratejně“. V zahraničí jej proslavily hlavně vlašské kolovrátky, tzv. *organetto*. Václav Šámal se řemeslu naučil ve Vídni a v Linci. Po návratu do Čech si v Praze zřídil dílnu ve Zlatnické ulici, kde pracoval až do roku 1879. V roce 1855 se zúčastnil pařížské Světové výstavy, kde za své vystavené nástroje získal druhé místo.¹¹ Pro české země je nutno připomenout také firmu Reimer Kratzau v Chrastavě, která vyráběla a dodávala flašiny, ale i piana a orchestriony, do celé Evropy, Ruska a Ameriky;¹² dalším

4 Informace získány od Jana Bondry (nar. 1952), prezidenta Spolku přátel mechanické hudby a flašinetů, 9. 3. 2017.

5 BUCHNER, A.: *Hudební automaty*. Praha 1959, s. 71. Zde také více o organologické povaze nástroje. Viz také ARNOLD, D.: *Mechanical Musical Instruments*. In: Arnold, D.: *The New Oxford companion to music*. Vol. 2. K–Z. Oxford 1983, s. 1144–1148.

6 BUCHNER, A.: *Hudební automaty*, c. d., s. 73. KUNZ, L.: *Kolovrátek*, c. d., s. 501.

7 BUCHNER, A.: *Hudební automaty*, c. d., s. 71.

8 Více viz KOS, W.: *Wiener Typen: Klischees und Wirklichkeit*. Wien 2013.

9 KURFÜRST, P.: *Automatofony*, c. d., s. 745.

10 Václav Hrubeš se narodil v roce 1778 v Táboře.

11 BUCHNER, A.: *Hudební automaty*, c. d., s. 73.

12 Zemědělec a sedlák Augustin Reimer během zimy pracoval na opravě hodin a výrobě jesliček pro děti. Kolem roku 1845 se seznámil s flašinetem, kterým byl buď hrací stroj ze Schwarzwaldu nebo flašinet jeho souseda z Panenské hůrky č. p. 13 Antona Eduarda Haupta, který v té době flašiny vyráběl. Augustin nástroj rozebral, pokusil se jej vylepšit a následně sám sestavit. Posléze založil firmu Reimer

důležitým českým výrobcem flašinetů byl Josef Kameník, který pracoval v Praze na Vyšehradě až do své smrti v roce 1946.¹³

V současnosti se výrobou zabývá olomoucká firma Roháč–Juráň, která započala své působení v roce 1987, kdy nejprve prováděla varhanářský servis, po roce 1989 pak svou činnost rozšířila o výrobu flašinetů, pianin, orchestrionů a jiných nástrojů. Firma je licencovaná Ministerstvem kultury ČR.¹⁴ V Praze flašinetu a další hudební nástroje restauruje Martin Poláček, rovněž držitel restaurátorské licence Ministerstva kultury ČR, člen Asociace hudebních vědců a umělců a kruhu varhanářů.¹⁵

Postava flašinetáře

Flašinetář, kolovrátkář či Leirmann, se vyskytoval na našem území již na počátku 19. století. Důvody pro rozšíření flašinetářů, coby potulných muzikantů, byly vždy obdobné; mnoho se jich objevovalo po válkách, společenských změnách či živelných pohromách. Tato neštěstí měla často za následek invaliditu a chudobu. Jako některé mezníky lze zmínit například bitvu u Slavkova v roce 1805, boje před bitvou u Lipska v roce 1813, katastrofální neúrodu a krutou zimu v roce 1847, dobu hospodářských krizí v roce 1873, 1923–1924, 1932–1935 a I. světovou válku.¹⁶ Mnoho flašinetářů se tedy rekrutovalo z řad válečných invalidů¹⁷ a chudých vrstev obyvatelstva. Vystupovali na tržištích, prostranstvích před kostely, na poutích, před hospodami apod. Obce, aby zregulovaly počet žebrajících muzikantů, začaly udělovat licence, tzv. *flašinetářské karty*,¹⁸ a omezily produkce jen na určité dny v týdnu či na určité příležitosti.¹⁹ Policie si tyto muzikanty přísně sčítala a často používala i násilí, hlavně při postrku těchto šupáků do jejich domovských obcí.²⁰ Flašinetáři

Kratzau a nechal ji zapsat v obchodním rejstříku v Liberci. Jeho flašinetu se staly vyhledávanými a začaly konkurovat ostatním výrobcům. VOLNÝ, J. – KONEČNÁ, H.: *Flašinetu a kolovrátky*. Liberec 2009, s. 10.

13 KURFÜRST, P.: *Automatofony*, c. d., s. 745.

14 Více viz: <http://www.organ-service.cz/o-firme-organ-service.htm> (přistoupeno 23. 1. 2017).

15 Více viz: <http://www.bamasoft.com/varhany-polacek/> (přistoupeno 23. 1. 2017).

16 KURFÜRST, P.: *Potulní a žebrající muzikanti*. In: Kurfürst, P.: *Hudební nástroje*. Praha 2002, s. 787.

17 „*Flašinetu se vyráběly pro pravou ruku, ale po poptávce válečných veteránů se začaly vyrábět též flašinetu s klikou na levé straně – pro ty, kteří přišli ve válce o ruku.*“ – Poláček, Martin; telefonát ze dne 24. 1. 2017.

18 *Flašinetářská karta* – úřadem vydané povolení místnímu chudému k vykonávání žebřavé obchůzky s flašinetem. Platila na určitý čas pro vykázaný okrsek obchůzky. KUNZ, L.: *Flašinetářská karta*. In: Kunz, L.: *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Svazek 2. C, Č, D, E, F, G, H. Rožnov pod Radhoštěm 2009, s. 313.

19 VOLNÝ, J. – KONEČNÁ, H.: *Flašinetu a kolovrátky*, c. d., s. 7–9.

20 Zavedení domovského práva v roce 1836 a s ním povinnost vlastnit domovský list, zaručovalo obecní příslušnost k dané obci, která měla povinnost se o žebračky postarat. Flašinetáři byli svým obcím předáváni tzv. postrkem. Z německého slova *schuppen* – strkat, pak vzniká označení šupák. KURFÜRST, P.: *Potulní a žebrající muzikanti*. In: Kurfürst, P.: *Hudební nástroje*. Praha 2002, s. 788.

zakládali již od roku 1810 cechy, které měly dohlížet na přidělování teritorií, aby se tak snížil výskyt častých roztržek, způsobených hádkami o místo, které často přitahovaly policii.

Jak mohl takový konflikt vypadat, popisuje Josef Jeřábek ve svém beletristickém díle o brněnském podsvětí: „[...] *Také se i v říjnu roku 1909 sešli u brněnského okresního soudu tři kolovrátkáři a jeden ponávkář.*²¹ *Žádný neměl právo druhého co obviňovat, všichni byli odkázáni na milost velkoměsta. Tím byl případ tragičtější. Kolovrátkář Eduard Jalový byl stížen nemocí tancem sv. Víta, Václav Diviš měl ruce a nohy tak zmrzačené, že se musil plazit po zemi, a František Vališ, toho byla vlastně jen půlka a z místa na místo jej nosil jeho tovaryš. Všichni tři byli živi z kolovrátku [...]. Všichni se až do 15. srpna 1909 protloukali skoro spokojeně životem a světem a žili z toho, co jim lidská štědrost a soucit bohatších milostivě poskytli. Tak se také onoho srpnového dne potkali v Kamenném Mlýně u Brna, kam tenkrát chodilo o nedělních procházkách mnoho brněnského obyvatelstva. Rozložili svoje živnosti u silnice, aby po chvíli zjistili, že zde dnes nejsou vlastně sami. Kam se jen podívali, všude bylo vidět plno stejných žebráků, čekajících na almužnu [...]. Tu se jeden z trojice, Eduard Jalový, začal rozčilovat na ostatní. Dobelhal se za svými kolegy a vyzval je, aby se odtud klidili, že tohle je 'jeho štace' a že takhle nevydělá žádný nic. Konkurenti však tomu nechtěli rozumět a z místa se nehýbali. To Jalového tak rozčílilo – vždyť byl přece nejsilnější z nich, a tedy i nejmocnější – že začal své kolegy 'roztáčet'. Vyhržoval Divišovi, že ho hodí do Svratky a pak na něj skočil a zfackoval jej. Vtom šel kolem, prý náhodou, ponávkář Josef Starý. Viděl, jak se dva kolovrátkáři perou – a tak si také 'přisadil'. Oběma dvěma. Jejich pře se mu náramně hodila, aby ji mohl rozsoudit. Trapné drama mělo však i jiný soud, ten úřední. Zde Jalový vypovídal: 'Hrál jsem 15. srpna na vergl a Diviš se postavil vedle. Já mu řekl solidně: Václave, jdi dál. On na to: Co chceš? – Já tedy znovu: Václave, jdi dál po dobrým, takhle voba nic nevyděláme. Von mě prvnivá povídá, zdali chcu být i s mým verglem ve vodě. Já jsem mu řekl, jestli chce na ksicht. Vin že jó. Tak sem mu ju dal [...].' Zatím, co se dva žebráci a ponávkář prali, třetí – Vališ – se nechal i se svým verglem odnést tovaryšem o kus dále. Nemohl prý snést poznámky kolemjdoucích pánů a slečen, kteří to všechno viděli a hubovali, že 'jsme všichni žebráci a že se ještě hádáme a bijeme [...].' Soud tentokrát rozhodl velice mírně: čtyřicet hodin vězení pro všechny a každého zvlášť.“²²*

Bohatým zdrojem informací o osobě flašinetáře jsou časopisecké příspěvky. Jeden z nich publikoval časopis Dalibor, který ve vydání z roku 1879 zveřejnil fejeton od neznámého autora, pojednávající o flašinetářích v Praze. Už název *O epidemii v Praze* napovídá, jak se autor k těmto pouličním muzikantům stavěl: „*Jakže ten flašinetář sem přichází? – O, jak jste šťastní, můžete-li se takto tázat, neboť pak*

21 *Tamtéž. Ponávkář* – brněnský bezdomovec, žijící většinou v kanalizaci.

22 JEŘÁBEK, J.: *Brněnské mordy, násilnosti a jiné zločiny*. Brno 1991, s. 36–37.

nepoznali jste dosud pražského flašinetáře v celé jeho hrůze, pak nevíte nic o moderních otruhlených Eumenidách, nic o zuřivosti, s jakou pronásledují ubohé hudebníky. Ano, slyšte vy vyvolení, kteří znáte flašinetáře jen dle jména anebo z Tylova dramatického obrazu: živnost flašinetářská jest epidemií, která zhoubně řádí v řadách hudebního pokolení! Ona jest tím strašlivější, jelikož veškerá homoeopathie i aleopathie vůči ní jeví se býti malomocnou, žádná i sebe důkladnější desinfekce není s to ji zapudit! [...] My zde v Praze žijící nadějní i beznadějní muzikanti sjednotili a dávno již upevnili jsme se v tom mínění, že flašinet jest vynálezem čertovým [...]“²³

Na flašinetáře nebylo však nahlíženo čistě negativně. V pozůstalosti Františka Bartoše v Moravském zemském archivu je uložen rukopis Cyrila Mašíčka, který zmiňuje flašinetáře z Líšně: „*O Jilečkovi, který hrával na vergl. Chodil hrát od domu k domu v Líšni, též po okolí. Nejraději hrával svou zamilovanou: Dež to nende, nechme to! V pátek a v postě hrával též 'svaty pjesničke'. Občas zašel si s verglíčkem před Líšeň na silnici, která vede k Brnu, a očekával Líšňáčky 'z města' se vracející. Jak uhlédł některou, spustil, Líšňáčky rády mu poskytovaly almužnu a říkaly mu: 'Jilečko, zahréte do skoko, habe se nám hezky mašírovalo' [...]“²⁴*

Hynek Bím v díle *Lidové písně z hanáckého Slovácka* zmínil flašinetáře jménem Josef Babáček. Narodil se dne 19. července 1838 v Bořeticích. Školu navštěvoval v Morkůvkách a poté absolvoval dvanáctiletou službu na vojně a obdržel též vyznamenání v roce 1866 v prusko-rakouské válce. Kromě renty získal i povolení nosit flašinet. Občas býval dozorcem ve dvoře Rovinky (hodonínské panství) a později se stal hotařem. Ve stáří vyráběl kartáče a přivydělával si hrou na flašinet. Byl ženatý a měl jednu dceru. Zemřel pravděpodobně v roce 1911.²⁵

V časopise *Český lid* nalezneme zmínky, které ilustrují roli flašinetářů v obyčejové tradici. Např. při pohřbívání Bakusa v Milevsku před rokem 1870, jak to dle paměti Viléma Juna, Stan. Bullika a Kar. Jeřábka popsal učitel měšťanské školy v Milevsku, Štěpán Dvořák. Bakus „obcházel“ podle zvyku v pondělí a úterý masopustní měšťské hostince a na Popeleční středu jej „pohřbili“ do potoka na náměstí. Po celou dobu jej a ostatní aktéry doprovázel flašinetář: „*V páru kráčeli bakus se ženou (v právo). V levo bakusa šel flašinetář, dudlající na vyšeptalý flašinet [...] Chodili jen po hostincích. – Laufr vběhl první do šenkovny, udělal místo pro příchodí, jehož strážil pak po celou dobu produkce před všetečky a výtržníky, flašinetář i při vstupu do hostince i v šenkovně, postaviv se stranou čelem proti bakusovi, hrál tak dlouho, dokud se celý průvod neuhostil na svá místa.*“²⁶ V den pohřbu Bakuse: „*Flašinetář průvodu hrál, kráčeje po levé straně nosítek [...] Převezmou bakusa,*

23 -ný: *O epidemii v Praze*. Dalibor. Časopis pro všechny obory umění hudebního 1, 1879, s. 205–206.

24 Moravský zemský archiv v Brně, fond G 33 – Pozůstalost Františka Bartoše. *Materiál k „Líšni“*. Napsal Cyril Mašíček, kart. 5, sv. 7, s. 81–82.

25 BÍM, H.: *Lidové písně z hanáckého Slovácka*. Klobouky u Brna 1998, s. 20.

26 DVOŘÁK, Š.: *Podomní (»žebравý«) bakus v Milevsku před r. 1870*. *Český lid* 19, 1910, s. 214.

*poběhlík za nohy, syn bakusův za ramena a podobně jako dřív za zvuku flašinetu a svého přízvukování jím houpají.*²⁷

Leontina Mašínová zaznamenala v první polovině 20. století zvyk zvaný *hounivár* z Horní Nové Vsi ve východních Čechách, který se konal o svatodušním pondělí a při kterém měl flašinetář také své místo: „*Když průvod došel na náves, flašinetář zahrál [...] zahrál písničku, potom biřic se obrátil ke králi a spustil.*”²⁸ Flašinet zazníval i při taneční zábavě, spojené s *dočesnou* na Rakovnicku zaznamenanou ve vzpomínkách B. Fraňka.²⁹ Obdobně měl v minulosti své místo i během dožínkových slavností v Chrástěanech: „*Děti se sběhnou, hoši, holky, na poli ženci pijou, chleb jedí, zpívají, vejskají, skáčou, flašinet, dudy, housle mívají, na strništi tancují, na vozích domů jedou neb jdou v zástupu.*”³⁰

Zábava při flašinetu nechyběla ani během slavení svátku sv. Anny v cihelnách v okolí Smíchova: „*Deputace dělnic obcházejí pány majitele cihelen, stavitele, mistry-zednické, živnostníky a kupce, u nichž odebírají zboží, ba nezapomenou ani na známé bohatší soukromníky, od nichž mohou se nadíti nějakého daru. Podávají pak kytice (jak říkají „pugéty“) a nabízejí ‘úctu’, t. j. kališek jemné rosolky neb i vína, blahopřejíce při tom. Za to dostanou peněžité dárky dle blahovůle a zámožnosti uctěného. Mnohdy seberou dosti značný peníz. Za to opatří se pak hudba, obyčejně ‘flašinet’, někdy i celá kapela venkovských hudebníků, nakoupí se piva a výrobků v uzenářských i pekařských.*”³¹

Nelehkou situaci flašinetáře³² na Táborsku v jarmarečním období v polovině 19. století s ohledem na velkou konkurenci popsal Fr. K. Schubert: „*Banda hudebníků, složená ze dvou mužů a toliké ženských, provázela kramáře. Mužští byli ještě mladíci, jich společnice trávily již podzimem svého stáří. Zajisté byli dobře známi v hospodách a krčmách v městě, neboť již na cestě sestavovali si plan svého působení; na flašinetláře, jenž nedaleko dřevěného mostu stál u svého nástroje, sotva pohlédli. Zvuky flašinetlu přehlušoval skorém vrískavý hlas žebráka, jenž se nedaleko tohoto hudebníka byl umístil, a na chodce a jarmarečníky pokřikoval, o almužnu žádaje.*”³³

27 *Tamtéž*, s. 216–217.

28 MAŠÍNOVÁ, L.: *Zábava v Horní Nové Vsi o svatodušní neděli*. Český lid 31, 1931, s. 171.

29 FRANĚK, B.: *Dočesná na Rakovnicku. Ze vzpomínek své + matky*. Český lid 13, 1904, s. 183.

30 NEDOTNA, J.: *Výslech domnělého čaroděje (r. 1737)*. Český lid 6, 1897, s. 168.

31 SOUKUP, J.: *Na den sv. Anny*. Český lid 8, 1899, s. 419.

32 V příspěvku „*Světém jdoucí*“ na Slánsku Josef Smetana píše o dalších možných útrapách flašinetáře v souvislosti s útlakem ze strany psů řezníků a dalších postavicek: „*Za rok vystřídala se před 60–70 lety v každé obci řada rázovitých postav a postavicek. Byli to nejčastěji řezníci, kteří opatření důkladnou holí a doprovázení velkým hafanem, hlásili se do oken: ‘Co je na prodej?’ ‘Smečka místních psů za neustálého štěkotu doprovázela je obyčejně až za ves [...] V nemilost psů upadli také různí vandráci, syčáci, žebráci, flašinetáři, řemeslníci bez práce, ‘na vandru’, ‘světemjdoucí’. Z nich mnozí noclehovali v statkách, v chlévích nebo v ovčinci na slámě.*“ SMETANA, J.: „*Světém jdoucí*“ na Slánsku. Podle poznámek F. Velce. Český lid 18, 1909, s. 244.

33 SCHUBERTH, Fr. K.: *Na českém jarmarce v Táborsku r. 1850*. Český lid 23, 1914, s. 173. Také

Jako „lidé světem jdoucí“ přispívali flašinetáři k proměně tradičního písňového repertoáru.³⁴ „Před osmi lety navštívila jsem továrnu na tabák v Sedlci u Hory Kutné, a v oddělení doutníkovém byla jsem překvapena zpěvem mnohých písní, zcela nového, neznámého zvuku. Nebyly to běžné nápěvy národní, aniž to byly melodie vryté ve sluch sterými flašinety, hvízdáním a vojenskou hudbou; bylo to (pokud se na to upamatovati mohu) cosi mezi složitější písní lidovou a písní umělou.“³⁵

Fenomén flašinetářství je nerozlučitelně spjat i s kramářskou tvorbou. Výjimečným pramenem k poznání jednoho osudu českého kramářského zpěváka a flašinetáře jsou zaznamenané vzpomínky písničkáře Františka Haise z Prahy. Část z nich publikoval Čeněk Zíbrt v Českém lidu,³⁶ později byly shromážděny do publikace *Vzpomínky pražského písničkáře (1818–1897)*.³⁷

František Hais. Převzato z publikace *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*. Praha 1985, přílohy – obrázek č. 1.

Čeněk Zíbrt ve svém článku *Na českém jarmarce před 40 lety* sdílel se čtenářem svůj pohled na tyto „pouličníky“: „[...] podobný druh lidí jsou o jarmarce písničkáři. Jsou to obyčejné kramáři na mizimu přišli, anebo flašinetáři, harmonikáři, ježto nemilují mozolů. Jsou to ubozí, nejmizernější tvorové.“ – Viz ZÍBRT, Č.: *Na českém jarmarce před 40 lety*. Český lid 22, 1912, s. 83.

34 „Píseň pod košatou lípou. (Slč. Sláva Maříkova). Píseň ta není lidová, přes to, že dnes ji hrají gramofony, flašinety, po ulicích i po návsi kde kdo ji zpívá.“ – ZÍBRT, Č.: *Ant. Helebrant, prof. gymnasia v Roudnici*. Český lid 23, 1914, s. 200.

35 RÁTHOVÁ, R.: *Lidové nápěvy k Erbenovým baladám*. Český lid 11, 1902, s. 220.

36 ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti. Příspěvek k dějinám české písně národní a znárodnělé*. Český lid 17, 1908, s. 214–224. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 18, 1909, s. 371–389. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 18, 1909, s. 413–437. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti (Další kniha)*. Český lid 19, 1910, s. 289–296. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 87–100. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti. Kniha čtvrtá obsahuje ve sobě dvanácte mých událostí v druhém manželství ve dvou letech. V osmnácti archách, mých velikých nesnázích a strastích. Sepsal František Hais*. Český lid 19, 1910, s. 7–20. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 324–333. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 147–160. Týž: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 451–469. Další autoři o F. Haisovi: KUFFNER, J.: *O pamětech Fr. Haise, pražského kolovrátkáře a písničkáře*. Český lid 20, 1911, s. 353–357. PÁTA, F.: *Písnička Fr. Haise o útěku před Prusy r. 1866*. Český lid 14, 1905, s. 308–309. SEDLÁČEK, J.: *Haisova chvála švestkových knedlíků českých*. Český lid 17, 1908, s. 72–73.

37 HAIS, F.: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*. Praha 1985.

František Hais se narodil 7. července 1818 poblíž Emauzského kláštera v Praze. Otec se živil potiskováním bavlněných látek, kartounů, což byl tehdy nejrozšířenější obor pražského průmyslu. František se také vyučil tiskařem, nicméně se tímto řemeslem nikdy moc neživil. Než mu zdraví přestalo sloužit, ponejvíce pracoval jako nádeník. Poté se živil pouze zpěvem a prodejem písní. Již v mládí byl kostelním a pouťovým zpěvákem, vedl pobožnosti a pomáhal vůdcům procesí, neboť byl velice hudebně nadaný. Pravidelně doprovázel věřící na Svatou Horu, do Staré Boleslavi a do Hájku.³⁸ František Hais byl ženatý celkem třikrát. Jako živitel rodiny neustále zápasil s obstaráním dostatečného příjmu.³⁹ Naštěstí se jednou na venkově setkal s kramářkou prodávající po venkově písničky a modlitby. To jej nasměrovalo a začal písně rovněž prodávat. Františkovi sloužila k lepšímu odbytu písní hra na flašinet. Půjčoval si je, včetně povolení od svého polonevidomého strýce.

Nepokoje v roce 1848 vyvolaly další poptávku písní. Hais si tehdy uvědomil, že posluchače zajímají hlavně současné události a tím určují i repertoár.⁴⁰ Haisova tvorba byla opravdu pestrá. Za neznámější píseň lze pokládat *Na hranicích města německého*, která zlidověla a stala se prototypem kramářské písně. Hais byl také za prodej svých písní stíhán. V roce 1862 to například bylo za píseň *České písně pro vlastence*.⁴¹ Tímto jeho aktivita samozřejmě neskončila. Válka s Pruskem byla dalším námětem pro nové písně. Ty opět vzbudily pozornost policie a ta vydala nařízení, aby byl Hais hlídán, zda neprodává píseň *Bolestná vzpomínka na krutý boj u královhradecké pevnosti*. Jeho repertoár nebyl jediným původcem konfliktů. Nepřetržitě bojoval se samotným povolením hry na flašinet; byť o toto povolení žádal, nedostal jej. Dle názoru městského hejtmanství byl příliš mladý, bylo mu 33 let a údajně byl práce schopný. Jeho zdravotní stav však tomu neodpovídal, prodělal závažnou nemoc žaludku a málem podstoupil amputaci nohy. František si tak musel poradit a snažil se obstarávat si licence na jiné osoby, hrál tak např. na jméno své matky, jakožto vdovy, či na jméno Alois Kratochvíl, přičemž si pak musel vymýšlet, že to byl jeho tchán apod. Při své tvorbě Hais těžil z oblíbených písní lidových, společenských a nábožných a jeho písně byly oblíbeny pro zpěvný ráz a citovost. Haisův osud byl dynamický, mnohdy plný radosti, avšak s převahou těžkostí. I přes to zůstal silným věřícím v dokonalou svrchovanost, jak napovídá jeho často užívaný výrok: „*kerak Bůh všechno podivně řídí!*“⁴²

38 Viz PAŘÍZKOVÁ, K.: *Mariánská procesí v průběhu 19. století. Pražský písničkář František Hais o svých poutích na Svatou Horu, do Staré Boleslavi a konečně do Hájku v letech 1832–1888*. In: Holubová, M. – Suchomelová, M. (eds.): *Salve regina. Mariánská úcta ve středních Čechách*. Praha 2014, s. 285–298.

39 Jednou se musel uchýlit i k žebrotě, což pak mělo za důsledek třenic s policií.

40 Hais, F.: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*, c. d., s. 14.

41 Hais se tehdy bránil slovy: „*Já jsem opravdu prodával písně ode mne skládané, poněvadž mě nouze k tomu nutí, nebudu to však více dělat, protože jsem se dozvěděl, že to jest protizákonné. Prosím tedy o prominutí trestu pro tento přestupek a příslibuji se budoucně dle zákona zachovati.*“ Hais, F.: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*, c. d., s. 18.

42 Hais, F.: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*, c. d., s. 10–37.

O flašinetářích v první polovině 20. století již schází dostatek relevantních informací. V době německé okupace a následujícího komunistického režimu byla totiž žebrota zakázána a flašinetáři se do ulic vrátili ve většině případů až po roce 1989, ovšem již ve zcela jiném sociálním kontextu. Za ojedinělou lze pokládat zmínku v práci Františka Ptáčníka, který popisuje život v plzeňské čtvrti Petrohrad ve 30. až 50. letech 20. století. Petrohradem byla nazývána čtvrť na předměstí Plzně. Bylo to předměstí dělníků, úředníků, živnostníků a především železničářů. Velké soustředění železničářských rodin nastalo po výstavbě několika činžovních domů, z nichž nejvíce vynikal tzv. Parlament.⁴³ Sem občas docházel flašinetář, tzv. legionář od Zborova: „*Přicházel v dlouhém zeleném legionářském plášti. Přes rameno na řemeni flašinet. Kulhaje na levou nohu přešel dvůr, rozhlédl se po oknech a odhadoval, kolik lidí je asi doma [...] Postavil se uprostřed dvora a rozložil stojánek s flašinetem. Začal točit klikou a hrát známé písně, které lidem přinášely alespoň chvilkové zapomenutí na denní starosti. V jiných budil soucit. Když dohrál, tu a tam spadl z okna desetník, dvacetník [...]*“⁴⁴

Flašinet a busking

Změna společenských poměrů po roce 1989 způsobila, že se flašinetky opět postupně začaly vracet do ulic a taktéž se započalo se sběratelskou a spolkovou činností. Ovšem kontext jejich pouličního vystoupení je odlišný od osobností, které nám do 1. poloviny 20. století zachytila literatura, novinové články či nakonec i beletristická zpracování. Následující text přináší medailonky tří flašinetářů⁴⁵; jejich rodinné pozadí, první setkání s flašinetem, motivace pro hraní, které se pochopitelně od flašinetářů, coby nositelů historické tradice, liší. Medailonky též přinášejí fakta o existenci jakési vnitřní proměny způsobené buskingem s flašinetem a je popsána percepce sebe sama v kontextu ulice. Neméně důležitým prvkem v současném fenoménu flašinetářství je také sdružování zájemců o mechanické nástroje a jejich propagaci na veřejnosti.

Marie

Marie se narodila na Vysočině a dětství strávila ve Frýdlantu nad Ostravicí. Jako malá zpívala ve farním sboru, občas si zahrála u táboráku na kytaru. Po studiích na gymnáziu se přestěhovala do Prahy: „*protože mě Praha přitahovala, mám Prahu ráda už od studijních let.*“⁴⁶ Pracovala na poště, v keramické dílně. Žila také tři roky v Izraeli a dva roky v Kanadě, kde se starala o seniory. „*Pak přišel střední věk*

43 PTÁČNÍK, F.: *Staré příběhy z plzeňského Petrohradu*. Plzeň 2002, s. 9–11.

44 *Tamtéž*.

45 Autorka tyto tři respondenty oslovila přímo na ulici (jsou součástí její disertační práce o buskingu v ČR). Vzájemně se neznají s níže uvedeným Janem Bondrou.

46 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

Marie. 2014, fotoarchiv Marie.

a přišel takový životní zvrat, že to, pro co jsem žila, tak se nějak rozsypano. A začínala jsem v životě od začátku. Jak člověk začíná v osmnácti, tak já jsem začínala zase ve středním věku zase.⁴⁷ Našla si práci sekretářky, práce ji však naplňovala. Nicméně po reorganizaci z firmy odešla. Přemýšlela, co dál: „Jsem poznala kamarádku, která má podobné hodnoty jako já a vedly jsme filozofické úvahy o dnešní společnosti a tak. No a chtěli jsme založit nějakou komunitu a říkaly jsme si, kdy na to vezmeme peníze. No a mě napadla ta myšlenka s flašinetem a ona mi říkala, že chtěla mít vždycky flašinetářskou skupinku, že by ji k tomu flašinet mohl hrát. Tak říkám super. Tak jsem objednala flašinet.⁴⁸ Jenže ten byl až za rok a během toho roku si to kamarádka rozmyslela, takže

jsem v tom zůstala sama.⁴⁹ Momentálně pracuje v nakladatelství a flašinetem si již čtvrtým rokem ve svém volném čase přivydělává. I přes nelehké výběrové řízení a další speciální podmínky pro provozování jakékoli pouliční produkce na Karlově mostě, stanovené Sdružením výtvarníků Karlova mostu,⁵⁰ Marie v současnosti hrává v převážné míře na mostě: „Zkoušela jsem i mimo. Tak různě, ale došla jsem k tomu, že ten Karlův most je takový nejbezpečnější. Člověk si tady sice platí nájemné, ale na druhou stranu z toho plyne taková nějaká ochrana,⁵¹ která jinde ve městě není.“⁵² Pro porovnání s působením na Karlově mostě zmínila zkušenost z Prahy-Holešovic, kde měla problémy s policisty, které na ni někdo zavolal: „No, jednou na Strossmayerově náměstí na mě někdo dvakrát volal policii. Poprvé to byli jenom městská

47 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

48 Flašinet Marie koupila od firmy Roháč – Jurán. Jeho cena činí zhruba 40 tisíc korun. Jedná se o moderní flašinet s použitím flash disku (kapacita až 999 písní). Marie vlastní i flašinet mechanický, ten však na ulici nepoužívá. Zde je na místě uvést názor flašinetářů, kteří hrají na mechanické flašinet (viz kapitola *Spolek přátel mechanické hudby a flašinetů*) – flašinet fungující pomocí flash disku odsuzují a vlastně je ani nenazývají flašinet. Autorka však klade důraz na funkci buskingu, neklade si za cíl hodnotit autentičnost či kvalitu produkce.

49 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

50 Viz: <http://www.karlumost.cz/home.html> (přistoupeno 3. 2. 2017).

51 Na Karlově mostě funguje i ochranka.

52 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

policie, s tím jsem to tak nějak ještě domluvila, protože jsem znala tu vyhlášku a věděla jsem, co v ní je, že jsem dodržovala všechny předpisy. Ještě mi říkal, že tam můžu být jen dvě hodiny. Tak jsem mu říkala, že jen hodinu a půl, že ta vyhláška, kterou on zná, je dávno změněná. Potom vlastně za týden na mě tam přijela skupina policajtů, tři policajti. V tu chvíli mi to přišlo takové úsměvné. Na druhou stranu lidé reagují na to skvěle, třeba přišla tam paní a říká, musím vám hodit, když vás tady tak pozorují, prostě [...] No, jasně, oni za to byli vděční, říkali: Jeee tady jsme ještě flašinet neviděli a přijďte zase [...] Fascinující je, že všechny generace to ocení, děti, teenageři, střední generace. Oni si zatančí, zazpívají.“⁵³

Busking není jednoduchá aktivita, ulice je často nemilosrdná a občas se tak akter nevyhne konfliktu. Marie tak také musela čelit méně příjemným poznámkám: „[...] jednou mě vypískal jeden bezdomovec ve Františkánské zahradě. To je právě to riziko města, že kousek ode mě si sednul s flétničkou, pískal na to tři tóny. Tak jsem za ním šla a říkám, jestli mi to není trapné, že mi to hraní ruší. A on mi říká, že: Já na rozdíl od tebe něco umím. To bylo jednou [...] jedna bezdomovkyně na mě zakřičela: „Jdi makat.“ Bylo vidět, že si na mě vylila sama, co si musela prožít.“⁵⁴

Marie hrává šestkrát týdně po třech hodinách. V průběhu roku od čtyř hodin odpoledne po práci, v létě pak začíná v sedm večer. Její prvotní motivace byla sice finanční, nicméně se snaží, aby už peníze nebyly ten hlavní důvod k hraní na ulici.⁵⁵ Busking Marii obohacuje duševně, protože to je prostředek, jak se přiblížit lidem, což pro ni nebylo lehké přes její velice introvertní povahu: „Měla jsem hodně zábrany, takovou tu stydlivost, ostýchavost a než člověk vystoupí z toho anonymního davu a postaví se vlastně čelem proti nim, tak to chtělo hodně síly [...] Ze začátku to bylo docela drsný. Úplně poprvé jsem hrála na nábřeží. Tam jsem si sedla na lavičku, otočila jsem se k lidem zády a hrála jsem rackům. Měla jsem ten košíček, byla jsem nervózní. Takže z těch pozitivních reakcí, jsem postupně získávala sebedůvěru. Musím říci, že jsem za ten flašinet i vděčná, že jsem hodně ztratila zábrany vůči lidem.“⁵⁶ Získala k lidem větší důvěru a vnímá, že lidé mají také důvěru v ni: „Mají, ano, já jsem za to vděčná. Já to беру tak, že je to součást života. Vzpomenu si na ně a myslím na ně v dobrém. Dalo by se říci, že jim vlastně žehnám. A oni to vědí a cítí [...] Zjistila jsem, že jsem tak nějak schopnější s nima prožívat, co mají třeba těžkého v životě.“⁵⁷ Často se setkává s bezdomovci, hlavně s mladými lidmi, závislými

53 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

54 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

55 „Tak peníze jsou motivační, ale snažím se, aby nebyly to hlavní. Třeba teď mi poslali z domova seniorů, že si chtějí zavzpomínat na staré časy s flašinetem, tak jim tam půjdu zahrát. A nechci za to žádný honorář. Košíček tam budu mít, ale třeba mi tam mohou hodit nějaký bonbon nebo nějaký dáreček.“ Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

56 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

57 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

na drogách⁵⁸ a přeje jim v duchu lepší život. Své působení na Karlově mostě vnímá jako své poslání: „*Můžu říct, že ten svůj přínos vnímám tak, že se za ty lidi modlím a žehnám jim. Prosím Pána, aby měli krásný život, naplněný život. V té roli toho duchovního boje to vnímám, že tady mám svoje místo.*“⁵⁹ Hraní je pro ni i určitý druh terapie⁶⁰ a koníček a postupně si uvědomuje, jak se stává součástí Prahy, „*takovou tou postavičkou malostranskou [...] Sleduju to město, sleduju ty lidi a cítím se být jeho součástí.*“⁶¹ I když měla jako dítě nějaké hudební zkušenosti, nepovažuje je za „nic velkého.“ Proto to potom pro ni bylo „*zvláštní, jako by mávl kouzelný proutek a najednou jsem 'uměla' hrát a lidé byli dojatí a tleskali, tančili a zpívali se mnou atd.*“⁶² Na dotaz, zda se při hraní cítí jako muzikant, odpověděla, že spíše ano.

Martin

Martin se narodil v Karviné. Jeho matka pocházela z Tetčic u Brna, a tak měl k Jihomoravskému kraji a k Brnu, v jehož centru hrává, vždy vztah. Nikdy předtím nehrál na žádný hudební nástroj, věnoval se spíše divadlu. Nyní žije v Mikulově. Pracuje jako tesař a stará se o koně. Pracoval i ve westernovém městečku, kde se právě poprvé setkal s flašinetem: „*Kamarád, který nám tam pomáhal, tak on si ho zakoupil, ale jen proto, že se mu líbil [...] tak jsem mu říkal, jestli by mi ho půjčil. A on říkal, že jestli by mi to dělalo radost, tak ať si ho vezmu a budu točit klikou. Tak už třetím rokem točím klikou.*“⁶³ Busking provozuje pouze v období před Vánoce, začíná rozsvěcováním vánočního stromu. Aktivní je na různých akcích, jako je např. zabíjačka, jednou hrál na svatbě, dvakrát v domově důchodců nebo na různých jarmarcích, když jej organizátoři oslovili. Martinův flašinet⁶⁴ vyrobila firma Roháč – Juráň; nástroj funguje pomocí flash disku, což také ale vyžaduje udržování rytmu: „*Tento je elektronický,*⁶⁵ *i když to z venku vypadá, jako stará almara. Navolíš si*

58 „... i můj přístup k bezdomovcům se hodně změnil. Je tady hodně chlapců z dětského domova. Prostě se nezapojili do společnosti a jsou to lidi fakt s dobrým srdcem, vždycky mi hodí nějaký centík, který je mu na nic. Pravidelně sem chodí jeden chlapec a hodí mi centík. Je jim tak okolo 25 let, většinou tam hrají roli drogy a mladý umíraj. Třeba přišel ke mně jeden kluk a říká mi: Mám nového psa, dostal jsem ho od kamarádky, ta kamarádka umřela. A zeptala jsem se, jak to? To víte drogy.“ Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

59 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

60 „... Mně to teď takto vyhovuje, že nemám čas řešit svoje problémy. Mně ten flašinet tak nějak uklidňuje. A jsem tam pro ty lidi a nezabývám se těma mýma emocema.“ Nicméně pokud by musela s hraním na flašinet přestat, nebylo by to pro ni tolik těžké: „To by přešla jiná etapa života [...] Ale prostě Pán Bůh dal, Pán Bůh vzal, takže se s tím budu muset nějak smířit. Prostě to nebude, tak nebude.“ Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

61 Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

62 Citace z emailové komunikace ze dne 6. 9. 2017.

63 Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.

64 Flašinet je z ořechového dřeva a dekorace je ruční malba.

65 Martin vlastní také starý mechanický flašinet, avšak na ten si zahraje pouze doma. Na dotaz ohledně toho, zda je elektronický flašinet něco méněcenného, odpověděl: „Podle mě není důležité, jestli hraju

tady písneš, jakou chceš, zapneš, vypneš a jede to. A musíš točit, protože tou klikou určuješ rytmus té dané skladby [...] Jestli hraješ falešně, tak hraješ falešně.“⁶⁶ Nicméně Martin se sám za muzikanta nepovažuje. Dle něj je flašinetář spíše bavič: „Flašinetář nemůže být muzikant, flašinetář je kejklř, herec a já osobně jsem zjistil, že flašinetáři nejsou muzikanti nýbrž vysloužilci. A já muzikant nejsem a nikdy nebudu.“⁶⁷

Z Martinova repertoáru můžeme uvést např.: *Ta naše písnička česká*, *Tichá noc*, vánoční koledy, *America*, kan-kán, charleston, soundtrack z Harryho Pottera aj. Martin hrává v průměru 3 až 4 hodiny, musí brát totiž ohled ještě na jednoho „spoluhračče“ – tím je „pan Kapsa“,⁶⁸ jeho patnáctiletá čivava. Martinova motivace nebyla finanční, první rok ani neměl kasičku na příspěvky a peníze dokonce odmítal. Dělá to proto, aby lidem zvednul náladu, a chce si vyzkoušet jejich reakci na ulici. Jeho zkušenost je, že: „*Oni nedokážou zvládnout něco hezkého jen tak.*“⁶⁹ Jeho hlavní motivací je udělat lidem radost a ukázat, že se dá žít i jinak.⁷⁰

Martin. 2015, foto Martina Hanáková.

na flešku nebo na válečky, ale je důležité jít mezi lidi a rozdávat radost. Já to dělám jen pro ten pocit, že lidi se smějí a jen tak se mnou pokecají. Negaci jsem zažil jen jednou, ale to já přehlížím a neberu to osobně. Život je moc krátký na to, aby se člověk na člověka hněval. A ten kdo se hněvá jen proto, že mám flašinet novodobý, je blb a zároveň moc smutný člověk.“ Citace z komunikace na FB ze dne 6. 9. 2017.

- 66 Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015. Nabízí se otázka, do jaké míry je flašinet hráči, ale i veřejností, vnímán jako hudební nástroj, či je spíše považován za „přehrávač.“
- 67 Citace z komunikace na FB ze dne 6. 9. 2017.
- 68 „*Pana Kapsu mě napadlo vzít, protože on to chtěl, jednoho dne jsem vzal flašinet a on na něj skočil, tak mu říkám, jdeme, a on že jo, tak jsme šli. Od té doby tam sedí [...] chodím jenom s Kapsou, protože on vyloudí na každé tváři úsměv.*“ Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.
- 69 „*.... Pozor, to je něco zvláštního. Jdou pryč, zvlášť chlapi: „Pojď, Mařko, jdeme.“ Třeba, i když jde s kočárem, tak každá ženská se rozplývá. Jim se líbí víc věcí. Každá žena je potencionální matka a má ráda kolem sebe hezké věci. Ale třeba chlapi hned řeknou: „Pojď, jdem!“ A někdy ano: „Můžu si pohladit pejska?“ Naráz je z něho malý kluk, díky jednomu úsměvu.*“ Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.
- 70 Také má rád staré věci a flašinet je s tím spojený: „*Miluju starý život, našich pradědečků a prababiček [...] Proto já vidím s tím flašinetářem návrat do dávných dob. Kdo ti to dá, žádná banka, žádný učitel, nikdo. A chodím oblikaný, tak jak chodím oblikaný. Mně se ta doba líbila.*“ Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.

Martin je hrdý na to být buskerem a ulice ho také obohatila v tom smyslu, že mu posílila sebevědomí: „*Já jsem si v tom upevnil sebevědomí. Že na to mám a zjistil jsem, že funguje to, že když člověk jde za něčím, tak to dokáže.*“⁷¹

Šimon. 2014, foto Martina Hanáková.

Šimon

Šimon se narodil v Mělníku a v jedenácti letech se přestěhoval s rodinou do Stříbra. Po maturitě absolvoval pomaaturitní studium v Praze v oboru speciální pedagogiky. V tomto období si koupil kytaru, která ho nakonec nezaujala, a řekl si, že: „*Můj hlas je můj nástroj.*“⁷² Nejprve si vyzkoušel studium geografie v Plzni, ale ani to jej neoslovilo. Nakonec byl přijat na Pedagogickou fakultu Masarykovy univerzity, obor speciální pedagogika. Šimon vyzkoušel v Brně různé brigády, jako např. pomocnou sílu v papírnách či v call centru. K flašinetu se dostal tak, že nejprve pracoval jako průvodce v ořechovském vojenském muzeu, ale později starší kolega sháněl flašinetáře a on se k funkci přihlásil.

Šimon tohoto kolegu zpočátku doprovázel převážně na historických vojenských akcích, např. v Lanškrouně. Jednou se ho zeptal, zda by bylo možno si občas s flašinetem⁷³ zahrát i na ulici a on souhlasil. Poprvé hrál na řemeslných trzích na začátku října 2014. Kolega mu půjčoval flašinet na kolej, dokonce Šimonovi vyrobil vozík s kolečky.

Šimon chodíval hrát většinou o víkend. Jeho repertoár sestává převážně ze skladeb týkajících se první světové války. Dále je to např. Čtvero ročních období,

71 Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.

72 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

73 Jeho flašinet je údajně válečkový a vyrobila jej německá firma Raffin. Viz: <http://www.raffin.de/en/> (přistoupeno 7. 3. 2017). Některé válečky jsou zhotovené přímo na míru, protože se jedná o české prvoválečné písně, jejichž výroba není v Německu běžná. Cena válečku se pohybuje od 20 do 100 euro. Šimonův flašinet byl vyroben v roce 2000 po vzoru flašinetu z roku 1940. Nicméně je nezbytné citovat Jana Bondru, vyjadřujícího se k Šimonovu „válečkovému“ flašinetu: „*Pozor válečkový nebo válečkový flašinet má na dřevěném válci natlučené skobičky tvořící melodii. Papírový perforovaný pás je stočený v ruličku a přetáčí se, tady se nejedná o žádný válečkový flašinet, to by bylo matení pojmu, může se stát, že vám to někdo řekne, ale pozor.*“ Bondra, Jan (nar. 1952), emailová komunikace ze dne 9. 3. 2017.

*Humoreska, Mackie Messer, ale i písně „o císaři pánu, ale je tam spousta takových valčíků, který ty lidi rozproudí a jsou živý a já se u toho směju a kejvu se.“*⁷⁴ Šimon u některých písní i zpívá. Za muzikanta se prý nikdy nepovažoval. Co jej v souvislosti s flašinetem potěšilo, je uvědomění, že má za sebou celý orchestr. Peníze⁷⁵ jsou neodmyslitelnou součástí buskingu, nicméně Šimonova hlavní motivace byla jiná: *„Já jsem na ten flašinet i přistoupil kvůli tomu, že jak jsem věděl, že ze mě bude ten speciální pedagog jednou a jsem si říkal, ale jak já to budu dělat, když tam ty výsledky vlastně nejsou, jak já to budu dělat, abych nevyhořel. Tak jsem právě vymyslel to, že budu ten speciální pedagog s těma výsledkama, který nejsou vidět po roce, někdy možná nikdy vidět nebudou, a přitom budu mít ty dílčí výsledky toho, že když budu hrát na tý ulici, tak tam hnedka vidím, že když se na někoho usměju, tak on na mě taky. A to je přesně to, proč já mám rád flašinetování, protože to беру jako kompenzaci tý své profese.“*⁷⁶ Zároveň Šimon také přiznal, že má rád pozornost, že jeho vášeň není čistě pro flašinet, ale pro to, že je v centru pozornosti. Zajímavé je i to, že ale právě flašinet jej povzbuzuje, aby byl tak výrazný, jak jen to jde; flašinet je mu vlastně konkurentem: *„Flašinet je flašinet a já jsem já a já s ním vlastně soupeřím [...] já chci pozornost pro sebe, aby lidi obdivovali mne,⁷⁷ vždyť já jsem zajímavěj [...] To mě motivuje k tomu, abych byl zajímavěj já. [...] Já všechno dělám kvůli těm odezvám, že jsem hrdina, dobrej. A to je to sobecký ego, že jsem jim udělal ten den hezčí. Já jsem závislej na tom pocitu.“*⁷⁸ Šimon přiznal, že neovládá „takovýto kramářství, to neumím. Já jsem příjemnej na lidi, směju se, dělám srandu, ale nedokážu takovýto: „*Pojďte ke mně.*“⁷⁹ Vnímá to jako svůj nedostatek, avšak už se to nesnaží nijak měnit. Místo toho se na lidi usmívá a snaží se být vtípný. Šimon si stanovil pravidlo, že během toho, co hraje první váleček (zhruba deset minut), musí mu alespoň jeden divák přispět; pokud se to nestane, jde na jiné místo. Během buskingu s flašinetem čelil i několika nepříjemným situacím: *„Přišel cigán a řekl: „Proč nehraješ na kytaru, tohle je h---o“; ale přišel ještě jinej chlápek, Slovák a řekl: „kolonizace Brna Čechama“ – Ale byl to Slovák! Ale to mě třeba nějak podnítilo i se zajímat o brněnskou kulturu [...] Potom tam přišel nějaký blázen a říkal, jak je to hrozný, že není devatenáctý století, že je to žebrota a kopl mi do toho, co vybírám peníze.“*⁸⁰ Hraní na ulici s flašinetem učí Šimona trpělivosti. Učí se, jak

74 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

75 *„Nevím, ty peníze jsou dobrý, i když pro mě, já to dělám hodně pro ty lidi. Když zpívám, tak mě to baví a ty peníze ti řeknou, že půjdeš znova [...] Ale spíš je to o tom, že v tu chvíli mám radost z těch lidí a zpětně z těch peněz, když je počítám.“* Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

76 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

77 Šimona často mrzí, že *„za tím flašinetem je člověk, ale oni to vnímají tak, jako člověk s kličkou. Lidé si neváží toho flašinetáře, je to jeho čas.“* Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

78 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

79 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

80 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

jednat s lidmi, jak jim naslouchat tak, aby byly stanoveny správné hranice: „*Flašinetářství vyučuje trpělivosti, jak s nima jednat [...] Lidi dokážou být otravní ve svých příbězích. Ale nechci odmítat, ale učím se. Jeden pán si chtěl zahrát, protože prožil tragický příběh. Nechám zahrát jen hudebníky nebo s tragickým příběhem, to jsem mu řekl [...] Užívám si sdílení životů. Ale odsad' poad', já jsem psychoterapeut jako barman [...] Více soucítím, koupil jsem si Nový prostor.*“⁸¹ Šimon vnímá svůj přínos spíš pro jednotlivce: „*Přispívám tomu dni, jakoby těm lidem, co zrovna jdou okolo, ale nevím, na jak dlouho. Podle mě na docela krátkou dobu. Ale už dvakrát se mi stalo, že jednou to byla Češka, jednou cizinka a ta cizinka mi řekla: Změnil jsi můj den a hodila mi tam. Jednou za mnou přišel kluk a řekl, že mu umřela máma, tak chtěl, abych mu zahrál nějakou písničku, no. Tak jsem mu zahrál.*“⁸² Šimon se při rozhovoru vyjádřil, že by byl schopen okamžitě skončit s flašinetováním, kdyby to bylo nutné. To se také stalo, jelikož se přestěhoval zpět do Prahy a momentálně nehrává.⁸³

Spolek přátel mechanické hudby a flašinetů

Flašinet není v současnosti využíván pouze pro účely buskingu. V rámci Kruhu přátel Technického muzea v Brně (Kruh přátel TMB) funguje sekce *Flašinetý a mechanické stroje*. Byla založena v rámci III. Mezinárodního setkání flašinetářů, které proběhlo v Brně v roce 2012 a od té doby se její činnost rozrůstá. Jejím zakladatelem a prezidentem je Jan Bondra, vášnivý sběratel a restaurátor, v minulosti sám aktivní varhaník.⁸⁴ V relaci ČRo Dvojky poskytl více informací o počátcích spolku, jeho vizi atd.⁸⁵ K založení spolku jej podnítl předseda klubu flašinetářů v Německu, Joachim Petschat, který mu „*neustále připomínal, že v Čechách bylo velké množství výrobců, my jich máme zmapovaných přes třicet, velké množství flašinetářů [...] že přece není možné, že když jsme byli taková velmoc na mechanickou hudbu, nejen flašinetý, ale třeba i orchestriony anebo i ty hrací strojky, ty hřebíčkové, tak že bysme měli být také*

81 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

82 Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

83 Díky emailové komunikaci ze dne 31. 1. 2017 se autorka dozvěděla, že se Šimon přestěhoval zpět do Prahy; stále sice studuje v Brně, avšak na flašinet momentálně nehrává. Naposledy působil na akci zvané Oživené židovské město v Třebíči. Viz BLAŽEK, T.: *Vede souboj s flašinetem. Vítězství si užívají oba*. Dostupné z: http://jihlava.idnes.cz/flasinetar-simon-svoboda-neni-nikdy-smutny-fej-/jihlava-zpravy.aspx?c=A160729_085625_jihlava-zpravy_evs (přistoupeno 7. 2. 2017).

84 Odpověď na otázku, zda se považuje za muzikanta: „*Většinu života jsem hrál veřejně na varhany, tak se za muzikanta považuji. Z mé zkušenosti většina flašinetářů nejsou hudebníky. Dobrý flašinetář proměnnou rychlostí točení dává svoje pojetí skladby.*“ Citace z emailové komunikace ze dne 7. 9. 2017.

85 Jan Bondra poskytl téměř hodinový rozhovor Českému rozhlasu. ČERNÝ, J.: *Jan Bondra, prezident Spolku přátel mechanické hudby a flašinetů*. ČRo Dvojka, Noční mikroforum, 9. 11. 2016 (přistoupeno 7. 2. 2017). J. Bondru vždy doprovází jeho pes Tomík, dle jeho slov je jakýmsi „talismanem“ flašinetářů.

klub, že je ostuda, že ten klub nemáme. Došlo to tak daleko, že se mě podařilo být vyslyšen v Brně v Technickém muzeu.⁸⁶ Členové klubu⁸⁷ pořádají různé společenské akce pro veřejnost, oslavy a setkání v ČR i zahraničí. Klub má několik stanovených cílů. Hlavním cílem je propagace flašinetářství jako kdysi běžného fenoménu, který se v minulosti často objevoval na našem území a přinášel lidem potěšení: „*Flašinetáři se hlavně na konci 19. a počátku 20. století objevovali jako potulní umělci, kteří se snažili přinést lidem trochu zábavy a potěšení. Podobným způsobem se snažíme v současné době také my přinášet lidem na různých festivalech, poutích či podobných příležitostech radost, ale i poučení.*“⁸⁸ Nejmladším členem sekce⁸⁹ je Patrik Pařízek, bývalý zaměstnanec muzea v Berouně. Pořádá výstavy hodin a mechanické hudby v celé České republice. Klub pořádá i koncerty v kostelích, což si museli ze začátku u místních duchovních správců prosadit.⁹⁰ Jan Bondra si klade za cíl lidem ukázat, že flašinet není jen starý rozvrzaný falešně hrající nástroj, stojící někde na rohu ulice, ale že tyto nástroje dokážou hrát opravdu ušlechtilé a mají hezký zvuk. Pokud se to podaří, má z toho radost: „*Mě to celkem naplňuje, je to moc pěkné vidět ty lidi, že se jim flašinet líbí [...] Dokonce na akce, kde mě zvou, třeba na Křivoklátu, kde hraji pravidelně o Velikonocích a o adventu, nebo na Břevnovském posvícení, tak mě těší, že lidé říkají: „My jsme sem museli přijít s dětma nebo s vnoučatama kvůli flašinetu.“*⁹¹ Nechá zájemce si i zatočit – vyměnil však klasickou kliku za litinová kola, aby to bylo jednodušší. I tak však potvrzuje slova Martina, který tvrdí, že hra na flašinet není „*pouze o točení klikou*“, ale že hráč musí také držet rytmus, takže to není úplně jednoduchá aktivita. Jan Bondra vyzpozoval, že lidem se víc líbí flašinet fungující pomocí kartónových pásů, jelikož diváci vidí, jak „*zalézá a vylézá a skládá se do knížky, protože vidí, že se tam něco děje.*“⁹² Začal hrát na ulicích asi před deseti lety a vyjádřil se, že lidé si opravdu teprve na flašinet na ulici zase zvykají, že jej dříve dokonce obcházeli obloukem. Největší akcí svazu je osmidenní festival v srpnu. V úterý začíná

86 ČERNÝ, J.: *Jan Bondra, prezident Spolku přátel mechanické hudby a flašinetů*, c. d.

87 Členů je v současnosti kolem 90. Viz <http://flasinet.cz/clenove/> (přistoupeno 3. 7. 2017). Marie, Martin ani Šimon nebyli a nejsou členy spolku. Vyjádřili se, že nemají potřebu patřit do žádné asociace či se nějak více angažovat.

88 Dostupné z: <http://flasinet.cz/o-nas/> (přistoupeno 9. 2. 2017).

89 Je to docela výjimečné, jelikož dle Jana Bondry je většina flašinetářů u nás i v zahraničí v důchodovém věku. Můžeme zmínit i další aktivní flašinetáře: Jiří Šesták ze Sedlice u Blatné, Petr Kozák z Hradce Králové, Václav Janeček z Chrástavy, Zdeněk Polášek a Pavla Burdková z Ostravy, Henry Noubel z Brna, Marko Lučina z Prahy. Bondra, Jan (nar. 1952), emailová komunikace ze dne 9. 3. 2017.

90 „*Když jsme s tím začínali tady v Čechách, tak bylo nutné ty duchovní správce přesvědčit o tom, aby nám propůjčili ten kostel, ale bylo moc pěkné pozorovat jak v průběhu koncertu nebo po tom koncertu za námi přišli a říkali: Příklad rok máte kostel k dispozici, že to nečekali, že si mysleli, že jsou na koncertě, že hrajou varhany.*“ ČERNÝ, J.: *Jan Bondra, prezident Spolku přátel mechanické hudby a flašinetů*, c. d.

91 *Tamtéž.*

92 *Tamtéž.*

program v Praze, kde flašinetáři hrají dopoledne na Kampě; od dvou hodin odpoledne se koná koncert v kostele sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí a večer hrají v Českém muzeu hudby v Karmelitské ulici. Dále se přesouvají do Liberce, kde taktéž hrají koncert v kostele – zde zůstávají dva dny. Další zastávkou je Pekařov u Velkých Losin, kde se dříve flašinetky vyráběly. Závěr festivalu se koná v Brně, kde se po dobu dvou dní konají dopoledne semináře o mechanické hudbě v TMB a odpoledne poté flašinetáři hrají v centru města. Svaz také oslovil mezinárodní spolek flašinetářů, který jej v loňském roce přijal jako právoplatného člena.

Závěrem

Význam flašinetu, a hlavně člověka za ním stojícího na našem území již skoro po tři staletí, je problematikou hodnou hlubší analýzy v rámci etnologie.⁹³ Byť se až donedávna jednalo spíše o bezejmenné postavy, pohybující se městy i venkovem se svým nástrojem, jenž často představoval jediný zdroj obživy, zastávali roli důležitého hudebního prvku v životě obyvatel, ať už při běžném setkávání či v rámci obyčejové tradice. Ne vždy na ně bylo nahlíženo pozitivně, a to nejspíše z toho důvodu, že kvůli chudobě zapříčiněné nízkým sociálním statutem často ztráceli soudnost, co se týče kvality i kvantity hry. Byli to však také oni, kdo zpestřoval kulturní život lidu při různých obřadech či slavnostech. Flašinetky a flašinetáři se začali do našich ulic vracet až po roce 1989 a kromě hraní na veřejných prostranstvích rozšířili své působení i do vnitřních prostor, jakými jsou např. i kostely. Stejně jako v historické tradici tak i dnes nepochybně přispívají k rozmanitosti naší hudební kultury, ať už se jedná o buskery či milovníky mechanické hudby, pořádající festivaly a výstavy. Motivace se však oproti flašinetářům 19. a poč. 20. století značně změnila. Flašinet není pro flašinetáře-buskery jediný zdroj obživy a mají spíše zájem se díky němu v kontextu ulice o sobě a kolemjdoucích něco více dozvědět, respektive flašinet se pro ně stal zprostředkovatelem jakési vnitřní proměny, posunu směrem k lidem, bořitelem bariér; ale také zábavou s ekonomickým efektem. Členové spolku flašinetářů si kladou za cíl představit flašinet v pozitivním světle jako nástroj sofistikovaný a hodný zájmu, ať už mezi laickou či odbornou veřejností. I když flašinetář-busker a člen spolku vnímají svou roli za flašinetem celkem rozdílně, oba reprezentanti mají své důležité místo v současné flašinetářské praxi a pomáhají spoluvytvářet ráz českého veřejného prostoru.

93 V rámci dalšího badatelského rozvíjení nastoleného tématu by bylo jistě zajímavé zaměřit se více na vztah flašinetářů-buskerů a členů spolku. Flašinetáři-buskeri vnímají členy spolku spíše neutrálně, nemají na ně vyhraněný názor, kdežto členové spolku mohou flašinetáře-buskery, hlavně ty hrající na elektronický flašinet, vnímat spíše negativně, jelikož uznávají jen mechanické flašinetky. Neméně zajímavým výzkumným tématem by bylo potřeba nalézt odpověď na výše zmíněnou otázku, do jaké míry je flašinet vnímán jako hudební nástroj vs. „přehrávač“. Fenomén soudobého flašinetářství nabízí však i další perspektivy výzkumu.

Prameny

Moravský zemský archiv v Brně, fond G 33 – Pozůstalost Františka Bartoše. *Materiál k „Lišni“*. Napsal Cyril Mašíček, kart. 5, sv. 7, s. 81–82.

Elektronické zdroje

BLAŽEK, T.: *Vede souboj s flašinetem. Vítězství si užívají oba*. Dostupné z: http://jihlava.idnes.cz/flasinetar-simon-svoboda-neni-nikdy-smutny-fej-/jihlava-zpravy.aspx?c=A160729_085625_jihlava-zpravy_evs, (přistoupeno 7. 2. 2017).
 ČERNÝ, J.: *Jan Bondra, prezident Spolku přátel mechanické hudby a flašinetů*. ČRo Dvojka, Noční mikroforum, 9. 11. 2016 (přistoupeno 7. 2. 2017).
<http://busking.cz/o-buskingu> (přistoupeno 10. 6. 2017).
<http://flasinet.cz/clenove/> (přistoupeno 3. 7. 2017).
<http://flasinet.cz/o-nas/> (přistoupeno 9. 2. 2017).
<http://www.bamasoft.com/varhany-polacek/> (přistoupeno 23. 1. 2017).
<http://www.karluvmost.cz/home.html> (přistoupeno 3. 2. 2017).
<http://www.organ-service.cz/o-firme-organ-service.htm> (přistoupeno 23. 1. 2017).
<http://www.raffin.de/en/> (přistoupeno 7. 3. 2017).

Literatura

ARNOLD, D.: *The New Oxford companion to music. Vol. 2. K–Z*. Oxford 1983.
 BÍM, H.: *Lidové písně z hanáckého Slovácka*. K vydání připravil Jiří Vysloužil. Klobouky u Brna 1998.
 BUCHNER, A.: *Hudební automaty*. Praha 1959.
 DVOŘÁK, Š.: *Podomní (»žebravý«)bakus v Milevsku před r. 1870*. Český lid 19, 1910, s. 214.
 FRANĚK, B.: *Dočesná na Rakovnicku. Ze vzpomínek své + matky*. Český lid 13, 1904, s. 183.
 HAIS, F.: *Vzpomínky pražského písničkáře 1818–1897*. Praha 1985.
 JEŘÁBEK, J.: *Brněnské mordy, násilnosti a jiné zločiny*. Brno 1991.
 KOS, W.: *Wiener Typen: Klischees und Wirklichkeit*. Wien 2013.
 KUFFNER, J.: *O pamětech Fr. Haise, pražského kolovrátkáře a písničkáře*. Český lid 20, 1911, s. 353–357.
 KUNZ, L.: *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Svazek 2., C, Č, D, E, F, G, H*. Rožnov pod Radhoštěm 2009.
 KUNZ, L.: *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Svazek 3., CH, I, J, K, L, M, N, O, P, Q*. Rožnov pod Radhoštěm 2010.

- KURFÜRST, P.: *Hudební nástroje*. Praha 2002.
- MAŠÍNOVÁ, L.: *Zábava v Horní Nové Vsi o svatodušní neděli*. Český lid 31, 1931, s. 171.
- NEDOTNA, J.: *Výslech domnělého čaroděje (r. 1737)*. Český lid 6, 1897, s. 168.
- PAŘÍZKOVÁ, K.: *Mariánská procesí v průběhu 19. století. Pražský písničkář František Hais o svých poutích na Svatou Horu, do Staré Boleslavi a konečně do Hájků v letech 1832–1888*. In: Holubová, M. – Suchomelová, M. (eds.): *Salve regina: mariánská úcta ve středních Čechách*. Praha 2014, s. 285–298.
- PÁTA, F.: *Písnička Fr. Haise o útěku před Prusy r. 1866*. Český lid 14, 1905, s. 308–309.
- PTÁČNÍK, F.: *Staré příběhy z plzeňského Petrohradu*. Plzeň 2002.
- RÁTHOVÁ, R.: *Lidové nápěvy k Erbenovým balladám*. Český lid 11, 1902, s. 220.
- SEDLÁČEK, J.: *Haisova chvála švestkových knedlíků českých*. Český lid 17, 1908, s. 72–73.
- SCHUBERTH, Fr. K.: *Na českém jarmarce v Tábořsku r. 1850*. Český lid 23, 1914, s. 173.
- SMETANA, J.: „Světemdoucí“ na Slánsku. Podle poznámek F. Velce. Český lid 18, 1909, s. 244.
- SOUKUP, J.: *Na den sv. Anny*. Český lid 8, 1899, s. 419.
- VOLNÝ, J. – KONEČNÁ, H.: *Flašiny a kolovrátky*. Liberec 2009.
- ZÍBRT, Č.: *Titulní list Rittersberkovy sbírky českých národních písní z r. 1825*. Český lid 3, 1894, s. 328.
- ZÍBRT, Č.: *Národopisné studie našich umělců: Ad. Kašpara kresby do skvostného vydání »Babičky« od Bož. Němcové*. Český lid 14, 1905, s. 377.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti. Příspěvek k dějinám české písně národní a znárodnělé*. Český lid 17, 1908, s. 214–224.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 18, 1909, s. 371–389, 413–437.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti (Další kniha)*. Český lid 19, 1910, s. 289–296.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 87–100.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti. Kniha čtvrtá obsahuje v sobě dvanácte mých událostí v druhém manželství ve dvou letech. V osumnácti archách, mých velikých nesnázích a strastích. Sepsal František Haisz*. Český lid 19, 1910, s. 7–20.
- ZÍBRT, Č.: *Písničkář František Hais a jeho paměti*. Český lid 19, 1910, s. 147–160, 324–333, 451–469.
- ZÍBRT, Č.: *Na českém jarmarce před 40 lety*. Český lid 22, 1912, s. 83.
- ZÍBRT, Č.: *Ant. Helebrant, prof. gymnasia v Roudnici*. Český lid 23, 1914, s. 200.

-ný: *O epidemii v Praze*. Dalibor. Časopis pro všechny obory umění hudebního. Praha 1879, s. 205–206.

Respondenti

Bondra, Jan (nar. 1952), 9. 3. 2017.

Marie (nar. 1967), 21. 6. 2016.

Veverka, Martin (nar. 1973), 8. 12. 2015.

Svoboda, Šimon (nar. 1992), 14. 1. 2015.

Summary

Barrel-Organ Players: from “Itinerant People“ to Busking

The study focuses on the phenomenon of barrel-organ playing in the context of Bohemian and Moravian streets and countryside from the beginning of its occurrence in our lands to date. The foreword describes the organologic nature of the instrument and its production. The major part of the work is a summary of available sources about a barrel-organ player: his role in the life of people, whether during their daily encounters with an "itinerant" person, or his activity in the realm of customary tradition. The role of barrel-organ players has changed, in comparison to modern-day barrel-organ players – buskers as well as members of a barrel-organ playing club who returned to the streets after 1989. Both lines of barrel-organ players are themes of particular chapters (Barrel-Organ and Busking; A Club of Friends of Mechanical Music and Barrel-Organs). The study's goal is to outline a unifying line between the historical and the contemporary practice in barrel-organ playing, as well as it explains when these trends diverge.

Keywords:

barrel organ – mechanical musical instruments – street musicians – František Hais – busking – beggary – broadside ballads

Príchod ženicha po nevestu v deň sobáša ako tradičný prvok v svadobnom obradovom cykle od prelomu 19. a 20. storočia po súčasnosť v obci Veľké Rovné

Mgr. Tomáš Truchlík

Ústav evropskej etnologie Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO

tomas.truchlik24@gmail.com

Výskum svadobných obyčají – stále aktuálna téma?

Svadba, so všetkými svojimi prvkami a atribútmi, patrí aj dnes medzi najdôležitejšie prechodové obdobie v živote človeka. Práve svadobnému cyklu sa v rámci etnografického bádania venovalo mnoho pozornosti už od 19. storočia, a to nielen na území Slovenska a Českej republiky¹. Vzhľadom na fakt, že svadba ako cyklus obradových úkonov sa stále mení, určité prvky zanikajú, neskôr dochádza k ich revitalizácii, iné menia funkciu a dokonca sa objavujú aj nové vplyvy, je téma stále aktuálna. Taktiež je dôležité, akou metodológiou nazeráme na túto problematiku, pretože každý prístup sa zameriava na svadbu z iného uhla pohľadu a nie vždy môže byť konkrétna metóda dostačujúca. Tento problém pomerne trefne vystihujú slová Oldřicha Sirovátky v jednom z jeho príspevkov: „*Svatba a svatební obyčej je náleží k těm národopisným tématům, o kterých bylo od samého začátku národopisného bádání hodně napsáno. Ale zároveň jsme si také řekli, že etnografická a folkloristická literatura má dost mezer, ať už se to týka otázek, které byly zkoumány, anebo poměru k současnosti.*“²

Problematike svadby, konkrétne zmenám troch vybraných prvkov svadobného obradu, som sa venoval vo svojej bakalárskej práci. Jednalo sa o stavanie briez / smrekov vo dvore ženicha a nevesty v predvečer sobáša, pýtanie nevesty od rodičov v deň sobáša a rôzne formy čepčenia v obci Veľké Rovné. Za východiskové obdobie boli vybrané 40. roky 20. storočia, pričom som sledoval zmeny podôb a foriem vybraných prvkov až po súčasnosť. Pri výskume, ktorý som realizoval v rokoch 2011 a 2012, som narazil aj na vyplnený dotazník z učiteľskej dotazníkovej akcie Matice slovenskej z roku 1942, ktorý vyplnil vtedajší dedinský organista a učiteľ Jozef Žilinčár. Avšak v tomto materiáli opisoval svadby z prelomu 19. a 20. storočia,

1 Pozri napr.: BARTOŠ, F.: *Moravská svatba*. Praha 1892; FROLEC, V. (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Brno 1983; KOMOROVSKÝ, J.: *Tradiční svadba u Slovanov*. Bratislava 1976; VÁCLAVEK, M.: *Valašská svatba. Její zvyky a obyčej*. Telč 1892.

2 SIROVÁTKA, O.: *Otázky výzkumu svatebních obyčejů*. In: Frolec, V. (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Brno 1983, s. 26.

pričom „kritizoval“ svadby v 40. rokoch. Jeden prvok v dotazníku sa javí zaujímavým, a to konkrétne pýtanie nevesty od rodičov v deň sobáša, ktorý vlastne chýbal. Práve tento jav môžeme považovať za hlavný výskumný cieľ, ktorý by bolo vhodné podrobnejšie rozpracovať a analyzovať so sledovaním jeho zmien v priebehu 20. storočia po súčasnosť.

Obec Veľké Rovné leží na severozápade Slovenska uprostred Javorníkov³ a blízko hraníc so Zlínskym krajom, presnejšie s Valašskom. Môžeme povedať, že už od 18. storočia sa jedná o drotársku obec⁴ a drotárstvo ako remeslo bolo v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia hlavným zamestnaním. Takmer celá mužská populácia vandrovala alebo pracovala v zahraničí. Cesty veľkorovnianskych drotárov viedli najčastejšie do cárskeho Ruska, ale poniektorí putovali i do Rakúska, Pruska, USA a do iných krajín. Drotárstvo spomínam z jednej a podľa mňa dôležitej príčiny. Toto remeslo malo veľký kultúrny dopad na chod obce a dovoľm si tvrdiť, že i na hodnotové orientácie týkajúce sa nielen spôsobu života, ale i obyčají, svadobných nevyvímajúc.⁵ Zmeny prebiehali hlavne koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia. Tieto tvrdenia je možné vyvodiť aj z publikácie od Karola Guleju⁶, kde autor v jednotlivých podkapitolách opisuje či už zvyky a mravy drotárov, ale aj sociálne, hospodárske a finančné pomery v rodných obciach drotárov. Práve vysta-hovalectvo, kontakt s cudzím prostredím a zlepšenie ekonomickej situácie mnohých rodín je možné vnímať ako jeden z hlavných faktorov vplyvujúcich na zmenu v hodnotových orientáciách. Tie sa odrazili aj v každodennom živote obyvateľov, či už v stavebnom štýle, poľnohospodárstve, ale aj v obyčajach.

Ďalším dôležitým prelomom je I. svetová vojna, po ktorej začína drotárstvo ako remeslo postupne upadať a po roku 1945 už pretrvalo len vo forme umeleckého drotárstva, pričom úžitkové drotárstvo zaniklo.

Stavanie stromčekov vo dvore

Pred riešením hlavného cieľa príspevku je vhodné spomenúť aj predchádzajúce udalosti, teda svadobné ráno a doobedie. Autor v danom dotazníku opisuje pondelkové ráno nasledovne: „*Domáci včas vstávali, ak vôbec čo spali, lebo niekde i cez noc pečú, aby bol dostatok, aby nechybilo, ale radšej zostalo. Zakiaľ sa rodina a hostia*

3 Obec býva často nesprávne zaradovaná do regiónu Kysuce. Osobne uprednostňujem zaradenie obce do mikroregiónu Javorníky. Samotní obyvatelia sa za „Kysučanov“ nepovažujú a vnímajú toto zaradenie negatívne.

4 Obec sa nachádza v horskom prostredí, kde je veľmi ťažké pestovať obilniny, pôvodne sa teda jednalo o pastiersku lokalitu.

5 O drotárstve ako remesle bolo napísaných niekoľko publikácií, v ktorých sa spomína aj Veľké Rovné. Medzi tieto publikácie patria napr.: GULEJA, K.: *Svet drotárov*. Martin 1992; KOL. AUTOROV: *Drotárstvo. Veľká kniha o slovenskom drotárstve*. Martin 2010; FERKO, V.: *Svetom, moje, svetom*. Bratislava 1978.

6 Pozri: GULEJA, K.: *Svet drotárov*, c. d.

Dvor nevesty so svadobčanmi vyzdobený brezami, ktoré vytvárajú aleju, pričom prvé dve brezy sú spojené do brány, zdobené sú stuhami z krepového papiera (pohľad z ulice do dvora), Veľké Rovné. 2009, foto Tomáš Truchlík.

*poschodia, domáci ozdobia hlavný vchod čečinovým vencom s papierovými ružami a pred dom postavia niekoľko jedličiek alebo v lete brezičiek ozdobených papierovými farebnými stuhami. Ríša (rodina a svadobní hostia) sa pomaly už schádza.*⁷ Tu by som chcel poukázať na jeden jav, a to konkrétne stavenie briez / smrekov (v chladnejších obdobiach smrek, v teplejších brezy) vo dvore ženicha aj nevesty. V súčasnosti sa tieto obradné stromčeky stavajú v predvečer sobáša, teda v piatok, pričom je toto stavenie vnímané aj ako rozlúčka so slobodou. V dome nevesty aj v dome ženicha sa zídu najbližšia rodina, susedia a kamaráti, pričom mládenci (z rodiny a aj kamaráti) idú do lesa na brezy⁸. Tie v podvečer postavajú vo dvoroch oboch snúbencov do dvoch radov, čím vytvorí aleju. Špičky prvých dvoch najvyšších smrekov / briez sa spoja a vytvorí sa brána. Všetky stromčeky sa zdobia stužkami z krepového papiera a celý jav je sprevádzaný hudbou a spevom. V súčasnosti

7 Učiteľia základných škôl: Zvyky. Časť 8: Zvyky pri svadbách vo Veľkom Rovnom. Dotazníková akcia MS (Matica slovenská), 1942. Archív textov UEt SAV (Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied), inv. č. 182.

8 V posledných desaťročiach sa svadby konajú hlavne v letnom období, čiže mládenci chodia hlavne na brezy. Pokiaľ sú svadby v chladnejšom období (ktorých je pomerne málo oproti letu) a mladíci chodia na malé smrek, činia tak aj bez povolenia na výrub.

si ľudia pozývajú k stavaniu stromčekov miestnych (niekedy aj cudzích) heligónkárov. Po dostavaní stromčekov zábava vo dvore pokračuje, spieva sa a prípadne aj tancuje. Tieto rozlúčky bývajú dlho do noci, niekedy končia až po polnoci. Prítomní sú aj nevesta a ženích, každý vo svojom dome a so svojou rodinou.

Z výskumu, ale aj z neformálnych rozhovorov je zjavné, že daná obyčaj sa vyskytuje v okrese Bytča (kam spadá aj Veľké Rovné), i keď v niektorých obciach stavanie zaniklo alebo má inú podobu, napr. sa stavajú len dve brezy ku vchodovej bráne.⁹ Taktiež sa stavanie stromčekov vyskytuje v niektorých obciach na Kysuciach. Paralelu s týmto zdobením dvora a rozlúčkou vidieť na moravskej strane, kde sa podobný jav vyskytoval v rôznych podobách a názvoch ešte v 70. rokoch 20. storočia. Ide napríklad o *stavění slavobrány, vítí věnečků, propíjení svobody* a iné.¹⁰ Potvrdovala by to aj výpoveď informátora z Nového Hrozenkova, ktorý v dotazníku k výskumu píše: „*Zdobí se jenom vchod do domu a to podle toho, jak kdo chce. Často se před vchod stavějí dvě břízy omašlené pentlemi.*“¹¹ V súčasnosti je stavanie stromčekov vo vymenovaných lokalitách individuálnou záležitosťou.

Problematika pýtania nevesty od rodičov v deň sobáša

Autor dotazníka z roku 1942 sa následne po stavaní stromčekov podrobne venuje opisu ženského svadobného odevu a celého priebehu obliekania nevesty. Zaujímavé sú však až nasledujúce riadky: „*Keď bola mladucha už zapletená, šli svadobníci do domu mladého zaťa, kde boli raňajky. Popredku išla matka mladuchy nesúc „babu“¹². Keď prichádzali do domu mladého zaťa, vyšla im v ústrety matka mladého zaťa nesúc tiež „babu“.* Pri stretnutí tieto dve „baby“ spojili a svadobníci vošli do domu, ktorého vchod tiež býval ozdobený. Na raňajky sa jedli koláče s kávou, popíjali víno alebo varené pálené. Keď sa najedli, išlo sa do kostola na sobáš, prv ale dali rodičia mladému páru požehnanie.“¹³ Na prvý pohľad je možné si všimnúť absenciu pýtania nevesty, resp. vidieť úplne odlišný model, aký je u Slovanov známy, v ktorom ide ženích so svojou rodinou do domu nevesty, kde prekonáva isté prekážky a koná rôzne úlohy, aby získal nevestu.¹⁴ Ako vidíme, v spomínanej lokalite sa nachádza ale opačný model – nevesta príde s rodinou k ženichovi. V tomto prípade je oprávnené tvrdiť, že ide o ojedinelý jav, ktorý si zaslúži podrobnejšie

9 TRUHLÍK, T.: *Tradičné prvky v súčasnom svadobnom obradovom cykle*. Bakalárska práca. Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky. Nitra 2012, s. 20–21.

10 HEROLDOVÁ, I.: *Současná svatba na vesnici v Čechách a na Moravě*. In: Frolec, V. (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Brno 1983, s. 62.

11 Johec, Vladimír (nar. 1931); dotazník, november 2011.

12 Baba – obradný koláč z kysnutého cesta, autor dotazníka v inej časti uvádza v zátvorke, že sa jedná o bábovku.

13 Učiteľia základných škôl: *Zvyky*. Časť 8: *Zvyky pri svadbách vo Veľkom Rovnom*. Dotazníková akcia MS, 1942. Archív textov UEt SAV, inv. č. 182.

14 KOMOROVSKÝ, J.: *Tradičná svadba u Slovanov*, c. d., s. 152.

preskúmanie a čiastočnú analýzu. Vzhľadom na obmedzené informácie sprostredkované dotazníkom nie je možné vyvodiť ucelené závery, a preto môžeme pojednávať v rovine hypotetickej. Otázka pôvodu tohto javu v danej lokalite je pre nás neznáma a historická metóda je preto v tomto prípade neopodstatnená. Aj napriek tomu sa však pokúsím logickými závermi načrtnúť možné vplyvy, ktorých dôsledkom mohol byť aj tento model svadobného dňa.

Práve drotárstvo som spočiatku vnímal ako dôležitý faktor a stále ho aj vnímam, a to hlavne z hľadiska ekonomického a hodnotových orientácií. To znamená, že pod vplyvom ekonomického zlepšenia, kontaktu s mestským prostredím a života v ňom, niektorí drotári pomaly upúšťali od zvyklostí a „tradií“, ktorých sa ešte pred svojím odchodom do sveta držali. Drotári z Veľkého Rovného sa dostali do rôznych častí sveta, s ktorým boli vo veľkom v kontakte a dokonca sa v niektorých krajinách dostali do povedomia miestnych, či už prostredníctvom piesní, riekaniek, príbehov a malieb. Ak vezmeme do úvahy kontakt s cudzími kultúrnymi a geografickými okruhmi, núka sa myšlienka, že opisovaný jav by mohol byť importovaný z nedomáceho prostredia. Táto teória je síce racionálna, ale ak by sme ju overili porovnávacou metódou, zistíme, že nemusí byť pravdivá. Veľkorovnínski drotári cestovali prevažne do Ruska, do slovanskej krajiny, kde, predpokladajme, fungoval známy model ženicha prekonávajúceho prekážky. Samozrejme, niektorí drotári navštívili i iné krajiny Európy, Ázie a Severnej Ameriky. V publikácii *Svatební rituály u nás a ve světě*¹⁵ nie je spomínaný model, ktorý by opisoval príchod nevesty do domu ženicha pred obradom, a preto môžeme myšlienku o importe vylúčiť.

Pri hlbšom prečítaní opisu sprievodu v dotazníku je možné si všimnúť ďalšej zvláštnosti – prenášanie *baby*. Medzi tri rozšírené znaky svadobného sprievodu v predvojnovom období na území dnešného Slovenska patrili: stromček, zástava a koláč. Stromček a zástava boli znakom sprievodu smerujúceho na sobáš. Na svadbu sa pieklo veľa koláčov, avšak len jeden z nich mal obradnú funkciu a zväčša bol aj najväčší. Tento svadobný koláč sa prenášal až po sobáši z domu nevesty do domu ženicha, čo taktiež možno považovať za znak sprievodu.¹⁶ Koláč mohol byť taktiež súčasťou obradu prijímania nevesty do domu. Ako píše Viera Feglová: „*Typickou ukázkou privítacieho rituálu bol dialóg medzi nevestou a svokrou. Svokra po príchode nevesty a jej zostúpení na dvore sa spýtala: Čo nesieš? Nevesta odpovedala: Šťastie, zdravie, božské požehnanie. Tento dialóg sa zopakoval trikrát a potom sa navzájom alebo jedna či druhá obdarovali chlebom – symbolom prosperity.*“¹⁷ Ako vidíme, nevesta a svokra sa navzájom obdarovávali chlebom – koláčom, tak ako je to spomínané aj v opise od Jozefa Žilinčára. Keďže neexistuje podrobnejší

15 JIROUŠKOVÁ, J. (ed.): *Svatební rituály u nás a ve světě*. Praha 2012.

16 BENŽA, M.: *Znaky svadobného sprievodu vo svetle symboliky*. Slovenský národopis 37, 1989, s. 53.

17 FEGLOVÁ, V.: *Funkcia priestoru pri obradnom prijatí nevesty do domu ženicha*. Slovenský národopis 37, 1989, s. 35.

Pýtanie nevesty od rodičov a ďakovná reč za výchovu, prednesená birmovnou matkou nevesty, Veľké Rovné. 2009, foto Tomáš Truchlík.

opis a dotazníková výpoveď je veľmi stručná, je veľmi ťažké vytvoriť model svadby v deň sobáša. Na základe rôznych článkov k tejto tematike a na základe logického uvažovania je možné vytvoriť aspoň niekoľko hypotéz týkajúcich sa funkcie a významu tohto úkonu.

Prostredníctvom spomínaných javov môžeme zhodnotiť, že sprievod ženicha s jeho rodinou do domu nevesty absentoval a bol nahradený úkonom prijatia nevesty do domu ženicha, ktorý bol presunutý z posobášneho času pred sobáš. Teoreticky by táto možnosť bola akceptovateľná až na fakt, že v dotazníkovej odpovedi nenesie koláč nevesta, ale jej matka, ktorá je na čele sprievodu. Aj ďalej sa v dotazníku píše: „*Pri stretnutí tieto dve „baby“ spojili...*“ Nie je však jasné, akým spôsobom koláče „spojili“, predpokladajme, že položili jeden koláč na druhý. Práve tento detail môže poukazovať na to, že sa skôr jedná o obradný úkon symbolizujúci spojenie dvoch rodín. Matky ako predstaviteľky rodín niesli koláč, symbol života a spojením týchto chlebov symbolicky spojili dva životy, v prenesenom význame dve rodiny. A práve toto spojenie rodín mohlo v sebe zahŕňať aj prijatie nevesty do rodiny ženicha, resp. spojenie rodín mohlo byť regionálnym špecifikom pre úkon prijatia nevesty do domu.

Symbolika svadobného koláča

Už v predchádzajúcich odsekoch sa uvádza, že chlieb / koláč je symbolom prosperity a života. Zaujímavejšou je však podrobnejšia analýza symboliky a tvaru. Opäť je situácia sťažena nedostatočným opisom v dotazníku. Dôležité je zistiť, o aký tvar koláča išlo. V texte dotazníka sa nachádzajú aj tieto vety: „*Piekly sa syrové, tvarohové kachličky, makové rožky, baby (bábovky), plnené škoricou alebo hrozienkami, a veľké pletené koláče. Tieto baby a koláče bývaly obyčajne dobré, chutné, lebo kuchárky neľutovali masla, veď ho mali dosť a tiež preto, že tieto koláče a baby dávaly sa do daru najbližšej rodine mladého zaťa.*“¹⁸ Autor koláč nazýva *baba*, pričom v zátvorke dodáva, že sa jedná o bábovku. Ak použijeme slovník veľkorovnianskeho nárečia, zistíme, že slovo *baba* znamená: *kysnutý koláč*¹⁹. Ani v jednom prípade nie je spomínaný tvar *baby*, avšak môžeme vylúčiť štvorcový tvar a pletenec. Keďže autor pridal poznámku, že sa jedná o bábovku, predpokladajme prstencový tvar (vysoký sladký koláč kruhového tvaru s dierou uprostred), tak ako poznáme bábovku v súčasnosti. V tomto prípade kruhovitý koláč symbolizuje okrem života aj večnosť, vesmír a slnko.²⁰ Na inom mieste v dotazníku, pri opise príprav a obliekania nevesty, spomína: „*Na prípraž (do lona) jej (neveste) dali „babu“ (bábovku) a do ruky zrkadlo, aby sa doň pozerala, aby mala vraj pekné deti.*“ Týmito slovami možno potvrdiť spomínaný význam a symboliku *baby* ako obradového koláča, ktorý v tomto konkrétnom prípade, vloženie do lona, mal okrem iného symbolizovať prosperitu – plodnosť.

Situácia odpýtania od 40. rokov 20. storočia po súčasnosť

Hoc bol dotazník vyplnený v roku 1942, Jozef Žilincár v ňom opisoval priebeh svadby, ako si ho pamätal z mladších rokov. Konkrétne roky a obdobia ním spomenuté v texte odkazujú na prelom 19. a 20. storočia. Čiže predpokladáme, že model, v ktorom prišla nevesta so svojou rodinou do domu ženicha v deň sobáša, bol aktuálny práve v tomto období, nevieme však s určitosťou, kedy a z akých príčin sa tento model zmenil. Terénny výskum však poukazuje na skutočnosť, že v 40. rokoch minulého storočia fungoval už iný model, a teda práve medzivojnové obdobie mohlo byť obdobím zmien.

V 40. až 50. rokoch 20. storočia prišiel už ženich so svojou *rišou* do domu nevesty. Za predpokladu, že vo Veľkom Rovnom platil ešte pred vznikom drotárstva všeobecný model platiaci pre všetkých Slovanov, ktorý bol neskôr nahradený spomínaným predchádzajúcim modelom, tak práve v 30. až 40. rokoch 20. storočia dochádza k jeho revitalizácii. Čo sa týka odpýtania nevesty v tomto období, je

18 Učiteľia základných škôl: Zvyky. Časť 8: Zvyky pri svadbách vo Veľkom Rovnom. Dotazníková akcia MS, 1942. Archív textov UEt SAV, inv. č. 182.

19 V súčasnosti sa pojmom „baba“ označuje väčšinou ovocný koláč, najčastejšie napríklad slivkový, pečený z kysnutého cesta. Pozri tiež: FERKO, M.: *Krátky slovník nárečia Slovenského Veľkorovnianskeho*. Bratislava 1997, s. 25.

20 BENŽA, M.: *Znaky svadobného sprievodu vo svetle symboliky*, c. d., s. 55.

zriedkavé. Po príchode ženicha s rodinou bolo pripravené pohostenie, a ak sa konalo odpýtanie, tak väčšinou vo forme neformálneho poďakovania rodičom za výchovu ich dcéry. Jedna respondentka dokonca opísala cudziu svadbu, na ktorej si mladomanželia kľakli na stolček s bielym obrúskom a ženich odprosila rodičov nevesty.²¹

Napriek väčšinovým výpovediam, v tomto období možno nájsť ešte určité pozostatky, resp. odkazy na niekdajší model z prelomu 19. a 20. storočia. Dve informátorky mali manželov, dokonca s rovnakým priezviskom, pochádzajúcich z jednej a tej istej osady s názvom „U Jačkov“²². V oboch prípadoch prišiel do domu nevesty len ženich, prípadne ženich s družbami a vzal jej rodinu k nemu domov, pričom nedošlo k žiadnemu odpýtaniu. Podľa výpovedí sa tak vykonalo na žiadosť matiek ženichov. Dokonca jedna z nich, ktorá mala svadbu v roku 1958, spomínala, ako im pred ženíchovým domom vyšli oproti družičky zo ženíchovej strany s tortou, ktorú po stretnutí nevesta od družičiek vzala do rúk. Po príchode do dvora sa torta rozkrojila a ponúkali sa ňou hostia. V tomto prípade matku ženicha nahradili družičky a *babu* nahradila torta. Treba však pripomenúť, že tento jav bol v 40. a 50. rokoch výnimkou a jedná sa pravdepodobne len o prežitok v spomínanej osade ležiacej v severnej časti obce.

V neskoršom období, teda v 60. až 80. rokoch, mohol podľa výpovede priebehu odpýtania vyzeráť nasledovne: ženich, s kyticou pre nevestu, prišiel so svojou rodinou / ríšou do dvora nevesty. Z domu vyjde nevesta s tortou v rukách a jej krstná matka zasa s „kystkou“²³, nevesta vymení tortu za kystku, ktorú pripne ženichovi na oblek a on jej naopak podá kyticu. Krstná matka, ktorá prebrala tortu od nevesty, ju rozkrojí a ponúkne svadobčanom. Pýtanie nevesty je v tomto prípade individuálne a objavuje sa už častejšie. Mladomanželia si kľaknú na prestretý stolček a krstná alebo birmovná matka nevesty prednesie prichystanú reč rodičom, v ktorej prosí rodičov o odpustenie za chyby mladomanželov v ich mladosti a prosí aj o rodičovské požehnanie. Po odpýtaní sa sformoval sprievod a vyrazilo sa do kostola na sobáš²⁴.

V súčasnosti prebieha úkon odpýtania takmer rovnako ako pred tromi desaťročiami. Ženich príde so svojou rodinou do domu nevesty (už bez kytice a nevesta je bez torty a kystky), mladomanželia si kľaknú pred rodičov a mladý zať pár slovami poďakuje rodičom nevesty za výchovu, poprosia o odpustenie a požiadajú

21 TRUCHLÍK, T.: *Tradičné prvky v súčasnom svadobnom obradovom cykle*, c. d., s. 25.

22 Jedna mala svadbu v 40. rokoch a druhá v 50. rokoch 20. storočia.

23 Kystka – ozdobné pierko/kvietok, ktoré sa pripína ženichovi na sako.

24 V tomto období sa objavujú aj úlohy pre ženicha, v ktorých si mal získať nevestu. Pomerne novým importovaným fenoménom na svadbách začalo byť tzv. „stavanie brán“. Nejedná sa o spomínané stavenie pierko / kvietok vo dvore, ale o akt, v ktorom pri formovaní sprievodu družbovia zatarasia cestu mladomanželom hrubým kmeňom stromu na dvoch podstavcoch. Mladomanželia musia spoločne prepáliť kmeň stromu tupou pilou. Postupne sa snažia vyjednať ostrejšiu pílu, resp. pomoc od družbov. Pováčšine družbovia pýtajú za ostrejšiu pílu a pomoc pálené. Tento element má scénický a komický charakter, pričom u vykonávateľov sa predpokladajú dobré improvizáčne schopnosti. Toto „stavanie brán“ je individuálne a je aktuálne aj v súčasnosti.

o požehnanie. Prípadne môže pripravenú reč predniesť krstná alebo birmovná matka nevesty. Texty si vyberajú podľa vlastnej vôle, buď si ich vyhľadajú na konkrétnych webových stránkach alebo opíšu z videozáznamov iných svadieb.

Záver

Na prvý pohľad sa môže zdať, že prvky svadobného cyklu vo Veľkom Rovnom sú rovnaké alebo podobné ako v iných častiach Slovenska, resp. strednej Európy. Avšak po hlbšom preskúmaní možno zaznamenať dva zaujímavé prvky, ktoré sú hodné väčšej pozornosti. V prvom rade ide o výzdobu dvora nevesty a ženícha, teda stavenie smrekov / briez, pričom výber druhu stromčekov závisí od ročného obdobia. Na prelome 19. a 20. storočia bol tento akt súčasťou sobášneho dňa, vtedy ešte v pondelok, a dvor sa zdobil v ranných hodinách. Od druhej polovice 20. storočia až po súčasnosť sa stromčeky stavajú v predvečer sobáša, teda v piatok a ide o určitú formu rozlúčky so slobodou.

Potrebné je aj sledovanie a komparácia podôb pýtania nevesty od rodičov v deň sobáša v priebehu storočia. Toto sledovanie zmien vzniklo na základe výskumu prameňov, interview a vlastného pozorovania. Prostredníctvom opisu svadobného cyklu z dotazníkovej akcie nájdeme vo Veľkom Rovnom jedinečný model sobášneho dňa z prelomu 19. a 20. storočia. V tomto období pýtanie nevesty absentuje a je nahradené symbolickým úkonom spojenia dvoch rodín prostredníctvom spojenia dvoch obradných koláčov, zvaných *baba*. Tento fenomén sa ale neodohráva na pôde domu nevesty, ale naopak, nevesta prišla v sprievode so svojou rodinou do domu ženícha, kde sa tento akt vykonal. Následne po krátkom pohostení, po raňajkách sa v sprievode išlo na sobáš do kostola. Nie sú jasné príčiny vzniku tohto modelu, možno však predpokladať, že determinantom v tomto prípade mohla byť zmena hodnotových orientácií pod vplyvom drotárstva²⁵. Model zaniká pravdepodobne v medzivojnovom období, i keď jeho istá pozmenená forma sa v ojedinelých prípadoch dochovala ako pozostatok v jednej osade až do 50. rokov 20. storočia. V 40. rokoch je už nahradený známym modelom, v ktorom príde ženích so svojou rodinou do domu nevesty. Tento model je zachovávaný až do súčasnosti. Čo sa týka prvku odpýtania nevesty od rodičov, nešlo v pravom zmysle ani tak od odpýtanie, ako skôr o odprosenie, poďakovanie za výchovu a žiadosť o odpýtanie. Texty odpýtania / odprosenia neboli a ani nebývajú dlhé, väčšinou ide o krátke príhovory, ktoré si pripravili, prípadne dnes našli na internete alebo ich majú z iných zdrojov. V niektorých prípadoch „pýtacia reč“ nebola pripravená a išlo len o improvizáciu vo forme pár viet. V prípade osôb prednášajúcich reč v 40. až 60. rokoch, ak sa vôbec vyskytlo odpýtanie,

25 K danej problematike vplyvu drotárstva na hodnotové orientácie neboli realizované žiadne podrobnejšie výskumy. V niektorých publikáciách o drotárstve však možno nájsť úryvky spomínajúce vplyv drotárstva na zmeny v spôsobe života obyvateľov, jedná sa však len o opisy a nie o analytické texty. Na základe týchto úryvkov je však možné vydedukovať tieto vplyvy a v prípade tohto článku ide hlavne o moju vlastnú dedukciu.

prednášal ho ženích. V 70. rokoch preberala iniciatívu krstná, prípadne birmovná matka nevesty, ktorá v prítomnosti mladomanželov a rodičov odpýtala namiesto ženícha. Táto forma sa zachovala do súčasnosti, pričom dnes je to na dohode medzi mladomanželmi a krstnou / birmovnou matkou.

Samozrejme, opísaný model dnešného odpýtania nie je možné aplikovať na celú obec. V súčasnom svete globalizácie a internetu si ľudia pripravujú svadby individuálne podľa svojich predstáv a každá svadba môže vyzerať odlišne. V niektorých prípadoch sa snažia mať moderné a „jedinečné“ svadby, iným zasa vyhovuje menšia svadba bez rôznych úkonov. Niektorí ľudia vyslovia túžbu mať svadbu tak, ako ju mali „*kedysi naši predkovia*“, pričom sa jedná aj o rôzne inovácie alebo revitalizácie, tradované len posledné desaťročia. Na základe vlastného pozorovania som zistil, že ľudia väčšinou nepoznajú význam, funkciu ani obdobie vzniku daných zvykov a považujú ich za tradičné a často predpokladajú, že ide o prvky, ktoré konali ich „predkovia“ cca pred storočím. Možno usúdiť, že tieto revitalizované a inovované „tradičné“ prvky plnia hlavne estetickú a ozdobnú funkciu, pričom svoj pôvodný význam a funkciu stratili alebo bol ich význam pozmenený vlastným výkladom.²⁶

Pramene

Učítelia základných škôl. (1942). Zvyky. Časť 8: *Zvyky pri svadbách vo Veľkom Rovnom*. Dotazníková akcia MS, Archív textov UEt SAV, inv. č. 182.

Literatúra

- BARTOŠ, F.: *Moravská svatba*. Praha 1892.
- BENŽA, M.: *Znaky svadobného sprievodu vo svetle symboliky*. Slovenský národopis 37, 1989, s. 51–56.
- FEGLOVÁ, V.: *Funkcia priestoru pri obradnom prijatí nevesty do domu ženícha*. Slovenský národopis 37, 1989, s. 34–38.
- FERKO, V.: *Svetom, moje, svetom*. Bratislava 1978.
- FERKO, M.: *Krátky slovník nárečia Slovenského Veľkorovňanskeho*. Bratislava 1997.
- FROLEC, V. (ed.): *Svatební obřad. Současný stav a proměny*. Brno 1983.
- GULEJA, K.: *Svet drotárov*. Martin 1992.
- JAKUBÍKOVÁ, K.: *Analýza a interpretácia zmien obyčajových tradícií*. In: Škovierová, Z. (ed.): *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Bratislava 2002, s. 119–127.

²⁶ JAKUBÍKOVÁ, K.: *Analýza a interpretácia zmien obyčajových tradícií*. In: Škovierová, Z. (ed.): *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Bratislava 2002, s. 121.

JIROUŠKOVÁ, J. (ed.): *Svatební rituály u nás a ve světě*. Praha 2012.

KOMOROVSKÝ, J.: *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava 1976.

TRUCHLÍK, T.: *Tradičné prvky v súčasnom svadobnom obradovom cykle*. Bakalárska práca. Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky. Nitra 2012.

VÁCLAVEK, M.: *Valašská svatba. Její zvyky a obyčeje*. Telč 1892.

Zoznam respondentov

Gabajová, Mária (nar. 1934); 2. 11. 2011.

Gabajová, Pavlína (nar. 1921); 4. 11. 2011.

Hlávková, Pavlína (nar. 1929); 2. 11. 2011.

Jochec, Vladimír (nar. 1931); dotazník, november 2011.

Kocincová, Božena (nar. 1930); 4. 11. 2011.

Labajová, Karolína (nar. 1917); 3. 11. 2011.

Šechná, Mária (nar. 1956); 10. 2. 2012.

Summary

Bridegroom's Arrival to Pick up his Bride on the Wedding Day as a Traditional Element of the Wedding Ceremony in the Village of Veľké Rovné since the Turn of the 20th Century to Date

The research into wedding and its diverse aspects is still topical, despite many studies and publications focused on that theme. It is a phenomenon that permanently changes, develops and adapts to various conditions. The contribution focuses on different forms of two selected wedding elements during one century. In 1942, the Slovak Matica carried out the first all-Slovakian survey within which a questionnaire was filled in the village of Veľké Rovné (north-west of Slovakia). The questionnaire served as a starting point to evaluate and compare wedding elements at the turn of the 20th century, which were supplemented with the author's research conducted since the 1940s. Erecting trees in bride's and bridegroom's yards is a certain regional specific feature which has survived from the oldest records to date. The questionnaire discovered an interesting fact that at the turn of the centuries the local version of one part of the wedding ceremony (making an apology to the parents) was not known within the contemporary Slovakia.

Key words:

wedding – custom – bride – bridegroom – cake – changes – making an apology

K životnímu jubileu Stanislava Broučka

Z vědeckého curricula letošního jubilanta PhDr. Stanislava Broučka, CSc., (nar. 4. 2. 1947 v Poličce), které najdeme v řadě lexikografických příruček, musíme ve stručnosti uvést alespoň základní data: studium historie a bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ukončené v roce 1970. Následně v roce 1972 předložil doktorskou práci *Česká emigrace ve Francii 1914–1918 a dějiny českého národopisu* byly tématem, které zpracoval k získání vědecké hodnosti kandidáta věd (1977). Z uvedeného je zároveň patrné odborné zaměření jubilanta a orientace jeho vědecké práce v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha, kde pracuje od roku 1974. V akademickém ústavu se stal nejdříve vedoucím oddělení dějin a teorie etnografie a folkloristiky; od roku 1986 vedl oddělení etnických procesů. Vedle oborové historie řešil migrační problematiku, a to jak se zaměřením na české krajany v zahraničí, tak také na cizince žijící v České republice. V roli editora se podílel na vydání několika svazků ústavní edice *Češi v cizině*, ale publikoval také samostatné práce nebo připravil celou řadu konferenčních sborníků a děl kolektivních. Mimo uvedená témata musíme ještě připomenout problematiku etnicity, které se věnoval v 80. letech minulého století.

Po společenských změnách spojených s rokem 1989 se Stanislav Brouček stal ředitelem etnografického akademického pracoviště, jež po transformaci přijalo dnešní název Etnologický ústav Akademie věd České republiky. Tuto funkci vykonával v letech 1990–1998, a i když to nebylo v dějinách ústavu jednoduché období z důvodu snižování počtu pracovníků a reorganizace pracoviště, proběhlo pod jeho vedením bez větších otřesů. Se vznikem Grantové agentury ČR, která mohla financovat velké projekty, se stal od roku 1993 jedním ze dvou hlavních řešitelů zásadního projektu české etnologie 90. let, *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Vedle vědeckých pracovníků Etnologického ústavu AV ČR se na něm jako druhé řešitelské pracoviště podílel Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, odkud pocházel druhý spoluřešitel prof. Richard Jeřábek. Vedle akademických pracovníků na vzniku díla participovali také zástupci muzejní sféry a řadu hesel zpracovali badatelé na emerituře. I když k vydání díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1–3* došlo až v roce 2007, představuje základní lexikografickou příručku české etnologie a etablovalo ji tak na mezinárodním fóru.

Vedle vlastní badatelské práce, která postupně převážila nad organizátorskou, Stanislav Brouček externě vyučoval na Pedagogické fakultě Univerzity J. Ev. Purkyně v Ústí nad Labem a na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně; na Karlově univerzitě je členem zkušební komise doktorského studia v oboru etnologie a na Západočeské univerzitě v Plzni se stal pro obor historie-etnologie školitelem. V Etnologickém ústavu AV ČR, kde pracuje dosud, postupně realizoval vlastní

grantové projekty, jako *Exil sám o sobě* (2002–2004, Ministerstvo zahraničních věcí ČR) nebo *Krajané ve světě* (2004–2007), velký projekt zahrnující na třicet spolupracovníků z Etnologického ústavu a z dalších institucí v ČR. V souvislosti s řešenými projekty z oblasti krajanického hnutí a migrací prováděl terénní výzkumy v mnoha evropských zemích, ale i v zámoří (Francie, Belgie, Holandsko, Itálie, Švédsko, Norsko, Egypt, Jihoafrická republika, Brazílie, Kanada, USA, Nový Zéland a Austrálie).

Pro českou etnologii mají zásadní význam Broučkovy práce historiografické, které se opírají o jeho univerzitní školení. Souborný pohled na dobu Národopisné výstavy československé, který uveřejnil v monografii *České národopisné hnutí na konci 19. století* (1979), vycházel z pramenného archivního materiálu a zasadil národopisné hnutí vyvolané výstavou do širších společenských a zejména politických souvislostí doby. Znovu se k uvedené problematice vrátil v době oslav 100. výročí Národopisné výstavy, když přispěl jednou kapitolou do kolektivní publikace *Národopisná výstava československá 1895 aneb Mýtus českého národa* (1996), která se snažila o novou interpretaci výstavního dění v návaznosti na formování národní identity a českého nacionalismu. Na rozdíl od uvedených prací historického zaměření se plánovaný slovník etnických procesů dokončit a vydat nepodařilo. V *Českém lidu* koncem 80. let minulého století publikoval s kolektivem jeho program, základní pojmy a typologii etnických procesů.

Ve výzkumných a publikačních aktivitách Stanislava Broučka ale převažuje téma migrace, které postupně zpracovával z různých úhlů pohledu. Věnoval se dějinám Československého zahraničního ústavu, který v meziválečné době pečoval o kontakty s krajanickými komunitami (*Krajané a domov*, 1985), zpracoval dějiny Besedy Slovan v Ženevě (*Cestami demokracie*, 2001) nebo českou migraci do Francie před vznikem Československé republiky (*K druhému břehu*, 2007). Jednotlivé migrační vlny charakterizuje v díle *Etapy českého vystěhovalectví* (2003). Souborně vztah k zahraničním Čechům za posledních devadesát let shrnuje jeho publikace *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008)*, zpracovaná spolu s Tomášem Grulichem (2009).

V návaznosti na aktivity Ministerstva zahraničí ČR a Senátu Parlamentu ČR se Stanislav Brouček podílel na organizaci symposií, pořádaných v letech 1998, 2000 a 2003, jež se zaměřila na různé aspekty života v cizině od rozhodnutí k odchodu z rodné země, přes adaptaci na jiné životní podmínky v cizině až ke způsobům komunikace v novém prostředí (sborníky *Češi za hranicemi na přelomu 19. a 20. století*, 2000; *Exil a emigrace jako způsob života*, 2001; *Exil sám o sobě*, 2006). V uvedených publikačních výstupech se jubilant vedle editorské práce autorsky věnoval, např. vývoji krajanické péče směrem k „narovnanému vztahu“ zahraniční emigrace se starým domovem (2000), nebo sledoval v literární produkci reflexi způsobu života české emigrace po roce 1948 a 1968 (2001). Jiným výzkumným tématem byly předpoklady a souvislosti formování moderní české krajanické diaspory

(*Krajané a Česká republika*, 2009), zaměřil se také na specifické postavení české diaspory na Slovensku (*Česko-slovenské vztahy a krajané*, 2010), ale převážně se věnoval českým komunitám jinde v zahraničí (*Češi – národ bez hranic*, 2011). Na migrační pohyb obyvatel v nových společenských podmínkách po pádu železné opony se zaměřuje kolektivní práce *Migrace z České republiky po roce 1989 v základních tematických okruzích* (2017).

Musíme ještě zdůraznit, že mezi českými etnology se Stanislav Brouček jako jediný soustavně věnuje výzkumu vietnamské populace, která přišla poprvé do bývalého Československa na konci 50. let minulého století v rámci tzv. internacionální pomoci socialistického tábora vietnamskému lidu. Výsledky výzkumů najdeme v jubilantových samostatných pracích, jako *Český pohled na Vietnamce. Mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství* (2003) nebo v *The visible and invisible Vietnamese in the Czech Republic. The problems of adaptation of the modern-day ethnic group in the local environment of the Czech majority* (2016), kde sleduje problémy adaptace vietnamské populace na české prostředí. V jedné ze studií se zaměřil na problém vietnamského obchodu v příhraniční česko-německé oblasti (*Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí*).

Se Stanislavem Broučkem jsme se pravidelně setkávali od počátku 90. let na pracovištích Etnologického ústavu v Praze a Brně, pak při zasedáních k Národopisné encyklopedii, později příležitostně na konferencích a neformálních setkáních. Poznal jsem ho jako klidného a konciliantního vedoucího, v posledních letech jako zasvěceného glosátora dění v oboru, který umí vystihnout podstatu problému. Jeho historiografické práce pomohly osvětlit formování oboru, výzkumy a publikační výstupy po roce 1989 řeší aktuální společenskou problematiku na platformě etnologické vědy.

Přejeme váženému kolegovi jménem etnologické obce další tvůrčí léta.

Výběrová bibliografie PhDr. Stanislava Broučka, CSc.

Monografie

České národopisné hnutí na konci 19. století.
Praha 1979.

Krajané a domov. Nástin dějin Československého ústavu zahraničního (1928–1939).
Praha 1985.

Národopisná výstava československá 1895 aneb Mýtus českého národa.
Praha 1996.
spolu s J. Pargačem, L. Sochorovou a I. Štěpánovou

Cestami demokracie. Ke stému výročí Besedy Slovan v Ženevě.
Praha – Ženeva 2001.

Český pohled na Vietnamce. Mediální obraz Vietnamu, Vietnamců a vietnamství.
Praha 2003.

Etapy českého vystěhovalectví.
Praha 2003.

Kandidáti další existence. Z osudů české novodobé emigrace.
Praha 2004.

K druhému břehu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918.
Praha 2007.

Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008).
Praha 2009.
spolu s T. Grulichem

Přítomnost paměti / Presence of Memory.
Ústí nad Labem 2009.
spolu s M. Michálkem

The visible and invisible Vietnamese in the Czech Republic. The problems of adaptation of the modern-day ethnic group in the local environment of the Czech majority.
Prague 2016.

Migrace z České republiky po roce 1989 v základních tematických okruzích.
Praha 2017.
spolu s kolektivem

Ediční činnost

Češi v cizině.
Praha 1985.

Češi v cizině 9.
Praha 1996.

Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantsství a vztazích zahraničních Čechů k domovu.
Praha 2000.
spolu s K. Hrubým

Africký deník Heleny Šťastné-Bübelové.
Praha 2001.

Emigrace a exil jako způsob života. II. symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Konference zahraničních Čechů.

Praha 2001.

spolu s K. Hrubým a A. Měšťanem

Češi v cizině 12.

Praha 2004.

Exil sám o sobě. III. setkání nad českým vystěhovalectvím, exulantstvím a vztahy zahraničních Čechů k domovu.

Praha 2006.

spolu s O. Černým a I. Dubovickým

Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1, 2, 3.

Praha 2007.

hlavní redaktor spolu s R. Jeřábekem

Krajané a Česká republika. Hledání možností k nové otevřené spolupráci.

Praha 2009.

spolu s T. Grulichem

Česko-slovenské vztahy a krajané.

Praha 2010.

spolu s T. Grulichem

Češi – národ bez hranic. Výběr textů a diskuse ze semináře k problematice národního vědomí Čechů žijících v zahraničí.

Praha 2011.

Biografie

Tomeš, Josef (ed.): *Český biografický slovník XX. století I–III.*

Praha 1999, s. 142.

Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1. Biografická část.

Praha 2007, s. 32.

Jeřábek, Richard: *Biografický slovník evropské etnologie.*

Brno 2013, s. 38–39.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Životní jubileum Kateřiny Sedlické

Osobností, která se již více než deset let podílí na vydávání a podobě etnologického časopisu *Český lid*, je jeho výkonná redaktorka PhDr. Kateřina Sedlická (nar. 2. října 1957 v Praze), která letos slaví životní jubileum.

Její cesta ke studiu i oboru etnologie byla ovlivněna několika skutečnostmi. Rané dětství strávila na Kubě a v Bolívii s rodiči v diplomatických službách. V roce 1977 dokončila studia v Praze na Střední umělecko-průmyslové škole na Žižkově – obor výstavnictví, ale další možnosti jejího studia ovlivnila doba normalizace. Pracovala jako dokumentátorka v Archeologickém ústavu ČSAV, kde zúročila své technické, ale i umělecké nadání a praktické dovednosti. Od tohoto období se rozvíjela její dlouholetá spolupráce s autory Bořivojem Nechvátalem a Františkem Kašíčkou, do jejichž publikací vytvářela kresby a plány.

Po opakovaných pokusech studovat na vysoké škole byla přijata v roce 1982 na obor národopis na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, který dokončila v roce 1986 s „červeným diplomem“ a ještě v témže roce získala titul PhDr. Ve své diplomové práci se věnovala počátkům sběru dokladů lidové architektury ve druhé polovině 19. století a organizátorské a kulturní činnosti spolku Umělecká beseda. Již za studií (1983–1985) pracovala jako pomocná vědecká síla v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.) pod vedením Zdeňka Mišurce na ověřování metodiky klasifikace prostorů a formálního zápisu půdorysu lidové stavby při počítačovém zpracování stavebnětechnické dokumentace na vzorku fondu Zaměřovací akce České akademie věd a umění z let 1941–1946 (autoři metody Zdeněk Mišurec, Zdeněk Zastávka a Jaroslav Vajdiš).

Po vysokoškolských studiích svou orientaci na lidové stavitelství rozvinula při nástupu do Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚR-PMO), kde jako specialista etnograf pracovala v ateliéru lidové architektury na stavebněhistorických průzkumech, pasportizaci a inventarizaci lidové architektury v Československu (1986–1991). Tiskem nepublikované výzkumné zprávy, doplněné fotografickou, plánovou a mapovou dokumentací, lze nalézt v archivu NPÚ pod jejím rodným jménem Kábrtová. Po restrukturalizaci oboru památkové péče po roce 1989 a mateřské dovolené ještě v letech 1996 až 2002 spolupracovala na výzkumném projektu Národního památkového ústavu, oblastní pracoviště střední Čechy, s názvem *Inventarizační průzkum a soupis lidové architektury středních Čech* (okresy Benešov, Beroun, Kolín, Praha-východ, Praha-západ – spolu s Janou Berkovou a Petrem Dostálem; grant MK ČR). Tato životní etapa jí přinesla bohaté mezioborové zkušenosti, kontakty a široký přesah znalostí do oblasti stavitelství a architektury. Odbornou podporou jí je i manželova profese architekta.

Od roku 1999 přesunula své pracovní aktivity do Etnologického ústavu AV ČR do střediska vědeckých informací, kde pracovala na několika grantech

a na výzkumných záměrech EÚ (zpočátku pod vedením Zdenka Hanzla). Projekt *Lidová kultura v obrazech* mapoval a sbíral obrazový materiál v centrálních, ale zejména regionálních muzeích i galeriích a též v terénu na území Čech, Moravy a Slezska a pokoušel se přiblížit podstatu lidové kultury prostřednictvím obrazu. Vytvářel průvodce každodenním životem tradičního českého venkova. V letech 2001–2002 se účastnila na grantu Ministerstva kultury ČR, jehož výstupem byla knižní publikace *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova*, která se věnovala produkci venkovských kameníků a kamenosochařů.

V následujících dvou letech se intenzivně vrátila k tématu lidové architektury a spolupracovala na řešení grantového projektu s názvem *Poklady z fondů EÚ AV ČR, část 2. – Zaměřovací akce České akademie věd a umění – stavebnětechnická a obrazová dokumentace lidových staveb*. Tento cenný rozsáhlý fond, který znala již z dob studentských, se podařilo zrestaurovat, dohledat a propojit od sebe v minulosti oddělené části. S pílí sobě vlastní pracovala zejména na jejich evidenci a odborné databázi, kde zúročila své zkušenosti z práce v památkové péči, o fondu spolu s Danou Motyčkovou referovala na vědeckých konferencích a výsledky práce pravidelně publikovala.

V letech 2011 až 2014 byla členkou týmu grantového projektu ETNOFOLK, který byl realizován v rámci programu Central Europe a spolufinancován Evropským fondem pro regionální rozvoj. Podílela se na tvorbě populárně zaměřeného portálu stejného názvu, který je unikátním zdrojem informací o lidové kultuře ve střední Evropě, její ochraně a možnostech využití ve vzdělávání, turistickém ruchu i dalších oblastech.

Od roku 2005 svou pílí, pracovitostí, jazykovou vytríbeností a odbornou i uměleckou invencí uplatňuje jako výkonná redaktorka časopisu *Český lid / The Czech Ethnological Journal*, kde spolupracovala a spolupracuje postupně s šéfredaktory Jiřím Woitschem a Hanou Červinkovou. *Český lid* jako přední český recenzovaný vědecký časopis přináší odborné články z oblasti etnologie a sociokulturní antropologie a též interdisciplinární texty s odpovídajícím teoretickým a metodologickým zaměřením, na jejichž konečné tiskové podobě se spolupodílí.

Od studentských let jsem měla možnost sledovat její profesní dráhu, kterou charakterizovala spolehlivost a pracovní nasazení. Vždy jsem obdivovala její smysl pro praktičnost a realitu, teoretizování jí nenaplnovalo. V terénu se pohybovala vždy s lehkostí a přirozeností a výborně zde uplatňovala i svůj zájem o amatérské fotografování a dokumentární fotografii zvláště. Pracovní úkoly jí v posledních letech připoutaly více do prostor kanceláře, ale aktivně se účastní vědeckých konferencí a pravidelně publikuje (často spoluautorsky s Danou Motyčkovou).

Blahopřejeme milé kolegyni k životnímu jubileu a přejeme jí dobré zdraví, radost ze své rodiny i přátelství svých kolegů a hojně uplatnění její odborné i umělecké invence v dalších tvůrčích letech.

Výběrová bibliografie Kateřiny Sedlické

Monografie

Kámen v rukodělné výrobě českého venkova.

Praha 2003.

spolu se Z. Hanzlem, Z. Gábou, L. Procházkou, J. Sloukou a J. Traxlerem

Lidová kultura v obrazech.

Praha 2009.

(členka kolektivu autorů)

Bibliografie

Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie.

Praha 2008.

spolu s J. Novotným, M. Seckou a J. Woitschem

Kapitoly v monografiích, studie a články

Fotografie jako součást dokumentace zaměřovací akce České akademie věd a umění (1941–1946).

In: Blahůšek, J. (ed.): Fotografie jako ikonografický pramen. Sborník příspěvků 20. strážnického symposia konaného ve dnech 15.–16. září 2004. Strážnice 2004, s. 83–90. spolu s D. Motyčkovou

Podíl regionálních architektů na Zaměřovací akci při České akademii věd a umění.

Národopisný věstník 22 (64), 2005, s. 9–20.

spolu s D. Motyčkovou

Obrazová a písemná dokumentace hospodářských objektů v jižních Čechách ve fondu Zaměřovací akce ČAVU (1941–1946): Zpřístupnění fondu a možnosti širokého badatelského využití.

In: Historické hospodářské stavby venkova, realita a perspektivy. Praha 2005, s. 29–35.

spolu s D. Motyčkovou

Činnost Národopisné komise při České akademii věd a umění v období protektorátu a její přínos k rozvoji oboru.

In: Pospíšilová, J. – Nosková, J. (eds.): Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky. Brno 2006, s. 124–132.

spolu s D. Motyčkovou

Fotografie Františka Háka ve fotoarchivu Etnologického ústavu AV ČR v Praze.

In: Tykal, R. (ed.): Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury. Sborník referátů ze semináře ke 130. výročí narození Bohumila Vavrouška konaného 20. října 2005 v Praze. Praha 2006, s. 15–19.

spolu s D. Motyčkovou

Zaměřovací akce České akademie věd a umění na jižním Plzeňsku.

Jižní Plzeňsko. Historickovlastivědný sborník Muzea jižního Plzeňska v Blovicích. Vol. 5. 1. Blovce 2007, s. 55–66.

spolu s D. Motyčkovou a L. Procházkou

Kresebná, fotografická a písemná dokumentace vesnického stavitelství na Olomoucku ve fondu ZA ČAVU (1941–1946).

In: Sborník ze semináře Vesnická architektura 1. poloviny 20. století. Výzkum, dokumentace, ochrana. Praha 2008, s. 52–55.

spolu s D. Motyčkovou

Regionální architektonická soutěž ministerstva školství (1940–1942).

In: Sborník ze semináře Vesnická architektura 1. poloviny 20. století. Výzkum, dokumentace, ochrana. Praha 2008, s. 56–58.

spolu s D. Motyčkovou

Datované roubené domy na Vsetínsku a Zlínsku v plánové dokumentaci fondu ČAVU.

In: Sborník ze semináře Vesnické stavitelství 1. poloviny 19. století. Dokumentace, průzkum, památková péče. Volduchy 17.–19. září 2008. Praha 2009, s. 50–53.

spolu s D. Motyčkovou

Dokumentace podstávkového domu v „Pražské sbírce německých lidových písní“ uložené v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR, v. v. i.

In: Podrazilová Hausknechtová, S. (ed.): Sborník ze semináře Vesnický dům s podstávkovou konstrukcí a jeho regionální varianty. Dokumentace, průzkum, památková péče. Praha 2010, s. 20–24.

spolu s D. Motyčkovou

Pražští architekti rodem z Valašska a jejich vztah k lidovému stavitelství.

In: Bureš, P. – Tichá, J. (eds.): Sborník příspěvků z celostátního mezinárodního semináře k problematice lidového stavitelství. Památková péče a muzea lidových staveb v přírodě, konaného ve dnech 15.–17. září 2010 v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm 2010, s. 49–56.

spolu s D. Motyčkovou

Lidové léčitelství v „pražské sbírce německých lidových písní 1894–1945“.

In: Slabotínský, R. (ed.): Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat I. K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství. Brno 2012, s. 30–39.

spolu s D. Motyčkovou

Teoretické a koncepční projekty podporované Ministerstvem školství a národní osvěty a jejich podíl na vývoji studia lidové architektury (1939–1946).

In: Malý, I. a kol.: Společnost a kultura v českých zemích 1939–1949. Praha 2013, s. 260–272.

spolu s D. Motyčkovou

Prostředky živočišného původu v léčitelství.

In: Číhal, P. (ed.): Zoomorfni tematika v lidové tradici. Uherské Hradiště 2013, s. 206–214.

spolu s D. Motyčkovou

Hygienické poměry na českém venkově v první polovině 20. století. Stav a navrhované změny.

In: Slabotinský, R. – Stöhrlová, P. (eds.): Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat II. K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství. Acta Musei Technici Brunensis, 1. Brno 2013, s. 106–110.

spolu s D. Motyčkovou

Tvůrci dokumentace lidové architektury jihočeských Blat – Miroslav a Věra Chalupníčkovi.

In: Kol.: Lidová architektura – obnova a využití památek. České Budějovice 2014, s. 57–63.

spolu s D. Motyčkovou

Užití hlíny v lidovém stavitelství v severní části středních Čech na příkladech z dokumentačních fondů Etnologického ústavu Akademie věd v Praze.

In: Malach, R. – Válka, M. (eds.): Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby. Etnologické studie, 18. Brno 2014, s. 56–61.

spolu s D. Motyčkovou

Problematika sýpky v teoretických projektech realizovaných na přelomu 30. a 40. let 20. století (s přihlédnutím k Domažlicku).

In: Malach, R. – Válka, M. (eds.): Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby. Etnologické studie, 18. Brno 2014, s. 108–117.

spolu s D. Motyčkovou

Slohové ohlasy v lidové architektuře jihočeských Blat ve fotodokumentaci sourozenců Chalupníckových.

In: Malach, R. – Válka, M. (eds.): Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby. Etnologické studie, 18. Brno 2014, s. 163–170.

spolu s D. Motyčkovou

Dřevěné a polodřevěné drobné sakrální objekty ve fotosbírkách Etnologického ústavu Akademie věd v Praze.

In: Malach, R. – Válka, M. (eds.): Vesnická stavební kultura: stavební materiál – domová dispozice – slohové ohlasy – dřevěné sakrální stavby. Etnologické studie, 18. Brno 2014, s. 252–259.

spolu s D. Motyčkovou

Vilém Pražák a československá etnografie.

Prameny a studie 56, 2015, s. 284–298.

spolu s D. Motyčkovou

Časopis Přírodní lékař a příspěvky národopisce Čenka Zírta v období první světové války. Příspěvek k dějinám etnologie.

In: Slabotínský, R. – Stöhrvá, P. (eds.): Kapitoly z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství. Acta Musei technici Brunensis, 8. Brno 2015, s. 185–190.

spolu s D. Motyčkovou

Léčitelství a přírodní medicína na stránkách časopisu Přírodní lékař (1896–1942).

In: Číhal, P. (ed.): Léčení a léčitelství v lidové tradici. Uherské Hradiště 2015, s. 243–252.

spolu s D. Motyčkovou

Architekt Jiří Waage a dokumentace lidové architektury. Ze sbírek Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i.

Národopisný věstník 33 (75), 2016, č. 2, s. 85–93.

spolu s D. Motyčkovou

Dana Motyčková

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Gratulace Vítu Smrčkovi

Psát dějiny oboru zpravidla nepatří k nejatraktivnějším tématům, jimž by se zástupci jednotlivých vědních disciplín intenzivně věnovali. Nejinak tomu je i v prostředí české etnologie (jak ovšem svědčí minulé číslo NV a realizovaný historiografický projekt Etnologického ústavu AV ČR, možná svítá na lepší časy). Jednou z nemnoha osobností, která se historickým peripetiím oboru systematicky věnuje, je již dlouhá léta PhDr. Vít Smrčka, CSc. – mimo jiné také letošní jubilant (narozen 11. září 1957). S jistou mírou nadsázky jej dokonce můžeme nazvat „dvorním historiografem“ České národopisné společnosti. V době, kdy se česká etnologie potýkala s nedostatečně zpracovanými dějinami, které by nebyly navíc zatíženy břemenem ideologické (des)interpretace, se ujal nelehkého úkolu zpracovat vývoj naší vrcholné profesní organizace činné již od roku 1891. V roce 2011 tak spatřily světlo světa *Dějiny psané národopisem*, jejichž prostřednictvím autor nabízí pomyslné putování dějinami České národopisné společnosti od jejich prvopočátků v 90. letech 19. století až do ryzí současnosti na prahu třetího milénia. Neutuchající zájem Víta Smrčky o děje minulé se ovšem neomezuje jen na institucionální pojetí či připomenutí zásadních projektů a událostí, ale směřuje i k postižení individuální stopy významných

osobností v dějinách oboru. Rozhovory, které průběžně realizuje s jednotlivými českými etnology, jsou toho pádným důkazem.

Historiografie oboru je ostatně dlouhodobě nosným tématem odborného zájmu čerstvého šedesátníka. Etnografii absolvoval na Univerzitě Karlově v roce 1983 a o sedm let později zde obhájil i kandidátskou dizertační práci s názvem *Podíl Národopisné společnosti československé na rozvoji národopisu ČSR 1918–1938*. Pro jeho profesní uplatnění se neméně důležitým stalo i studium na fakultě žurnalistiky téže univerzity ukončené v roce 1980. A je to právě propojení pracovních postupů žurnalisty a etnologa, které pomyslně vymezuje hlavní pole působnosti Víta Smrčky dodnes. Svě výzkumné a dokumentační aktivity překvapivě neopírá o domovskou příslušnost k některé z našich oborových institucí, nýbrž je v mnoha ohledech realizuje především jako volnočasovou aktivitu, což ovšem nijak neubírá na kvalitě finálních výstupů. Vedle již zmíněných dějin oboru směřuje jeho zájem především do oblasti tradiční obživy. Sledujeme-li jednotlivé dokumentační a publikační aktivity Víta Smrčky, jistě nás upoutá i prolínání rodinných vazeb do sféry etnografického výzkumu a dokumentace. Společně s bratrem Václavem vydali několik studií a posléze i samostatnou knihu *Na staré řece*, která přibližuje život kolem Vltavy v první polovině 20. století. Díky spolupráci s posledními znalci praktického využití tradičních sání v horském terénu Krkonoše se Vítu Smrčkovi podařilo zpracovat zajímavý dokument *Krkonošské rohačky*. V příštím roce by na něj měl navázat zcela nový film – tentokrát se zaměřující na práci s letními saněmi, koňským potahem a dalšími formami dopravy na Valašsku. Oblast filmové dokumentace a výzkumu tradičního transportu je také prostorem, kde již několik let úspěšně kooperuje dvojice etnologů a dokumentaristů – otec Vít a syn Aleš.

Svými profesními zájmy je i dnes Vít Smrčka pomyslně rozkročen mezi odborně profilované aktivity v terénu či archivu a popularizací v různých typech tiskovin volnočasového a společensko-kulturního zaměření. Mnozí z nás si často pod tlakem RIV bodů a dalších nástrojů hodnocení vědecké práce neuvědomují, jak důležitá je pro obor a jeho společenské uznání i tato cesta přenosu poznatků vzešlých z etnologických výzkumů. V dnešním informacemi zahlceném světě je přirozeně stále složitější témata spojená s tradiční kulturou prosadit, nejednou se jedná o přímo sisyfovské úsilí. V uplynulých letech se běžný čtenář přesto mohl seznámit prostřednictvím Smrčkových publicistických textů např. na stránkách Naší rodiny či jiných tiskovin s Nositeli tradice lidových řemesel a reprezentanty dalších rukodělných činností.

Do dalších let proto nezbyvá než popřát jubilantovi hojnost zdraví, sil a trvalého nadšení pro odkrývání zajímavých kapitol z dějin etnologie i samotné tradiční kultury.

Výběrová bibliografie Víta Smrčky

Nález olejny ve mlýně v Dražkově (okres Příbram).

Památky středních Čech 6, 1992, s. 57–64.

spolu s Václavem Smrčkou

Sedlčansko na Národopisné výstavě československé v Praze 1895.

Památky středních Čech 6, 1992, s. 83–85.

spolu s Václavem Smrčkou a Svatavou Hobstovou

Národopisný věstník československý v letech 1918–1938.

Národopisný věstník 13 (55), 1996, s. 17–23.

Na staré řece.

Příbram 2005.

spolu s Václavem Smrčkou

Vznik a vývoj Národopisného věstníku československého do roku 1945.

Národopisný věstník 23 (65), 2006, s. 5–13.

Krkonošské rohačky.

Praha 2007.

filmový dokument (délka 20 minut)

Národopisné časopisy.

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek. Praha 2007, s. 610.

encyklopedické heslo

Národopisný věstník československý.

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek. Praha 2007, s. 615.

encyklopedické heslo

Social Stratification at the Peasant Farmstead in the 20th Century in Middle Bohemia.

Acta Universitatis Carolinae. Medica. Monographia 156, 2009, s. 133–143.

spolu s Václavem Smrčkou

Dějiny psané národopisem.

Praha 2011.

Daniel Drápala

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Vzpomínka na Lud'ka Štěpána

V polovině května letošního roku zemřel čestný člen České národopisné společnosti a dlouholetý pracovník Souboru lidových staveb Vysočina Luděk Štěpán. Bylo to právě ono druhé jmenované muzeum v přírodě, s nímž je jméno Lud'ka Štěpána neodmyslitelně spjata. Svým profesním zaměřením nepatřil mezi školené etnology, zájem o tradiční stavitelství jej ovšem přivedly k důkladnějšímu poznávání tohoto fenoménu. Od 60. let spolupracoval s památkovou péčí, zabýval se dokumentací stavební tradice východních Čech a zvláštní pozornost věnoval také vodním technickým stavbám. Poznání o nenávratné ztrátě řady hodnotných objektů lidového stavitelství jej nakonec směřovalo k myšlence založit expozici lidového stavitelství. Po mnohaletém úsilí Lud'ka Štěpána a jeho spolupracovníků se tato vize dočkala reálného zhmotnění v podobě areálu na Veselém kopci u Hlinska. Díky rozsáhlým znalostem a neskutečnému pracovnímu nasazení si Luděk Štěpán vydobyl renomé nejen v oblasti památkové péče, ale i mezi etnografickou a muzejní obcí, spolupodílel se na obnově mnoha vodních technických památek a své znalosti také publikoval.

Národopisný věstník otiskl v roce 2007 jubilejní článek připomínající přínos Lud'ka Štěpána české etnologii a památkové péči (vč. výběrové bibliografie)¹ a o rok později v souvislosti s udělením čestného členství České národopisné společnosti přinesl náš časopis laudatio sumarizující hlavní oblasti odborných aktivit oceněného². Redakce se proto nyní rozhodla publikovat jako vzpomínku na Lud'ka Štěpána text, který exekutiva České národopisné společnosti obdržela v roce 2011 jako reakci na tehdy aktuální diskusi rozvíjenou mezi PhDr. Jiřím Langrem, CSc., a Valašským muzeem v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm ve věci nevratné likvidace vybraných artefaktů lidového stavitelství Těšínska.

redakce

Valašské muzeum v přírodě a jeho pomoc při budování Souboru lidových staveb Vysočina

Tato pomoc vyplynula ze situace na začátku 70. let 20. století, kdy oproti okolním zemím Československo zaostávalo v expozicích lidového stavitelství a plány budování regionálních muzeí v přírodě se přetěžko prosazovaly nebo se neuskutečnily. Měla vznikat úplně nová muzea: např. Podkrkonošský skanzen u Vrchlabí, u hradu Kost, u Žďáru nad Sázavou, u Plzně, Modřeneč-Annín na Sušicku a později Kouřim. Další expozice vznikly nebo měly být uskutečněny v návaznosti

1 VOJANCOVÁ, I.: *Blahopřání k životnímu jubileu Lud'ka Štěpána*. Národopisný věstník 24 (66), 2007, s. 130–131.

2 VOJANCOVÁ, I.: *Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Lud'ku Štěpánovi*. Národopisný věstník 25 (67), 2008, č. 2, s. 167–168.

na stávající lidové stavby: Přerov nad Labem, Třebíz, Krátká, Veselý Kopec a Zubrnice. Určité zlepšení podmínek přinesl teprve program „B“ Ministerstva kultury – záchrana lidové architektury, který vyplynul ze závěrů Symposia Mezinárodní rady pro památky a sídla o ochraně lidové architektury, organizované Československým komitétem ICOMOS ve Vysokých Tatrách a v Brně v roce 1971.

Jedním z opatření bylo pověření Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm metodickým pracovištěm pro naše podobná muzea. Tento úkol rožnovští úspěšně plnili především vytvořením subkomise pro muzea v přírodě (společně se Slovenskem), konáním seminářů a také poradenských dnů, které se každoročně v první polovině listopadu u nich konaly.

Rád vzpomínám na tyto dny, kdy jsem jako svědomitý žáček v rámci své dovolené po několik let přijížděl a doslova hltal vše, co bylo zapotřebí ke správným postupům při výběru objektů, jejich přenosů a vytváření expozice na Veselém Kopci. Toto poznávání umocnila probíhající výstavba Valašské dědiny, o kterou usiloval tehdejší ředitel ing. Jan Rudolf Bečák způsobem rekonstrukce historické sídelní krajiny. Tak také byla pojata výstavba na Veselém Kopci ve snaze ctít utváření této pasekářské osady počínající v 16. století.

Hlavním a obětavým „učitelem“ poradenských dnů byl PhDr. Jiří Langer, CSc., se kterým jsem vždy procházel Valašskou dědinu až do setmění, často jako jediný účastník těchto poradenských dnů, kdy se můj díář plnil pracovními poznámkami. Bohatě zkušeností, zejména péče o sbírky a úpravy interiérů, ochotně předávala Mgr. Marie Brandstetrová. Další významnou pomoc jsme získávali každoročními semináři organizovanými metodickými centry – rožnovským a martinským muzeem (např. Rožnov p. Radhoštěm, Čadca, Vysočina, Pribylina, Martin, Krátká, Svidník, Nitra).

Valašské muzeum v přírodě i Soubor lidových staveb Vysočina usilovaly přibližně ve stejné době o záchranu drobných technických objektů poháněných vodou. Na obou místech postupně vznikly největší skupiny ukázek těchto památek u nás. Úspěšné expozice těchto zařízení v Mlýnské dolině a na Veselém Kopci jsou mimo jiné i výsledkem vzájemné spolupráce při jejich záchraně.

Soubor lidových staveb Vysočina se stal nejnavštěvovanější památkou a muzeem v Pardubickém kraji a v republice po Valašském muzeu v přírodě je druhý v návštěvnosti našich muzeí v přírodě. Na tomto výsledku se bezpochyby rožnovští odborníci významně podílejí a já jim znovu upřímně děkuji!

† **Luděk Štěpán**

Soubor lidových staveb Vysočina, Hlinsko

**GABRIELA KILIÁNOVÁ –
JURAJ ZAJONC:**

***70 rokov Ústavu etnológie
Slovenskej akadémie vied:
kontinuity a diskontinuity
bádania a jednej inštitúcie***
Bratislava, VEDA 2016, 288 s.

Ústav etnológie SAV (dále ÚEt SAV, zkratku používám pro označení pracoviště v celém textu recenze) oslavil v roce 2016 již 70. výročí existence. Současná instituce navazuje na Národopisný ústav SAVU (1946–1951), Národopisnou sekci Historického ústavu SAVU (1951–1953) a Národopisný ústav SAV (1955–1994), současný název nese od 1. 1. 1994. Minimálně od 2. poloviny 50. let 20. století se jednalo o nejdůležitější slovenské etnologické pracoviště, které svými badatelskými výsledky či metodologickou progresivností nezřídka zastupovalo ústřední instituci československého (reálně ovšem pouze českého) národopisu, tedy Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dále ÚEF ČSAV). ÚEt SAV určoval nebo přinejmenším ovlivňoval a spoluvytvářel směřování celé slovenské etnologie, na jeho půdě se řešily ty nejvýznamnější vědecké projekty (např. národopisný atlas), pracoviště bylo silně mezinárodně zasíťováno, v rámci plánování vědeckého výzkumu v ČSSR byl ústav dokonce pověřován koordinačními úkoly na celostátní úrovni. Poznání bohatých dějin ÚEt SAV proto zásadním způsobem přispívá k výzkumu dějin oboru v celé střední Evropě.

Pro sepsání monografie o dějinách ÚEt SAV – kromě „záminky“ v podobě důležitého výročí – dozrála doba hned v několika aspektech. Předně slovenský výzkum zacílený na dějiny etnologie ve 20. století se po roce 1989 rozvinul do neobyčejné šíře a kvality a vyvrcholil už i vydáním hned několika syntetizujících monografií, o které se mohli autoři opřít, o množství dílčích faktograficky či konceptuálně zaměřených statí nemluvě. Stejně tak mohli využít v roce 2014 publikované souhrnné dějiny SAV (Dušan Kováč a kol.), ze kterých recenzovaná publikace vychází prakticky ve všech částech věnovaných organizačním a dalším proměnám této instituce jako celku. Oba autoři monografie, zejména dlouholetá ředitelka ÚEt SAV Gabriela Kiliánová, se navíc výzkumu dějin oboru systematicky věnují, jsou důkladně obeznámeni s pramennou základnou a zároveň je jim vlastní schopnost dějiny oboru konceptuálně uchopit.

Snaha o širší teoretické zakotvení práce je zřejmá zejména z Úvodu G. Kiliánové na stranách 13 až 20. Autorka se v něm hlásí k některým velmi moderním přístupům dějin vědy a jasně deklaruje, že cílem knihy je především postižení proměn vědeckého myšlení, studium aplikace a operacionalizace konkrétních teoreticko-metodologických přístupů a výzkum míry „pokroku“ ve vědeckém poznání. Předmětem práce však samozřejmě jsou i institucionální, resp. organizační dějiny oboru. Především na ně se soustředil J. Zajonc v kapitole věnované starším dějinám národopisu na Slovensku a posléze i komplikovanému

vzniku a četným peripetiím fungování Národopisného ústavu a kabinetu SAVU (s. 21–54). Ovšem i celková struktura práce a periodizace dějin ÚEt SAV se striktně drží optiky institucionálních změn, často navázaných i na společensko-politické proměny Slovenska, resp. Československa (roky 1968/1969, 1989). Ani autoři špičkové slovenské syntézy tedy nenalezli žádný jiný klíč (např. založený na proměnách paradigmatu) k periodizaci dějin oboru, než jsou události z dějin politických. To bylo v českém prostředí v minulosti kritizováno, jedná se však zjevně o postup nosný a odborně oprávněný.

Kapitoly z pera G. Kiliánové tak pojednávají o dějinách ÚEt SAV v období 1953–1969 (s. 55–80), 1969–1989 (s. 81–102) a po roce 1989 (s. 103–126). Autorka v nich ve skvěle sklenuté čtivé syntéze vždy nejdříve pojednává o organizačním a personálním vývoji ústavu, následuje obecná charakteristika vědeckého směřování pracoviště a největší pozornost je věnována konkrétnímu zacílení (tematickému, teritoriálnímu a hlavně teoreticko-metodologickému) a výstupům kolektivních i individuálních vědeckých projektů. G. Kiliánová tak de facto postupuje formou precizně zaměřených sond, které ovšem dokonale dokumentují směřování pracoviště a těžiště jeho práce ve sledovaném období. K analýze si autorka vybrala jak profilující a oficiálně podporované projekty (studium tzv. současné vesnice, výzkumy etnických menšin, etnografický atlas), projekty odborně i politicky ožehavé (výzkum Ukrajinců-Rusínů

v 50. a 60. letech), tak i vyloženě „prokleté“ (snahy o zpracování a vydání tzv. Wollmanovy sbírky slovenských pohádek). Její přístup ve shodě s podtitulem a teoretickým zacílením knihy nosně a zřetelně dokumentuje vývoj vědeckého myšlení ve slovenské etnologii, jeho nespornou hloubku a aktuálnost, kterou se ve sledovaném období vyznačoval. V některých případech bych nicméně očekával i podstatně kritičtější zhodnocení aplikovaných teorií (např. Bromlejovy teorie etnosu zmiňované na s. 95).

V koncepci knihy i jejím obsahu téměř nelze najít výraznější slabiny, z hlediska českého čtenáře a badatele zaměřujícího se mj. na dějiny ÚEF ČSAV si dovoluji upozornit pouze na dva problémové body. Tím prvním je určitá (s ohledem na stav výzkumu v ČR ovšem dost pochopitelná) slovakocentričnost knihy. ÚEt SAV byl samozřejmě součástí širších kontextů československé vědy a řada aspektů z jeho dějin byla (nebo přinejmenším mohla být, což by měl výzkum ověřit) ovlivňována děním v ČSR a v českých etnologických institucích mnohem silněji, než je z recenzované knihy zřejmé. V ní totiž nalezneme jen několik zmínek o činnosti Otakara Nahodila či o spolupráci ÚEt SAV s Václavem Frolcem v rámci MKKKB. Zcela chybí rozbor – mnohdy patrně značně napjatých – vztahů mezi ÚEF ČSAV a ÚEt SAV v 70. a 80. letech 20. století personifikovaný ve vzájemném komplikovaném poměru Antonína Robka (o něm není v knize ani jedna zmínka) a Boženy Filové. Zevrubnější

analýze nebylo podrobeno fungování národopisných společností (zejména Společnosti československých národopisců při ČSAV) a i na úrovni rozboru jednotlivých vědeckých projektů nalezneme nepřesnosti. Tak např. projekt etnografického atlasu Slovenska (viz s. 98 knihy) rozhodně nevznikl až v rámci příprav etnologického atlasu Evropy. Jednalo se o projekt český (K. Chotek, D. Stránská, J. Kramařík), později československý ovšem pouze na Slovensku (částečně v přímé a zcela oprávněné opozici vůči záměrům českých národopisců) nakonec dotažený k účtyhodným výsledkům.

Druhým problematickým aspektem práce je dle mého názoru nedostatečná míra analýzy dobových „vědeckých sítí“, každodennosti odborné práce a problematiky moci. To zaráží o to více, že v úvodu (s. 15–16) nalezneme odvolávky na práce M. Foucaulta a P. Bourdieu. V monografii jsou sice na základě literatury zmiňovány zásahy KSČ, resp. KSS do chodu SAV, prověřkové akce apod. Žádné analýze však nebyl podroben – jde samozřejmě o úkol heuristicky nesmírně komplikovaný a i s ohledem na žijící aktéry i eticky citlivý – konkrétní každodenní „vědecký provoz“ v ÚEt SAV (i když je to deklarováno na s. 17 Úvodu). Na otázky, jaké byly mezilidské vztahy mezi badateli, jak fungovaly např. formální a hlavně neformální hierarchie mezi členy a nečleny KSS na pracovišti, jak do chodu ÚEt zasahovala stranická organizace, jak organizace odborová apod., v práci podrobnější odpovědi nenalzáme.

Stejně tak zůstávají dalšímu výzkumu otevřeny četné aspekty mocenských vztahů a hierarchií – jak a kým bylo např. rozhodováno o zahraničních cestách a účasti v „západních“ vědeckých organizacích, jak byl regulován přístup k cizojazyčné literatuře, jak vypadalo materiální zázemí (k tomu nalzáme jen několik zmínek o dislokačních peripetiích ÚEt SAV) a platové ohodnocení pracovníků v kontextu často zmiňované teze o proletarizaci vědců v socialistických zemích apod. Zcela samostatnou a opět v práci nevyřešenou kapitolou zůstává poměr ÚEt SAV jako instituce i jeho pracovníků k represivnímu bezpečnostnímu aparátu (zejména StB). Těžko předpokládat, že by mohl být diametrálně jiný než v případě etnologů a etnologie v Čechách, kde o odborném bytí a nebytí institucí i konkrétních badatelů spouštěla i např. (ne)spolupráce s tajnou policií. Uvedená výtka samozřejmě není voláním po povrchní lustraci jednotlivých etnologů, pokud však chceme důsledně a v bourdieovském smyslu studovat i habitus slovenských etnologů, nelze tyto okolnosti opomíjet.

Téměř polovinu rozsahu publikace zaujímají přílohy. Považuji je za mimořádně cenné a připravené s nesmírnou pečlivostí a akribií, přičemž jejich vypočítací hodnota a význam dalece přesahuje horizonty dějin samotného ÚEt SAV. Jedná se o informace biografické (s. 161–173) – medailonky ředitelů a předsedů ÚEt SAV (Rudolf Žatko, Petr. G. Bogatyrev, Andrej Melicherčík, Ján Mjartan, Božena Filová, Milan Leščák, Dušan Ratica, Gabriela Kiliánová, Tatiana

Podolinská) a o synoptickou tabulku přehledně shrnující zaměstnaneckou strukturu pracoviště v letech 1946–2015. Z té mimochodem vyplývá, což je opakovaně zmiňováno i v textu, že ÚEt SAV se vyznačoval bezprecedentní personální stabilitou. Klíčoví zaměstnanci v něm zpravidla setrvali po celá desetiletí, což byla např. v pražském ÚEF ČSAV věc zcela nevídaná. Na s. 174–202 následuje hned několik soupisů grantových a dalších projektů (členěných na národní a mezinárodní a dále dle jejich zaměření a poskytovatelů). Soupisy dobře ukazují značnou úspěšnost fundraisingových aktivit ÚEt SAV po roce 1990, dokumentují proměny badatelských priorit pracoviště a bohužel též dokládají (i z českého prostředí známou) nestabilitu a nekonceptnost financování vědy, kdy se i prestižní instituce stávají závislé na projektovém financování.

Bibliografická část příloh zahrnuje na s. 203–226 jednak výběr z publikací ÚEt SAV a jeho zaměstnanců (škoda, že není vysvětleno, jak byl výběr proveden, můžeme se jen domnívat, že se jedná o práce, které považují autoři monografie z nějakého důvodu za důležité), jednak na s. 227–231 soupis ústavem vydávaných a spoluvydávaných časopisů. Ten obsahuje přesné informace o jednotlivých ročnících, složení redakčních rad, změnách názvů periodik atd. Milým, místy úsměvným a nostalgickým, avšak informačně nesporně zajímavým rozšířením knihy je obrazová příloha na s. 237–273, která obsahuje 72 fotografií pořízených převážně během terénních výzkumů a nejrůznějších

vědeckých a společenských akcí. Publikaci konečně doplňuje důkladný pomocný aparát – soupis použité literatury a pramenů, seznam zkratk, věcný, místní a osobní rejstřík, seznam autorů a zdrojů fotografií a anglické summary. Nelze nezmínit ani formální podobu knihy – grafické zpracování monografie využívající motivy a barevnost současného loga ÚEt SAV je decentní a přitom atraktivní. Knížka je připravena velmi pečlivě a najdeme v ní jen naprosté minimum překlepů a nedotažeností (rok 1934 místo 1943 na s. 22, špatně zalomená poznámka 23 na s. 65), v tomto směru odvedli autoři i technická redakce monografie velmi kvalitní práci.

Závěrem můžeme shrnout, že přes výše uvedené dílčí připomínky, které je spíše než kritiku nutno chápat jako zamyšlení nad dalšími možnostmi a směry výzkumu, považují publikaci k 70. výročí ÚEt SAV za jednoznačně nejvyšší kvalitu dějiny etnologické instituce, které byly na Slovensku a v Čechách v polistopadovém období publikovány. Práce se vyznačuje na straně jedné detailní znalostí a využitím písemných a dalších pramenů, na straně druhé nepostrádá teoreticko-metodologický nadhled a jasné konceptuální zarámování. Autorům se povětšinou podařilo nezabředávat do detailních a nudných popisů organizačního vývoje ÚEt SAV, téma pojednávají s dostatečným nadhledem a s důrazem na proměny paradigmatu národopisu/etnologie na Slovensku. Hlavními „aktéry“ monografie tak nejsou formální organizační předpisy a jejich naplňování ale především

rozbor konkrétních badatelských projektů a jejich výsledků. V tomto směru může být monografie vzorová, byť i její čistě faktografický rozměr je nesmírně cenný. Autoři, myslím, skvěle ukázali (viz závěr na s. 127–130), že ÚEt SAV ve sledovaném období charakterizovaly především četné a velmi silné kontinuity (personální, teoretické, metodologické i tematické), za zásadní změnu nelze ve slovenském prostředí považovat ani nucené zavádění marxistické metodologie v 50. letech 20. století. Diskontinuit bylo tudíž podstatně méně a většinou šlo o politicky (50. léta, rok 1970) motivované ataky na samotnou institucionální existenci pracoviště, případně vyhrocení ekonomických obtíží (transformace SAV v 90. letech 20. století). S uvedenými závěry se nelze než ztotožnit a lze je kromě jiného považovat za jednu z příčin toho, že slovenská etnologie v mnoha případech nejenže „dohnala“ národopisné bádání v českých zemích (o snaze o dohánění mluví G. Kiliánová např. na s. 69), ale dokonce jej již v 80. letech 20. století předešla. V současnosti je takové předešlení dobře patrné i při výzkumu samotných dějin etnologie a publikace G. Kiliánové a J. Zajonce je tak nejen velmi důstojným připomenutím významného výročí ÚEt SAV, zásadním příspěvkem k dějinám středoevropské etnologie, ale i možným vzorem pro uchopení dějin etnologických institucí v ČR.

Jiří Woitsch

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Praha*

DAGMAR DOBŠOVIČOVÁ PINTÍŘOVÁ:

Žitkovské bohyně. Lidová magie na Moravských Kopanicích

Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie 2016, 137 s. (Etnologické materiály 4)

Publikace seznamuje s velmi zajímavým a v české etnologické produkci odborně dosud nezpracovaným fenoménem lidové magie, která byla praktikována na území Moravy, a to v oblasti Kopanic, prakticky až do sklonku 20. století. Samotná kniha, která vzešla z autorčiny diplomové práce, byla vydána jako reakce na románovou fikci *Žitkovské bohyně* od Kateřiny Tučkové (2012).

Rozdělena je do dvou samostatných celků. V prvním bloku jsou předloženy rešerše z autentických terénních výzkumů, které proběhly v letech 1990–1992 u dvou posledních žijících bohyní (Kateřina Hodulíková a Irma Gabrhelová) na Žitkové v Bílých Karpatech, doplněné dodatečnými terénními výzkumy z let 1996–1997 u Army Gabrhelové, v té době poslední žijící bohyně na Žitkové. Poslední třetí část obsahuje výzkumy z let 2013–2014. Ty se zaměřily na vzpomínky a reflexi vnímání bohyní, a to formou vedených rozhovorů se dvěma žijícími pamětníky obou žen, Václavem Rychlíkem, tzv. andělem, jenž přiváděl jako dítě v 50. letech 20. století za bohyněmi klienty, a s vnučkou Army Gabrhelové – Lýdií, které se snažila babička předat své umění.

Druhý blok knihy je teoretickým náhledem do zkoumané problematiky. Předkládá odborný komentář k fenoménu lidové magie, která byla praktikována v oblasti Bílých Karpat. Pozornost je věnována nejen základním charakteristikám obou zkoumaných bohyní, nýbrž také historicko-lingvistickému rozboru jednotlivých zařkávacích formulí. Stranou zájmu nezůstává ani odborný vhled do magického rituálu, který bohyně při léčení uplatňovaly.

Domníváme se, že publikace, jež předkládá kvalitativní výsledky narativního výzkumu v autentické a tendenčně nezkršené podobě, si získá široký okruh svých čtenářů.

Markéta Holubová

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

PETR ČÍHAL (RED.):
Léčení a léčitelství v lidové tradici

Uherské Hradiště, Slováké muzeum
v Uherském Hradišti 2015, 335 s.

K jednomu z témat zažívajícím v posledních desetiletích renesanci nejen na poli národopisných bádání se zařadilo také léčení a léčitelství v lidové tradici. Při práci na publikaci s totožným názvem se tak mohlo sejít celkem dvacet pět vědeckých a odborných pracovníků z akademického, univerzitního a muzejního prostředí (včetně kolegů ze Slovenska). Mnozí z nich se dané problematice věnují dlouhodoběji a svou vědeckou kompetenci prokázali již v řadě ať už drobnějších studií, specializovaných monografií, případně bibliografických soupisů. Zastoupení nejsou pouze etnologové, nýbrž též specialisté s erudicí historickou, archivnickou, muzejnickou, antropologickou, psychologickou, sociologickou, jazykovědnou aj. Odborná veřejnost tak dostává do rukou další kolektivní práci, která potvrzuje obecný trend posledních desetiletí, kdy „velká témata“ nezpracovává jedna osoba. Ačkoliv jsme zvyklí, že takovéto souhrnné monografie vznikají především na velkých akademických pracovištích, v našem případě lze hovořit o podmínkách podstatně komornějších. S odkazem na mnohaletou zkušenost ve vydavatelské činnosti nejen vlastních prací, ale i pro Subkomisi pro lidové obyčejy Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech, zaštitilo vydání tohoto projektu již

po dvanácté Slováké muzeum v Uher-ském Hradišti; také nyní v osvědčeném edičním zpracování Petra Čihala.

Oslovení takto početného autor-ského kolektivu je často vedeno snahou o poskytnutí pokud možno komplexní informace z vlastního oboru, avšak s vědomím nutnosti interdisciplinárního studia, tj. významu dalších aspektů, často i odlišných, ale pro nás relevant-ních pohledů kolegů z dalších vědních oblastí. Jakkoliv monografie recenzenta nepřekvapila množstvím shromáždě-ných informací, podaných ve většině případů naprosto vyčerpávajícím způ-sobem, je příjemným zjištěním, že téma upoutávající odborný zájem badatelů již od poloviny 19. století, nelze ani v sou-časnosti považovat za zcela „vytěžené“ a lze ho stále čtenáři předkládat s revizí a novou reflexí. Byť například s nejstar-šími bylináři se naši předkové mohli setkat už v práci Petra Ondřeje Mattio-liho, v Hájkově překladu v roce 1562.

Ani poslední půldruhé století s řadou již solidních statí o lidovém léčení, nemocech, způsobů léčení s využitím nepřeberného množství bylin a magic-kých přípravků apod. neodradilo redakci od realizace edičního projektu, díky němuž dnes máme k dispozici aktuální a do jisté míry souhrnnou informaci. Konec konců od vydání posledního vět-šího odborného kompendia v podobě dvoudílného Lidového lékařství v Čes-koslovensku Josefa Čizmáře uplynulo více méně již sedm desetiletí (1946).

Obtížně strukturovatelné téma se redakci podařilo uspořádat do šesti (byť vzájemně se prolínajících) kapitol, jež se

ukazují logickým vyústěním předkláda-ných poznatků. S ohledem na obšírnost podávaných informací se každá z nich snaží sledovat jiné aspekty: Na jedné straně stojí teoretická historicko-etnolo-gicko-antropologická pojednání s uve-dením do problematiky, jejichž těžiště spočívá v přiblížení obecných faktů i specifik v širším společenském a kul-turním kontextu, včetně jejich dějinné podoby, tj. reálných projevů, často s odkazem na nejrůznější méně či více funkční symbiotické mechanismy. Z hle-diska významu je zde třeba vyzdvih-nout pasáže z pera A. Navrátilové, K. Nádaské, M. Bocánové a K. Slo-bodové Novákové, které do jisté míry celý ediční projekt tematicky vymezují. (Bonusovým zahrnutím citací zařikáva-cích formulí v případě druhé jmenované získává práce na čtenářské atraktivitě a plasticitě.)

Rozvinutím tématu konkrétních léčitelských postupů, včetně užívání homeopatické a kontaktní magie, ovšem s těžištěm v představení zejména méně známých, o to zajímavějších pramen-ných materiálů a terénních aktivit, ať už raných sběratelských pokusů vlasti-vědných nadšenců a učitelů (G. Směřič-ková), autochtonních výzkumů z oblastí návratových migrací (V. Beranská) nebo z archaického prostředí slovenských Rusínů – Ukrajinců (N. Varcholová, J. Varchol), vstupujeme do druhé kapi-toly. Zde potěšila vzpomínka na práci M. Mušinky a M. Šmajdy na východním Slovensku v 50. a 60. letech 20. sto-letí odkazující se k stále uchovávaným praktikám lidového léčitelství z důvodů

nedostupné lékařské péče a vysoké dětské úmrtnosti. Nakolik v praxi lidového léčitelství může naopak svou roli sehrát „osvětový spisek“ s informacemi přežitými z odborných lékařských pojednání, medicínských příruček, ale i obecných městských nařízení, ukazuje J. Raclavská na příkladu Těšínska v počátcích 18. století a polskojazyčné knihy o morové epidemii protestantského duchovního z Těšína Jana Muthmana (1716).

Na pomyslném opačném pólu jsou to kvalitní případové studie, které se snaží na vybraných příkladech zpracovávat signifikantní jevy všech myslitelných zkoumaných oblastí: Třetí kapitola se tak věnuje osobnostem léčitelů a porodních bab / asistentek, přičemž badatelský zájem etnologů je zde směřován zejména do 20. století (D. Dobšovičová Pintířová, H. Poláková). Co lze jednoznačně přivítat na pojetí této části publikace, je pozornost věnovaná i v současnosti aktuálním otázkám etického terénního výzkumu duchovní kultury se všemi úskalími při sběru dat a jejich následné interpretaci. K pozitivním informacím náleží také zpráva o výzkumech současného léčitelství v České republice probíhajících v posledních letech na poli dalších vědních disciplín, ať už z pohledu psychologie či náboženství (B. Francová).

Ve čtvrté kapitole se autoři zaměřili na léčivé prostředky, a to převážně rostlinného původu. Kdo z nás by předpokládal, že právě tato oblast nabídne nejširší prostor k mezioborovým studiím? Při detailnějším náhledu vstupují do hry vedle sebe botanika a farmakologie

(A. Hřčková), jazykověda (V. Vilímek) i hudební a slovesný folklor (V. Kovářů). Společným jmenovatelem páté kapitoly je diskurzivní vztah tradiční a oficiální medicíny, případně tradiční medicíny a oficiálního náboženství. Mezi příklady autoři zařadili alkohol v roli hojně využívaného léčebného prostředku (M. Kondrová), souhrn informací, který bychom mohli odvážně označit za historiografii neoficiální (?) stomatologie (J. Pechová), podobu nemocniční (?) péče na počátku 19. století (P. Číhal), ale i kult konkrétního světce s hierofanií prostřednictvím zoomorfních železných obětin (H. Dvořáková).

O tom, že národopis náleží k humanitním vědám, jež se ve své práci neobejdou bez archivních materiálů a studia pramenné literatury, není pochyb. Nakolik nelze jejich úlohu podceňovat ani v našem případě, dokládá obsáhlá šestá kapitola. Vedle heuristického fundamentu, o němž se můžeme opřít již díky předmluvě L. Tarcalové, stručného, ale výstižně a přehledně koncipovaného textu, předkládá závěrečná pasáž nejen obecné pojednání o historii lékařských knih (opět L. Tarcalová), ale i podrobné analýzy některých z nich (M. Kvardová, L. Tarcalová), včetně léčitelských rukopisů v muzejních sbírkách (E. Večerková). Etnology po generace uvyklé také na práci s dobovými periodiky a kalendáři lidového čtení pak nepřekvapí jistá výtěžnost těch specializovaných z přelomu 19. a 20. století, potažmo počátku 20. století. Příspěvky v *Přírodním lékaři* pojednávají lidové léčitelství spíše jen okrajově, ale nabídka

moderních trendů v alternativní medicíně se o tradiční kořeny bezesporu opírá (D. Motyčková, K. Sedlická). Že k vytvoření obrazu o způsobech léčby lidí na počátku 20. století lze využít i dobovou inzerci a reklamu v *Kalendáři paní a dívek českých*, dokládá vskutku nápaditě široce koncipovanou kontextuální studii J. Poláková.

Práce početného autorského kolektivu s sebou nese riziko jisté kvalitativní obsahové a rozsahové nevyváženosti, úroveň kapitol je různorodá: Při takto rozsáhlé problematice snad ani není možné na stávající úrovni hovořit o jejím komplexním postižení. Široká škála zastoupených témat dokládá ve skutečnosti spíše stav odborného zájmu a stávající probádanosti se vši svou "terra incognita". Stranou nynější práce stále zůstávají například otázky kolem postavení léčených a nemocných pacientů, osob se zdravotním handicapem apod. v sociální oblasti, úloha rodiny, obce. Jistá nevyváženost panuje také u léčiv, kdy se pozornost soustředí více na byliny, ale unikají nám v minulosti výrazně zastoupené prostředky živočišného a nerostného původu, podobně apotropaiony magického a náboženského rázu.

I přes dílčí nedostatky a terminologické nejednotnosti / nejednoznačnosti zanechává práce v recenzentovi celkový příznivý dojem. Text splňuje odborné náležitosti, je recenzován, nechybí klíčová slova a cizojazyčná resumé, soupis pramenů a literatury, na závěr redakce připojila geografický rejstřík. Mnohé stati vznikly na podkladě dlouhodobějších grantových projektů účastnících se

výzkumných institucí. Již nyní můžeme konstatovat, že publikace přináší rozhodně nepovrchní informaci, využitelnou nejen jako zdroj faktografie, ale i jako rozcestník k dalšímu, hlubšímu a systematičtějšímu zpracování řady nastiněných otázek. Jako taková si pozornost odborné (i laické) veřejnosti jistě zaslouží.

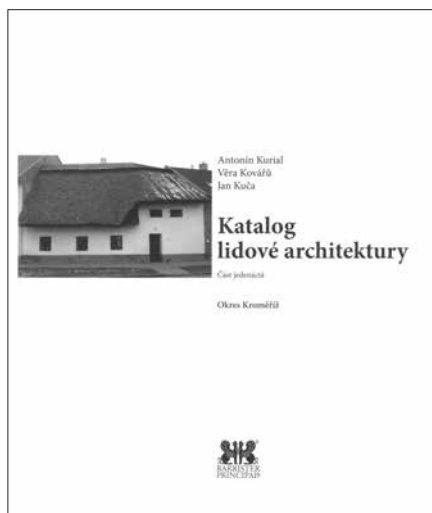
Jana Tichá

*Valašské muzeum v přírodě
v Rožnově pod Radhoštěm*

ANTONÍN KURIAL – VĚRA KOVÁŘŮ – JAN KUČA:

Katalog lidové architektury.

Část jedenáctá. Okres Kroměříž
Brno, Barrister&Principal, o. p. s., 2016,
88 s.

Autory a jistě i čtenáři vysněným okresem kroměřížským pokračuje edice výzkumů lidového stavitelství iniciovaného profesorem brněnské fakulty architektury Antonínem Kurialem. Tento výjimečný soubor vytvořený studenty architektury zahrnuje stavby na Moravě a ve Slezsku a řadí se jistě k předním kolekcím dokumentace lidové stavební tradice v naší zemi. Tiskem vyšly dosud díly věnující se desíti okresům – Gottwaldov, Brno-město, Brno-venkov, Blansko, Uherské Hradiště, Vyškov, Hodonín, Břeclav, Žďár nad Sázavou a Třebíč.

V úvodní studii Věra Kovářů, znalá etnografka a památkářka, zpracovala vývoj lidového stavitelství v okrese Kroměříž za poslední dvě století. Protože koncepce této edice není vymezena etnograficky či geograficky, ale vychází ze správního členění, bylo nutné zaobírat se ve studii více stavebními tradicemi a jejich projevy. Autorka uvozuje text kontextem kulturního prostředí východní Hané s biskupskou Kroměříží a Rottalovským Holešovem. Dále připomíná nejvýznamnější badatele, kteří se o region zajímali. Důležité je v textu obecné zhodnocení urbanistického vývoje s připomenutím dříve volnější zástavby hanáckých vesnic. Následně studie podrobně popisuje a analyzuje jednotlivé projevy stavební kultury v závislosti na čase – vnitřní dispozice, vertikální rozvoj, podoba hospodářského zázemí, proměny ve 20. století atd. Věnuje se jak selským usedlostem, tak stavbám malých rolníků či objektům provozním a technickým. Neopomíná ani podobu stavitelství v městech Hulíně a Holešově. To vše s praktickou

vazbou na dokumentační materiál, který kniha přináší. Významný příklad dochovaného stavitelství východní Hané obsahuje samostatná kapitola o památkách v Rymicích, na jejichž záchraně se sama autorka koncepčně podílela.

V samotné studii, se vší úctou k důrazu citovaného Václava Mencla na hliněné stavitelství na Hané, by bylo možné zdůraznit velmi důležitý problém studia proměn stavitelství v tomto regionu – význam dřeva pro starší vrstvu stavitelství, což je dále v textu i na katalogových položkách v knize čteně prezentováno. V kontextu stavu současné vesnice lze např. namítnout, že pálené či betonové tašky a zvláště již velmi vzácně vídanou břidlici bychom v současnosti nemuseli označovat jako *krytiny nevalné estetické hodnoty*. V dnešní střešní krajině se můžeme z takových materiálů *zaradovat* oproti mnohým moderním neduhům. V některých pasážích by bylo vhodné uvádět popsané stavby pouze jako příklady, protože nejsou komplexním výčtem (např. mlýny jmenované pouze na Juhyni a v podhůří Chřibů, ale obecně rozšířené). Vyzdvižení Rusavy jako specifické horské obce má ve studii jistě důležitý význam. Uváděné jasanovo-olšové porosty však mohou být charakteristické pro údolní prostředí obce a alternativní zpracování, sruby se však stavily ze dřeva okolních jehličnatých lesů. V celkovém kontextu by text podložilo více odkazů na nekomplexnější práci o hanáckém stavitelství od Josefa Kšíra, kterého sama autorka hned v úvodu zmiňuje jako významného badatele spjatého s Hanou. Zajímavé zmínky o stavitelství

ve sledované oblasti pochází ještě např. od Ludvíka Kunze a Františka Příkryla.

U samotných katalogových položek svědčí o zájmu a vykonané práci autorů velmi praktická zmínka o současném stavu prezentovaných objektů. Za zdůraznění a úvahu by již v úvodní studii mezi četnými příklady stála také neobvyklá sendvičová konstrukce domu č. p. 9. ze Lhoty u Pačlavic z konce 18. století.

Tak jako v předchozích dílech edice, sluší knize kontinuita střízlivé a přehledné grafické úpravy s čistě lineárně vloženými příklady stavebnětechnické dokumentace i názorné, zpravidla velkoformátové fotografie. U popisů fotografií bez evidenčních čísel by prospěla také čísla popisná. Takřka marginálii jsou neúplně sjednocené citace.

Nelze nezpomenout velké organizační úsilí autorů o samotné vydání knihy. V úvodní studii se jistě podařilo nastínit základní znaky stavitelství v této rozsáhlé a různorodé oblasti. S velkým časovým odstupem od samotné dokumentace tato publikace přináší širší odborné i laické veřejnosti další materiál s unikátními příklady projevů stavební kultury. Tato nová edice výzkumů organizovaných Antonínem Kurialem zpracovaná a uspořádaná Věrou Kovářů a Janem Kučou jistě poslouží k okouzlenému poznání lidové architektury laikovi, tak k inspiraci současnému stavebníkovi a samozřejmě také odborníkovi jako důležitý materiál k další badatelské práci.

Radek Bryol

*Valašské muzeum v přírodě
v Rožnově pod Radhoštěm*

ZDENKA BOSÁKOVÁ:

České knižní kalendáře

19. století

Brno, Moravská zemská knihovna 2015, 495 s., obrazová příloha

Publikace se věnuje zmapování tištěné produkce knižních kalendářů 19. století – době, ve které došlo k významnému rozvoji tohoto žánru a současně k jeho výraznému rozlišení podle uživatelského určení. Z hlediska žánrového vymezení je pozornost věnována pouze knižní kalendářové produkci obsahující přehledný kalendář zhruba na dvanáct měsíců a tzv. věčné kalendáře, nikoliv však nástěnné kalendáře či kalendária.

Autorka se zaměřuje na hledání vzájemných vztahů mezi jednotlivými tituly. Vymezuje základní vývoj kalendářové literatury 19. století, charakterizuje jednotlivé části knižních kalendářů a proměny jejich obsahu. Z hlediska vztahu jednotlivých titulů reflektuje jejich formátové uspořádání, fyzické proměny, výzdobu kalendářů, jazykové mutace (české, německé, židovské), ale i regionální specifika. Silný důraz je kladen na oborové členění jednotlivých titulů. Zatímco všeobecné kalendáře měly charakter knihy s krátkými beletristickými útvary, oborové kalendáře byly vydávány spolky nebo organizacemi a jejich obsah odpovídal zaměření spolku. V některých případech nalezneme v obsahu kalendářů i výroční zprávy spolků.

V případech jazykových verzí je zřejmé, že zatímco na počátku 19. století se jednalo většinou o překlady, již zhruba od poloviny 19. století byl obsah přizpůsoben

zájmu konkrétní jazykové skupiny čtenářů. Regionální verze kalendářů byly vzhledem k působnosti českých nakladatelů poměrně vzácné, většinou měly stejný obsah s rozdílnou oblastí zahrnutou v přehledu trhů. V Čechách vycházela koncem 19. století poměrně velká skupina titulů kalendářů, které na první pohled vypadaly jako regionálně zaměřené, vycházely ale s totožným obsahem, ke kterému byl v některých případech přidán článek týkající se v názvu zmíněného regionu. Větší a menší vydání byla většinou obsahově stejná s několika vynechanými položkami v obsahu menšího vydání.

Nedílnou součástí publikace je také katalog tištěných knižních kalendářů 19. století čítající takřka 900 položek.

Markéta Holubová
*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
 Praha*

Kopřiva

Muzeum Novojičínska, p. o. – Muzeum a pamětní síň S. Freuda v Příboře
 3. listopadu 2016 až 28. května 2017
 Autoři: PhDr. Václav Michalička,
 Ph.D. ve spolupráci s Bc. Monikou
 Chromečkovou a Petrou Vildomusovou

Tradičním textilním materiálům a jejich zpracování v lidovém prostředí byla věnována pozornost jak ze strany etnologů, tak také historiků. Zájem se soustředil na len a konopí, případně na dováženou bavlnu, nebo vlnu, která zastupuje textilní materiály živočišného původu. Poněkud okrajovou roli hrála kopřiva, která však v minulosti našla uplatnění v různých oborech lidské činnosti, jak ukázala výstava o kulturním fenoménu zpracování kopřivového vlákna realizovaná na pracovišti Muzea

Novojičínska v Příboře. Autorský tým ji připravil na opravdu široké kulturně historické platformě, o čemž nás přesvědčuje i množství spolupracujících institucí z řad akademických pracovišť, muzeí i školských zařízení. Snaha skloubit odbornou a didaktickou rovinu vedla k rozdělení výstavy do dvou částí, z nichž první představila kopřivu dvoudomou jako zajímavý kulturní fenomén, který lze sledovat v několika významových rovinách. Vedle zdroje textilního materiálu, vlákna, byla kopřiva součástí jarního jídelníčku a měla i magickou sílu spojovat svět živých a mrtvých, ochraňovat před zlými silami a v neposlední řadě i léčit.

Že snahy o využití kopřivy jako zdroje textilního vlákna jsou prastarého data, výstava dokumentovala pomocí rekonstrukcí archeologického materiálu, kdy se mezi výbavou Ötziho, muže z alpského ledovce z doby před pěti tisíci lety, našla kopřivová vlákna k upevnění letek šípů. Z domácího prostředí pocházely informace o zbytcích kopřivových vláken z velkomoravského sídliště na Pohansku. Ve vesnickém prostředí našla kopřiva uplatnění v kombinaci s jiným materiálem, např. vlnou, na ženských sukních v oblasti Vysokomýtska, ale nejčastěji však byly kopřivové niti exploátovány při výrobě krajk. Kopřivové krajky našly od 17. století uplatnění na ženském oděvu v řadě českých i moravských regionů, jak bylo patrné z vystavených vzorníků i z kompletu ženského kroje z Hornácka. Na slovenských Kysucích se ještě na počátku 20. století zhotovovaly z kopřivového

plátina pytle a plachty trávnice. Proto tato část výstavy detailně přiblížila technologii získávání a zpracování kopřivového vlákna, které mělo svá specifika daná strukturou lodyhy rostliny, přes předení a tkaní do podoby textilie různé kvality.

Kulturní představy spojované s kopřivou výstava ukázala také ještě na jednom fenoménu, a to na motivu tzv. kopřivové košile, který se objevuje v pohádce dánského spisovatele Hanse Christiana Andersena. Paralely košile, jež zlomí kouzlo zakletí, od zasetí semene, přes zpracování vlákna a utkaní plátina až k ručnímu ušití najdeme i v české pohádkové tradici, ovšem na příkladu jiného textilního materiálu, tj. lnu.

Ještě jednu konotaci autoři výstavy nemohli opomenout, a to problematiku poválečných československých vojenských uniforem, které se hovorově označovaly jako *kopřiváky* pro svůj nepříjemný, škrabavý efekt. Tento stereotyp se výstava snažila uvést na pravou míru, protože materiálem nebyla kopřiva, ale nekvalitní vlna. Naopak látka vyrobená z kopřivového vlákna je na omak příjemná a má smetanovou barvu. Na druhé straně doba první i druhé světové války vedla z důvodu nedostatku textilu k revitalizačním snahám a pokusům o využití kopřivy v širším měřítku, jak výstava dokumentovala dobovými propagačními materiály.

Didaktická část výstavy formou tvůrčí dílny umožnila blíže se seznámit s kopřivovým vláknem a jeho ručním zpracováním nebo prohlédnout si jeho strukturu pod mikroskopem, což je nejbezpečnější cesta odlišení kopřivového vlákna

od vlákna lněného a konopného. Obě části tak propojoval experiment a interdisciplinarita při zpracování tématu.

O tom, že se autoři pokusili získat o kopřivě jako textilním materiálu maximum informací jak teoretického, tak praktického rázu, svědčí vystavená košile z kopřivového plátna, kterou vlastnoručně utkali z dvou tisíc zpracovaných lodyh kopřivy. Jejich badatelské úsilí bylo oceněno v soutěži Gloria Musealis Ministerstva kultury ČR i v anketě České národopisné společnosti o nejúspěšnější počín za rok 2016. Po výstavě o přírodních pletivech a jejich užití v tradiční kultuře je výstava o kopřivě další úspěšný výstavní počín kolektivu pracovníků příborského muzea, o který projevila zájem i celostátní média. Budeme se těšit na další výstavu.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU, Brno

Barokní zbožnost. Hmotné projevy lidové zbožnosti v období baroka

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy
a Archiv hl. m. Prahy

30. června až 30. září 2017

Autoři: PhDr. Martin Omelka
a Mgr. Otakara Řebounová

Výstava nabídla ukázkou hmotných předmětů, které z různých důvodů byly úzce spjaty s projevy lidové zbožnosti

na našem území v průběhu doby barokní, ale i pozdější, zasahující až do poloviny 19. století. Devoční předměty v expozici vystavené pocházely ze soukromé sbírky devocionálií autorů výstavy. V převážné většině se jednalo o dobové originály z období 17. až 19. století.

Mezi představenými exponáty se nacházely barokní růžence a modlitební šňůry, relikviář ukrývající drobné svátostky nebo relikviářové schránky. Jednotlivé typy křížů – tj. jeruzalémský kříž, Scheyernský kříž, gematrický kříž, caravacský kříž byly vystaveny buď jako hmotné artefakty, anebo v tištěné papírové podobě. Nechyběly ani mariánské svátostky nebo světců, např. sv. Prokopa či jazyk sv. Jana Nepomuckého. Ke shlednutí byly Benediktův fenik i Tříkrálový fenik, Zachariášovo požehnání, délka Ježíše Krista, Devítkový škapulíř či ukázka tzv. psotníkového náhrdelníku.

Jednotlivé vystavené artefakty doprovázely odborné ilustrativní popisky, poskytující základní charakteristiku příslušné devocionálie, její původ, stručnou historii i funkci a uplatnění v lidovém prostředí.

Markéta Holubová

*Etnologický ústav
AV ČR, v. v. i., Praha*

Valné shromáždění a konference Národopisné společnosti Slovenska v Párnici 7.–9. září 2017

Národopisná společnost Slovenska (NSS), vrcholné oborové sdružení etnoložek a etnologů na Slovensku, pořádá stejně jako Česká národopisná společnost jednou za tři roky své Valné shromáždění, na které navazuje vědecká konference. Letos se obě akce uskutečnily v Párnici a byly spojeny s uctěním památky významného slovenského etnografa Andreje Melicherčika, který z této obce pocházel a od jehož narození uplynulo letos 100 let.

Valné shromáždění zahájil člen výboru NSS Juraj Janto, který spolu s předsedkyní NSS Martinou Bocánovou přivítal všechny přítomné. Na začátku jednání byl dán prostor hostům ze zahraničí a spolupořadatelům – účastníky jednání tak pozdravila Jana Nosková jako předsedkyně ČNS a Miroslav Válka jako emeritní předseda ČNS a vedoucí Ústavu evropské etnologie FF MU Brno, stejně tak starostka Párnice ing. Milada Antalová. Program Valného shromáždění pokračoval zprávou o činnosti Výboru NSS za období říjen 2014 až září 2017, kterou přednesla předsedkyně NSS Martina Bocánová. Shrнула v ní nejdůležitější aktivity NSS, které jsou podobné aktivitám ČNS. Finančně je NSS podporována Radou slovenských vědeckých společností při SAV, i když největší zdroj příjmů představují členské příspěvky. V této souvislosti informovala

předsedkyně NSS o důkladné revizi členské základny, kterou provedl HV NSS v posledním období, a upozornila na problematiku neplacení členských příspěvků. Další oblastí činnosti NSS je vydávání odborného časopisu *Etnologické rozpravy*. Předsedkyně NSS vyzdvihla také spolupráci s partnerskými institucemi (Česká národopisná společnost, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Rada slovenských vědeckých společností, UNESCO – zde se NSS uchází o stejnou pozici jako ČNS, tj. o možnost stát se expertní institucí v Evaluačním orgánu pro posuzování nominací do světových seznamů nemateriálního kulturního dědictví) a činnosti pedagogické sekce NSS, která se schází průměrně dvakrát ročně a podílí se na organizování celostátní ŠVOK. Martina Bocánová dále informovala o pracích na Etickém kodexu NSS, který byl připraven na jednání HV NSS ke schválení, a o problematice Vědeckého archivu NSS, jehož umístění a správu je nutné řešit (více viz níže).

Přítomní uctili minutou ticha památku zemřelých členů NSS v letech 2014–2017: PhDr. Gabriely Lunterové († 5. 2. 2015), PhDr. Ondreje Krupy, CSc. († 14. 2. 2015), PhDr. Igora Krišteka, CSc. († 17. 2. 2015), PhDr. Viery Valentové, CSc. († 9. 6. 2015), Jána Lazoríka († 30. 8. 2015), PhDr. Štefana Mruškoviče, CSc. († 3. 1. 2016), prof. PhDr. Jána Podoláka, DrSc. († 15. 2. 2017), PhDr. Jána Olejníka, CSc. († 20. 4. 2017).

Valné shromáždění pokračovalo přednesením správy o hospodaření,

kteřou připravila hospodářka NSS Dita Csütörtökyová. Čestné členství bylo následně uděleno PhDr. Miroslavu Sopoligovi, DrSc. (návrh Kataríny Slobodové Novákové) a PhDr. Ingrid Kostovské (návrh Hany Hlôškové). Poté přistoupili účastníci Valného shromáždění k volbě nového výboru NSS a předsedy – staronovou předsedkyní se stala PhDr. Martina Bocánová, Ph.D., členy výboru pak Mgr. et Mgr. Dagmara Majerová, Ph.D. (místopředsedkyně), Mgr. Juraj Janto, Ph.D. (pokladník), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., doc. PhDr. Katarína Slobodová Nováková, Ph.D., Mgr. Nadja Balošáková, Mgr. Lucia Ditmarová, Ph.D., Mgr. Zuzana Panczová, Ph.D., a Mgr. Miriam Bošeľová, Ph.D.

Účastníci NSS byli informováni o cenách NSS, které uděluje Výbor NSS, za období 2014–2017. Oceněny byly v kategorii publikací knihy T. Podolinské a T. Hruštiče (eds.) Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku; M. Benžy Tradičný odev Slovenska a I. Zuskinové Liptovský Hrádok. Príbeh mesta a jeho obyvateľov v prvej polovici 20. storočia. V kategorii výstav a expozic získaly ocenění Malokarpatské muzeum v Pezinku za expozici Príbeh vína a Dejiny vinohradníctva a vinárstva pod malými Karpatmi; Gemersko-malohontské muzeum v Rimavskej Sobotě za výstavu Konope, konope, zelené konope... a Vihorlatské muzeum v Humenném za 25 ročníků výstavy Karpatská kraslica. Cenu Adama Prandy získal kolektiv Katedry etnologie a mimoeurópskych štúdií

FF UCM v Trnavě za uspořádání slavnostní akademie spojené s mezinárodní vědeckou konferencí věnovanou Dr.h.c. prof. PhDr. Jánú Podolákovi, DrSc. Cenu NSS Etnológ za kamerou, která je udělována na Mezinárodním festivalu Etnofilm v Čadci, obdržel film Posvätná mlatba / The Sacred Thresh režiséra Michele Trentiniho. V souvislosti s udělováním cen upozornila Zuzana Bitušíková na to, že ceny by měly být udělovány každý rok třem počínům v každé kategorii, neboť jsou důležitou součástí prezentace oboru.

Valné shromáždění mělo na svém programu ještě několik důležitých rozhodnutí. Jednak šlo o schválení Etického kodexu NSS, který připravila pracovní skupina pod vedením Tatiany Bužekové. Účastníci Valného shromáždění po delší rozpravě, v níž se diskutovalo například o rozsahu kodexu, jeho závaznosti, možnosti / nutnosti vždy získat informovaný souhlas či problémech anonymizace, Etický kodex schválili a přijali. Dalším bodem byla diskuse o formě existence vědeckého archívu NSS, který je v současné době uchovávan v prostorách Ústavu etnologie SAV. V této souvislosti Katarína Popelková upozornila, že vzhledem k připravované změně statusu ÚEt SAV na v. v. i., je nutno uložení a spravování archívu ošetřit smluvně. Účastníci Valného shromáždění se poté rozhodli předat Archiv NSS jako samostatný fond do Vědeckého archívu ÚEt SAV a začít s jednáním, které povede k podepsání nutné delimitační smlouvy. S ohledem na rostoucí finanční náročnost fungování NSS (například i při

vydávání vlastního časopisu Etnologických rozprav a rozhodnutím honorovat určitou částkou práci redaktorů) se VS rozhodlo zvýšit členské příspěvky řádných členů na 20 eur.

Na Valné shromáždění, které bylo pořádáno spolu s Katedrou etnologie a muzeologie FiF UK v Bratislavě, Žilinským samosprávným krajem – Oravským kulturním střediskem v Dolnom Kubíně a Obecním úřadem v Párnici, navázala 8. září 2017 mezinárodní konference s názvem Etnologie pro současnost, již se účastnili slovenští, čeští a polští etnologové. V tematických blocích se referující vyrovnávali jak s aktuálními trendy a výzvami etnologického (včetně folkloristického) bádání v akademické sféře, tak s problémy v oblasti etnografického muzejnictví. Zazněly tak referáty o dějinách oboru, etice výzkumu, referáty přibližující aplikovaný výzkum či sledující problematiku výuky etnologie. Přednesené příspěvky budou publikovány v samostatném čísle Etnologických rozprav a ve Slovenském národopisu.

Ke zdařilému průběhu celé akce přispěl také kulturní program – jednak vystoupení místní folklórní skupiny z Párnice, návštěva místního národopisného muzea a položení věnce k pamětní tabuli Andreje Melicherčíka nebo návštěva modrotiskové dílny Mateje Rabady v Párnici. Závěrečný den (9. září 2017) pak patřil pečlivě připravené exkurzi, při níž účastníci navštívili expozici Pavla Országa Hviezdoslava v muzeu v Dolnom Kubíně, unikátní knihovnu Bibliotéku Čaplovičianu

v tomtéž městě, část expozic na Oravském zámku a Muzeum oravské dědiny v Zuberici.

Závěrem nutno říci, že Valné shromáždění i konference NSS proběhla ve velmi příjemném prostředí, a to i díky vstřícnému přístupu starostky Párnice a dobré organizaci celého přípravného výboru. Do dalšího tříletého období je nutno popřát novému hlavnímu výboru NSS i celé Národopisné společnosti Slovenska hodně sil a zajímavých projektů. Příležitost k setkání se slovenskými kolegy se naskytne již za rok – jelikož NSS oslaví v roce 2018 60. výročí svého vzniku, plánuje v tomto roce uspořádat odborný seminář.

Jana Nosková

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
pracoviště Brno*

„V pohybu“. Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie – konference České národopisné společnosti ve Znojmě 19.–21. září 2017

Od posledního Valného shromáždění České národopisné společnosti uplynuly tři roky. Letošní setkání v Louckém klášteře ve Znojmě (v místě působení Znovínu Znojmo, a. s.) spojené s hodnocením uplynulého období i volbou

nového Hlavního výboru, bylo doplněno o konferenci s aktuálním tématem: „*V pohybu*“. *Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie*. Hlavním garantem konference se stala ČNS, z. s., ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., Jihomoravským muzeem ve Znojmě a Katedrou psychologie Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze.

Úternímu I. bloku jednání s názvem *Migrace motivů a toponym: Komparativní perspektivy* předsedala Jana Pospíšilová. Slova se jako první ujal Rudolf Šrámek z Katedry českého jazyka a literatury PedF MU v Brně, který na mapách reprezentativních typů toponym detailně představil pohyb a rozšiřování středověkého osídlení mezi řekou Olšavou, Moravou a Bečvou. Před společenským večerem, kterým provázela cimbálová muzika Veltlínek, zavedla posluchače mezi migraci nápěvových motivů písní žatevnických a lučnických v rámci horského moravsko-slovenského pohraničí i pomocí ukázek Klára Císaríková z brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR.

II. blok konference proběhl pod taktovkou Martina Šimši ve středu a nesl název *Transport a profese „na cestě“ optikou historické etnologie*. Katarína Slobodová Nováková z Katedry etnologie a mimoeurospkých študií FF UCM v Trnavě nás seznámila s transportem lidskou silou ve střední Evropě, konkrétně uvedla příklady archaických způsobů nošení dětí v porovnání s renezancí tohoto fenoménu v dnešní době. Institut Etnologii i Antropologii Kulturowej

z Cieszyna reprezentovala Anna Drozdź, která se zaměřila na komunikace a pozemní dopravu ve zdrojových materiálech a publikacích Polského etnografického atlasu, a to prostřednictvím výsledků terénního výzkumu z let 1960–1961, který byl proveden přibližně ve 360 vesnicích Polska. A mezi migraci nejen kysuckých dráteníků na území Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období nás zavedl Alojz Kontrik z Kysuckého muzea v Čadci.

Brány *Kulturních a sociálních kontextů veřejné dopravy a turismu* pomyslně otevřel III. blok jednání s předsedajícím Radkem Bryolem. Dana Bittnerová z Fakulty humanitních studií UK v Praze představila členům ČNS svět šotoušů a jejich způsob a smysl života, jenž je velmi silně doprovázený dokumentací veřejné dopravy. Pražskou autobusovou dopravu na základě vlastního zúčastněného pozorování (jakožto řidič autobusu MHD v Praze) přiblížil Aleš Smrčka z Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně. A konečně na fenomén masové turistiky v procesu společenských změn na příkladu přímořského velkoměsta Oděsa i termínem „etnologie pláže“ se zaměřil Petr Lozoviuk z Katedry antropologie FF ZČU v Plzni.

IV. blok s názvem *Migrace po roce 1945: mezi individuální, rodinnou a kolektivní pamětí* byl výstupem grantového projektu *Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin* (GA ČR, 16-19041S, 2016–2018), který řeší Etnologický ústav AV ČR a Česká zemědělská univerzita v Praze. Přednášky

vedli Hana Hlôšková a Martin Novotný. Michal Pavlásek z brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR představil tři generace rodin hlásajících se k českému původu v Chorvatsku, kde se prostřednictvím orálně-historických metod zaměřuje na mechanismy a strategie transmise rodinné paměti. Stejným úhlem pohledu, avšak na osudy rodin českých Němců a jejich potomků, se zaměřily Sandra Kreisslová z Provozně ekonomické fakulty ČZU v Praze s kolegyní Janou Noskovou, z brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. Malgorzata Michalska z Katedry etnologie i Antropologii Kulturowej ve Vratislavi posluchačům přiblížila rodinné a kolektivní vzpomínky na předválečné východní Polsko, konkrétně na cestu obyvatel obce Sokolniki u Lvova do Dolního Slezska a Pomořan. Poválečným odsunem německých obyvatel z jazykového ostrůvku na Vyškovsku a vzpomínkami pamětníků se zabývala Jarmila Pechová z Etnologického ústavu MZM v Brně. Blok zakončil Oto Polouček z Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně se svým příspěvkem o migrujících jednotlivcích na moravském venkově v období tzv. normalizace.

Čtvrteční V. blok s názvem *Pohraničí a jeho obyvatelé – svědci migrací a mobility* zahájila svým referátem Karolina Ćwiek-Rogalska z Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Warszawa, která hledala stopy v krajině po německy mluvících obyvatelích obce Dolní Žandov na Chebsku, a to konkrétně na příkladu paměti o dvou německých lékařích. Do tachovského regionu s výraznou

skupinou německých obyvatel před II. světovou válkou a dnes s pestrou skladbou obyvatel z Rumunska, Slovenska a středních Čech přivedly účastníky prostřednictvím jídla a jeho vnímání v individuální a kolektivní paměti Gabriela Fatková a Tereza Šlehoferová z Katedry antropologie FF ZČU v Plzni. Blok, který vedla znovuzvolená předsedkyně ČNS Jana Nosková, zakončila dvojice badatelů Lubica Vořanská a Kamil Sládek z Ústavu etnologie SAV – Centrum pre európsku politiku v Bratislavě. Referující se zaměřili v rámci projektu Inovatívne metódy vzdelávania na podporu partnersiev (InovEduc) na slovensko-ukrajinské pohraničí a nové metody výuky na středních školách, které umožňují propojení humanitních a přírodovědných předmětů s novými technologiemi a stírají tak uměle vytvořené hranice.

Závěrečným VI. blok vedený Evou Kuminkovou uzavřel konferenci tématy ryze současnými: *Soudobé mezinárodní migrace: etnologické perspektivy*. Dagmara Majerová z Katedry sociálních studií a etnologie FF Univerzity Mateje Bela v Banské Bystrici přiblížila na příkladu Slovenek v Londýně motivaci migrace do Velké Británie. Na Slovensko byl situován také příspěvek Silvie Letavajové z Katedry managementu kultúry a turizmu FF Univerzity Konštantína Filizofa v Nitre věnovaný smíšeným manželstvím Slováků s obyvateli Alžírsko, Tunisu či Egypta. Příčiny a důsledky migrace v dnešní Evropě na příkladu syrských uprchlíků v řeckých táborech zkoumala Annamária Naddourová z Katedry etnologie

a mimoeurópských študií FF UCM v Trnavě. Celý program měl zakončit Stanislav Brouček z pražského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR referátem, který se týkal řízeného migračního transferu a následné integrace na příkladu Vietnamců v ČR. S tímto příspěvkem se členové ČNS seznámili již v podvečer dne předešlého.

Konference „*V pohybu*“ přinesla početné a podnětné diskuze, které jedno-

tlivé problematiky obohatily a prohloubily. V dnešní době je téma migrace a pohybu opět velmi aktuální, avšak letošní opět milé setkání členů ČNS přineslo na tento fenomén pohled i z jiných úhlů a směrů bádání, a tím splnilo i samotné očekávání.

Zuzana Čermáková

*Husitské muzeum v Táboře,
pracoviště Blatské muzeum v Soběslavi*

Contents

Studies

Otakar Kirsch, <i>An Outline of the Development of Ethnographic Museology in 1948–1989 – Approaches, Reflected Themes, Organizational Bodies, Participation in University Teaching</i>	5
Přemysl Mácha – Luděk Krtička, <i>Landscape Motifs on Folk Furniture as a Historical Source</i>	36
Jiří Riezner, <i>Climate Adaptation of the Folk House in the Ore Mountains</i>	63
Martina Hanáková, <i>Barrel-Organ Players: from “Itinerant People“ to Busking</i>	87

Materials

Tomáš Truchlík, <i>Bridegroom’s Arrival to Pick up his Bride on the Wedding Day as a Traditional Element of the Wedding Ceremony in the Village of Velké Rovné since the Turn of the 20th Century to Date</i>	108

Personalia

On the Occasion of Birthday Jubilee of Stanislav Brouček (<i>Miroslav Válka</i>)	119
A Significant Birthday of Kateřina Sedlická (<i>Dana Motyčková</i>)	124
A Congratulation for Vít Smrčka (<i>Daniel Drápala</i>)	129
A memory of Luděk Štěpán (<i>Editor</i>) – Wallachian Open-Air Museum and its assistance during the construction of the Vysočina Ensemble of Vernacular Buildings († <i>Luděk Štěpán</i>)	132

Books

Gabriela Kiliánová – Juraj Zajonc: 70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie / 70 let Years of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences: Continuities and Discontinuities in the Research and one Institution (<i>Jiří Woitsch</i>)	134
Dagmar Dobšovičová Pintířová: Žitkovské bohyně. Lidová magie na Moravských Kopanicích / The Žitková Goddesses. Folk Magic in the Region of Moravské Kopanice (<i>Markéta Holubová</i>)	138
Petr Číhal (red.): Léčení a léčitelství v lidové tradici / Medication and natural healing in folk tradition (<i>Jana Tichá</i>)	139
Antonín Kurial – Věra Kovářů – Jan Kuča: Katalog lidové architektury. Část jedenáctá. Okres Kroměříž / Catalogue of Vernacular Architecture. 11th Volume. The District of Kroměříž (<i>Radek Bryol</i>)	142
Zdenka Bosáková: České knižní kalendáře 19. století / Czech Book Calendars of the 19th Century (<i>Markéta Holubová</i>)	144

Exhibitions

Nettle (<i>Miroslav Válka</i>)	145
Baroque Piousness. Tangible Expressions of Folk Piousness in Baroque Period (<i>Markéta Holubová</i>)	147

Conferences

General Assemblies and Conferences of the Slovak Ethnological Society in Párnica between 7th and 9th September 2017 (<i>Jana Nosková</i>)	148
„V pohybu“ [On the Move]. Migration, Mobility and Transport from the Perspective of Ethnology – Conference of the Czech Ethnological Society in Znojmo between 19th and 21st September 2017 (<i>Zuzana Čermáková</i>)	150

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST

1891